

SOCIO 2 LOGICKÝ ČASOPIS

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV ČSAV

ROČNÍK 28 1992

Redakce:

Jiří Večerník, šéfredaktor
Jitka Stehlíková, výkonná redaktorka
Jiří Voženílek, technický redaktor
Dana Šilhavá, sekretariát redakce

Výkonná rada:

Lubomír Brokl
Jan Hartl
Miloš Havelka
Lubomír Kotačka
Petr Matějů
Jiří Musil
Miloslav Petrušek
Jan Řehák
Jadwiga Šanderová
Jan Vlášil
Alena Vodáková

Redakční kruh:

Ivo Možný, předseda
Václav Bělohradský
Michal Čákr
Ivan Gad'ourek
Jan Hajda
Michal Illner
Jiří Kabele
Jaroslav Kapr
Jan Keller
Pavel Machonin
Jiří Nehněvajsa
Martin Potůček
Juraj Schenk
Jan Sedláček
Dragoslav Slejška
Zdeněk Strmiska
Jaroslav Střítecký
Zdeněk Suda
Jiřina Šiklová

SOCIO LOGICKÝ ČASOPIS

SOCIO LOGICAL REVIEW

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Sociologický ústav ČSAV. Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS - ústřední expedice a dovoz tisku Praha, gen. Píky 26, 160 00 Praha 6. Objednávky ze zahraničí vyřizuje Pegas Press Distributor, Artia a. s., Ve smečkách 30, 111 27 Praha 1. Tiskne Ústav jaderných informací, Praha 5. Cena 16 Kčs, roční předplatné 96 Kčs.
© Sociologický ústav ČSAV, Praha.

Sociologický časopis

ROČNÍK 28, ČÍSLO 2, DUBEN 1992

Úvodem..... 147

STATI

Lubomír Brokl: Mezi listopadem 1989 a demokracií - antinomie naší politiky..... 150

Jan Herzmann: Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989 - 1991..... 165

Jiří Sláma: Parlamentní volby 1935, 1946, 1990 - ne pouze historie..... 184

Vladimír Rak: Kandidáti do parlamentních voleb v Československu
v červnu 1990..... 200

Jana Reschová: Nová politika s novými lidmi. Federálne zhromaždenie
v roku 1990..... 222

Jindřiška Syllová: Česká národní rada v roce 1990. Analýza složení a činností..... 237

Danica Siváková: Slovenská národná rada. Analýza štruktúry a činnosti
v roku 1990..... 247

Valentína Harmadyová: Česká a slovenská tlač v období volební kampaně..... 264

Jaroslav Hudeček: Pokus o identifikaci stran na "levo-pravém" kontinuu.
Politické spektrum v České republice v roce 1991..... 275

DOKUMENTY

E. Beneš: Poměr Čechů a Slováků..... 284

F. Peroutka: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku? 287

Sociologický časopis (ISSN 0038-0288) vydává šestkrát do roka Sociologický ústav Československé akademie věd. Tiskne Ústav jaderných informací.

Cíl a poslání

Sociologický časopis je vědecká revue otevřená odborným a společenským problémům, sociologické teorii a metodologii, přinášející výsledky a interpretace sociologických výzkumů. Zaměřuje se na rozvoj oboru a jeho výuku a zároveň chce být užitečný při řešení praktických problémů československé sociální a ekonomické politiky.

Nabídka rukopisů

Redakce přijímá originál a dvě dobře čitelné kopie, které neobsahují jméno ani pracoviště autora, lektorské řízení je oboustranně anonymní. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla. Nabídnout rukopis jinému časopisu, zatímco je posuzován naším časopisem, je považováno za neetické.

Formát rukopisu: Rukopisy musí být psány na stroji nebo tištěny na tiskárně počítače a musí splňovat ČSN 88 0220 (úprava rukopisů pro sazbu), tj. řádkování 2, 30 řádek na stránce A4. Tabulky, grafy a obrázky jsou přiloženy za textem. Stati, výzkumné a metodologické texty do 20 stran, recenze do 7 stran, zprávy a informace do 5 stran, anotace 1 strana.

Adresa redakce: Sociologický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, 1. patro, místnost 106, telefon (02) 235 87 77, (02) 235 89 68-71, l. 283, 294, fax (02) 235 78 88, E-mail sreview@cspgas11.bitnet. Návštěvní dny v redakci pondělí a čtvrtek 10-16 hod.

Rozhodnutí o vydání: Rozhodnutí je autorovi sděleno do jednoho měsíce od data přijetí rukopisu. Je-li rukopis přijat, je autor vyzván, aby dodal konečnou verzi rukopisu, jednak na papíře a zároveň na disketě formátu IBM PC, a to buď jako soubor typu ASCII, nebo v textovém editoru MS-WORD 5.0 v kódu bratří Kamenických. Rukopis obsahuje abstrakt (20 řádků) a summary (80 řádků) v angličtině a češtině, abecední seznam literatury a stručnou informaci o autorovi. Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Větší úpravy textu redakce bez souhlasu autora neprovádí.

Sociological Review (ISSN 0038-0288) is published bimonthly by the Institute of Sociology of the Czechoslovak Academy of Science. SR is printed by the Institute of Nuclear Information. **Postmaster:** Send address changes to the Sociological Review, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czechoslovakia.

Scope and Mission

The Sociological Review is a scholarly review open to discussion of all professional and societal problems, sociological theory and methodology, and the dissemination of the results and interpretation of sociological research. Its attention is directed towards the development of the field and its teaching, and at the same time strives to be useful for solving the practical problems of Czechoslovak social and economic politics.

Manuscripts Submission

The editors require an original and two easily readable copies, which do not contain the name or workplace of the author, in order that the reading process will be anonymous on both sides. The accompanying letter should contain a complete contact address, including telephone number. Submission of a manuscript to another journal, while it is under review by the SR is regarded as unethical.

Manuscript format: Manuscripts must be typed or computer printed (12-point type preferred), double-spaced, with 30 lines to an A4 page. The maximum length of research and methodological essays is twenty pages, for reviews it is seven pages, for news or information five pages, and for annotations one page.

Editorial decisions: Decisions are generally made within one month of the date your manuscript is received at the SR office. If your manuscript is accepted you will be asked to submit your final version both on paper and on a microcomputer floppy disk, either in ASCII or MS-WORD 5.0. IBM disks are acceptable. The final version should also include a twenty-line abstract and an eighty-line summary, an alphabetized bibliography and basic information about the author.

Úvodem

Většina příspěvků tohoto čísla byla zpracována v rámci projektu "Přechod československé společnosti od totalitarismu k politické demokracii", zahájeného v únoru 1990 po obnovení Sociologického ústavu ČSAV. Při koncipování projektu stála také iniciativa prof. Nehněvajsy z Pittsburghské university, s úlohou zpracovat průběh voleb 1990, s možností publikace v USA. Od počátku nám bylo zřejmé, že v daných podmínkách musí jít jednak o úlohu širší, jednak se nemůžeme pouštět do korektního volebního výzkumu, který má své profesionální nároky a na který nemáme v daném okamžiku prostředky ani kvalifikaci. Kooperace našich sociologů v rámci uvedeného tématu pravděpodobně do značné míry zahrnuje aktuální domácí badatelský potenciál, takže jediný vnější příspěvek v čísle je stat' Jiřího Slámy.

Cílem první etapy projektu bylo shromáždit co nejvíce materiálu o probíhajících politických změnách tak, aby se mohl stát základem pro další komparativní šetření, případně základem různých studentských prací, řešených s naší účastí. Vycházeli jsme z toho, že vlastně vzniká nová disciplína - politologie nebo sociologie politiky, která potřebuje mít vlastní materiálovou a poznatkovou základnu, pro níž je třeba převzít a pro další používání standardizovat výzkumné techniky, vybudovat elementární mechanismy tvorby dat a institucionalizovat pracoviště. Část shromážděného materiálu jsme zamýšleli bezprostředně zpracovat a publikovat.

Vznikl poměrně velký tým spolupracovníků v Čechách, na Moravě a na Slovensku i plodná spolupráce s IVVM, AISA, STEM¹, Sociologickým ústavem SAV, Ústavem státu a práva ČSAV, Parlamentním institutem, Kanceláří FS, politickými stranami, Ústřední volební komisí voleb 1990, reprezentovanou jejím tajemníkem, a dalšími institucemi, během řešení pak s rostoucí řadou zahraničních institucí. Projekt sledoval 21 dílčích úloh, z nich každá by mohla být náplní práce menšího výzkumného týmu. Některé z nich byly z četných důvodů opuštěny, většina v různém stupni dopracována: 1. Dokumentace výzkumu, 2. Politické strany, hnutí a uskupení vstupující do voleb, zahrnující 2.1 Rozhovory s vedoucími představiteli stran ve dvou kolech, 2.2. Shromáždění souboru údajů o politických stranách a hnutích, 2.3. Dokumentace o stranách a hnutích (volební programy, předvolební materiály apod.)², 3. Analýza programů stran³, 4. Rekonstituce a činnost parlamentů⁴, 5. Analýza tisku v předvolební kampani⁵, 6. Analýza volební

1) Středisko empirických výzkumů, Sociologický ústav ČSAV.

2) Prováděli pracovníci Sociologického ústavu ČSAV.

3) Řehák, J., B. Řeháková 1991. "Předvolební programy stran." *Sociologický časopis* 27: 172.

4) J. Reschová, Ústav státu a práva ČSAV: Federální shromáždění, J. Syllová, Parlamentní institut při FS: ČNR, J. Síváková, Sociologický ústav SAV: SNR.

5) V. Harmadyová, Sociologický ústav SAV za Slovensko, J. Hudeček, Z. Mansfeldová, Sociologický ústav ČSAV.

kampaně Československého rozhlasu⁶, 7. Analýza jazykové stránky volební kampaně Českého rozhlasu⁷, 8. Analýza volební kampaně Československé televize⁸, 9. Kandidáti ve volbách, dotazníkové postojové šetření⁹, 10. Fotodotazník a fotodokumentace¹⁰, 11. Lokality ve volbách (pozorování a popis)¹¹, 12. O změnách v armádě¹², 13. Ženy ve volbách¹³, 14. Volební chování a názory občanů¹⁴, 15. Mezinárodní srovnání voleb¹⁵, 16. Historické srovnání voleb 1920, 1925, 1929, 1935, 1946 v Československu¹⁶.

Byly získány některé materiály politických stran, Ústřední volební komise, volební údaje 22 000 volebních okrsků a český a moravský tisk volebního období.

Jako teoretické východisko koncipování celé úlohy posloužila studie problematiky změn československého politického systému z poloviny 60. let¹⁷, k níž se později připojil model komparativní interpretace systému stran v posttotalitních zemích prof. Kitschelta¹⁸, jehož rozpracování má poskytnout potřebný dekompoziční mezistupeň mezi teorií přechodu a získávanými daty.

Materiály zpracované v různé interpretační kvalitě představovaly v polovině roku 1991 zhruba 800 stran textů, z nichž některé byly již publikovány, asi polovina z nich zahrnující deset témat byla v upravené podobě nabídnuta k publikaci pro toto číslo, kapacitně schopné pojmout pouze jejich část¹⁹.

⁶) M. Frydryšek, Sociologický ústav ČSAV.

⁷) Z. Pálková, filozofická fakulta UK.

⁸) D. Slejška a kol., Sociologický ústav ČSAV.

⁹) M. Boguszak, V. Rak, Sociologický ústav ČSAV, AISA.

¹⁰) R. Šmíd, publicista.

¹¹) M. Illner a kol., Sociologický ústav ČSAV, L. Falťan a kol., Sociologický ústav SAV.

¹²) A. Rašek, M. Purkrábek, MNO.

¹³) M. Čermáková, H. Navarová, Sociologický ústav ČSAV.

¹⁴) J. Herzmann, Institut pro výzkum veřejného mínění.

¹⁵) J. Herzmann, srovnání a analýza situace ČSFR, Maďarska a bývalé NDR.

¹⁶) E. Broklová, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV.

¹⁷) Prvně publikovaná v Sociologickém časopise 1990/4, L. Brokl: Problémy přechodu k pluralitní demokracii.

¹⁸) Kitschelt, H. 1991. *The Formation of Party Systems and the Consolidation of Democracy in East Central Europe, The Project Proposal*.

¹⁹) Různá úroveň a styl zpracování jednotlivých příspěvků a výsledky oponentních řízení způsobily, že byly vyřazeny příspěvky jinak pro nastávající volební kampaň aktuální a nebyl dodržen původní sevřený koncept tohoto čísla: od obecné a úvodní studie přes studie průřezové, k bloku reprezentace parlamentní, bloku sdělovacích prostředků ve volební kampani (zde nebyly na základě rozporných posudků zařazeny příspěvky "Volby '90 z pohledu obrazovky" autorů D. Slejšky a M. Matějů, "Analýza předvolebního rozhlasového vysílání politických stran a hnutí v České republice" M. Frydryška a analýza "Rozhlasová předvolební kampaně z hlediska jazyka a řeči" Z. Pálkové). V bloku volební kampaně v tisku nebyla zařazena stať "Československý tisk v předvolební kampani" Z. Mansfeldové a J. Hudečka, který měl prezentovat české hledisko na problematiku a zůstal zařazen pouze příspěvek slovenský. Mimo zůstal příspěvek D. Lužného o Moravě jako faktoru politického boje a J. Foreta o volbách na Moravě a některé další příspěvky.

Když jsme zahajovali řešení, uvědomovali jsme si, že řada nezbytných předpokladů k jeho relativně úspěšnému zvládnutí představuje černou skříňku, u níž známe pouze vstupy, a to ještě ne dokonale. Právě na vstupech se dostavila nejméně příjemná překvapení, která souvisela zejména s úspornými opatřeními, nejistotou a redukcemi v prostředcích a kapacitách ČSAV. Neznámou byla i samotná úroveň naší sociologie v roce 1990 (o politologii lze zatím sotva mluvit), která je pravděpodobně dosud celkově nižší, než ji pamatujeme z poloviny 60. let. To se projevilo pochopitelně až na výstupech z černé skříňky řešené úlohy. Chybí jak aristotelovské "techné" disciplíny, tak její "epistémé", zejména badatelský étos, projevující se v nepřítomnosti "sociologické imaginace" a umění analyzovat i prezentovat materiál problémově. Řadě zpracovaných příspěvků, které neprošly oponentním řízením, se nepodařilo překonat úroveň více či méně popisných, třebaže materiálově fundovaných textů, charakter výzkumných zpráv spíše než přemýšlivých angažovaných sociologických studií. Všeobecně chybí také vědecká a metodologická skepse, úcta k práci druhých a tolerance, založená na vědomí, že je nás příliš málo na příliš mnoho práce, která nás čeká, na vědomí, že příležitost má každý, kdo pracovat umí nebo se to chce naučit, a to příležitost zcela mimořádnou²⁰.

Při vážení všech těchto okolností pochopitelně vzniká otázka vhodnosti a možnosti podobného způsobu práce v dnešní společenské situaci a situaci společenských věd. Dnes, kdy chybí soustavná, kvalifikovaná, odborná politická publicistika, která by mohla tvořit jeden ze základů naší práce, hrozí přirozeně tendence suplovat tuto rovinu a odborné vědecké studie psát publicisticky. Situace má ještě jiné aspekty: pekuniárně výhodné možnosti uplatnění v denním tisku nebo expertních týmech jednotlivých politických subjektů nebo v roli pomocných vědeckých sil pro zahraniční kolegy a jejich projekty pojednávající o nás. Taková společenská "věda" by se pravděpodobně poměrně dobře ze získaných prostředků uživila. Z hlediska potřeb naší společnosti by to však mohla být její definitivní rezignace. Jedním z cílů projektu, který stále trvá, třebaže jeho dosažení bude obtížnější, než se zdálo, byl také pokus o vytvoření kvalifikovaného týmu působícího nezávisle na politických efemeritách a partikulárních zájmech.

Řešením, které se začíná rýsovat, je existence profesionálních institucí tvořících potřebná prvotní data na objednávku výzkumných pracovníků, kteří nemusí pracně sami, vždy znovu, nehospodárně a neprofesionálně suplovat elementární kroky sociologického řemesla. Tyto infrastruktury a možnost jejich využívání umožňují na rozdíl od nás nesrovnatelně rychlejší a profesionální reagování na aktuální společenské situace našim zahraničním kolegům.

Lubomír Brokl

²⁰) Zahraniční kolegové situaci charakterizují slovy: "Vy máte problémy, ale nemáte techniky k jejich řešení, my máme techniky, ale nemáme problémy".

Mezi listopadem 1989 a demokracií - antinomie naší politiky

LUBOMÍR BROKL*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Between November, 1989 and democracy - antinomies of our politics

Abstract: The essay formulates and analyzes the main antinomies of Czechoslovak domestic politics in the full two years since the "velvet revolution" of 1989 from the standpoint of the ambiguousness of democracy: the principle antinomy is found in the necessity of solving the social problems of the transition to democracy that are solvable only by democratic mechanisms at a time before the creation of these mechanisms and their proper functioning. The transition to political democracy can occur within the framework of a variety of hypothetical manners of arranging power. Our great politics is missing a conception of the transition, however. A formulation of a specific position of where we are coming from, the goals we want to reach, and the balance we can realistically achieve is missing. Our democracy did not originate in a natural way - from below. The legislature is not sanctioning *a posteriori* some kind of already formed social structure, an already functioning economic power or institution, nor ethical or custom-based norms and values already functioning in reality. The adoption of legislative and organizational measures partly will create new situations and institutions and partly open space for the appropriate existing institutions, which have waited out the era of the totalitarian instrumentation of power in our country. This secondary effect of the opening of space for the functioning of institutions, belonging to the traditions of inter-war Czechoslovak democracy, is dismissed by our contemporary politics because our contemporary politics is above all great politics, in no way local and regional, in no way popular, but rather continues to be state-based politics.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 150-164)

"Dejme tomu, že na ulici dojde k velikému rozruchu pro nějakou věc, dejme tomu pro pouliční svítilnu, kterou chce mnoho vlivných osob strhnout. Je tázán o radu šedě oděný mnich, který je duch středověku, a on začne rozkládat suchopárným způsobem scholastiků: "Uvažujme nejprve, bratří, o ceně světla. Je-li světlo samo o sobě dobré..." V tu chvíli je dost pochopitelně sražen k zemi. Lidé se vrhnou k svítilně, v deseti minutách je svítilna stržena a všichni si navzájem gratulují k své nestředověké praktičnosti. V dalším postupu už věci nejdou tak hladce. Někteří lidé svítilnu strhli proto, že chtěli zavést elektrické světlo; jiní proto, že potřebovali staré železo; někteří proto, že chtěli mít tmou, protože jejich skutky byly zlé. Některým se zdálo, že to byla nedostatečná svítilna, jiným, že to byla příliš velká svítilna; někteří se do toho dali,

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Lubomír Brokl, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1. Telefax (02) 235 78 88, E-mail brokl@cspgas11.bitnet.

protože chtěli rozbít městský majetek; jiní proto, že chtěli rozbít cokoli. A tak se rozpoutá ve tmě zápas a nikdo neví, koho bije. A pak, postupně, dnes nebo zítra nebo pozítří, se opět dojde k přesvědčení, že nakonec měl mnich pravdu a že všechno závisí na tom, jaká je filosofie světla. Jenže o čem jsme mohli debatovat pod plynovou lampou, o tom teď musíme debatovat ve tmě."

GILBERT KEITH CHESTERTON, *Heretikové*, (1904), Albertovy Krásné Knihy sv. XXXII., Praha, Julius Albert 1948, s. 19.

Zvolený přírůstek není hodnocením výsledku. Upozorňuje na možná úskalí různých situací a výsledků jejich řešení při naší cestě k demokracii. Je spíše mementem, upomenutím na nesamozřejmost demokracie a nesuverénnost mnohého suverénně se tvářícího počínání v mnoha významných politických situacích, vznikajících i vytvářených, jejichž význam bývá většinou rozpoznán až zpětně.¹

1.

Nechybí nám snad vědomí "ceny světla", v našem případě ceny demokracie, ani vědomí, že je dobrá sama o sobě. Zkouška v tomto směru je však teprve před námi a bude skládána v prastaré volbě mezi rovností všech a svobodou všech, dilematu, v němž se pohybuje demokracie a nedemokracie již od dob athénské polis. Přítomné politické a legislativní procesy zakládají ekonomickou nerovnost, již jsme odvykli. Míru a rozpětí rodící se nerovnosti zatím ani netušíme. Podaří-li se v blízké budoucnosti institucionalizovat dynamické ekvilibrium mezi svobodou a rovností (nerovností), která je podmínkou fungující politické demokracie, vynoří se další zkouška, plynoucí z ustavené ekonomické moci, její struktury a jejího vztahu k politické moci. Kategorie ekonomické moci se dosud v našich úvahách nevyskytuje ani okrajově. Zatím jsme ohlušeni vřavou moci politické, zejména její velké politiky. S jedním ze základních problémů demokracie, vztahem moci ekonomické a politické, politickou mocí bohatých a politickou občanskou rovností bohatých i chudých, se dnes zatím setkáváme pouze v individualizované podobě účasti různých politiků a úředníků mocenských struktur v privatizačním procesu. Systémová a funkcionální hloubka problému pro fungování politické demokracie však není zatím doceněna a může nás, ke škodě demokracie, zaskočit nepřipravené.

1) Teprve když určitá suma pozorovaných událostí a individuálních prožitků se odstupem času začíná proměňovat v dějiny a je možné konfrontovat původní snažení, záměry a cíle s jejich výsledky a důsledky, lze poněkud nahlédnout do hlubší struktury událostí, jejich souvislostí a společně s Hegelem pochopit, že "se v dějinách prostřednictvím lidských činů vynořuje ještě cosi jiného než lidé zamýšlejí a čeho dosahují, než co bezprostředně vědí a chtějí. Uskutečňují své zájmy, ale tím se uskutečňuje ještě cosi dalšího, co je vnitřně obsažené v jejich záměrech, ale co si neuvědomovali a co nezamýšleli." [Hegel 1957: 37].

2.

Jako základní cíl pro první svobodné volby po 55 letech² byl vytyčen cíl nastolení pluralitní demokracie, spíše vágní heslo, než strukturovatelný, a tedy realizovatelný cíl, k němuž lze formulovat trajektorie jeho dosahování (ostatně neznáme nepluralitní demokracii). Navíc tato formulace evokovala představy, jakoby po pádu totalitarismu bezprostředně nastupovala demokracie.³ Dále jsme se ani po dvou letech zatím nedostali. Ani politické strany ve svých dalších, programových představách, ani vlády, které s kvalifikovanými koncepčními představami před veřejnost nepochybně předstoupit měly, minimálně z politického důvodu tvorby společného konsensu, a artikulace jednotné vůle státní.

Velké politice chybí koncepce přechodu k politické demokracii, které má předcházet adekvátní sebereflexe naší situace, předpokladů a podmínek přechodu, kterou by měly objektivně prostředkovat naše nepřipravené a podceňované společenské vědy. Chybí formulace pozice, odkud vycházíme, cíle, k němuž chceme dospět, a rozvaha, kam se reálně můžeme dostat. Chybí rozvaha o zdrojích a kapacitách pro tento pohyb, včetně potenciálu důvěry a tolerance občanů, rozvaha o možnostech mobilizace, udržování a tvorbě těchto společenských a politických zdrojů, stejně jako rozvaha o možnostech realizace některé z variant dosahování cíle. To není reminiscence socialistického makrosociálního mechanistického plánování⁴, pouze připomínka vlastností každé záměrné lidské činnosti účelně mobilizující zdroje k dosažení vytyčených cílů, jejíž nejvyšší úspěšně realizované ukázky jsou doloženy v reakci západních demokracií na živelnou hospodářskou krizi 30. let, v mobilizaci ekonomiky a institucí USA ve 2. světové válce a zejména v poválečném vývoji řady vyspělých evropských zemí, nebo v katapultování některých rozvojových zemí k ekonomické prosperitě a demokracii v 70. a 80. letech. Je-li dnes tento způsob instrumentace moci politické a státní s mocí ekonomickou pociťován ve vyspělých zemích jako administrativní, méně pružný a méně vyhovující, vyžadující uvolnění, je třeba pečlivě analyzovat naši vlastní situaci, než se rozhodneme pro případnou aplikaci některého vzoru "čisté tržní ekonomiky"⁵. Jako politická hesla, evokující případně představy kapitalismu volné soutěže s jeho "laissez-faire, laissez-passer" by jejich realizace

2) Volby 1946 nepovažujeme za svobodné, ale naopak za koncepčně dokonale řízený a manipulovaný nástup levého totalitarismu, viz [Broklová, Brokl 1991].

3) Základní možné typy instrumentace konfliktu rovnosti, svobody a moci v moderní státní společnosti z toho plynoucí, mohou být formulovány v kontinuu mezi krajnostmi totalitarismu pravého a politické demokracie jako totalitarismus pravý, levý, totalitní demokracie, sociální demokracie a politická demokracie. Toto pojetí se obejde bez kategorie třetí cesty. Viz [Brokl 1990].

4) Za jeho mechanistickou reminiscenci lze naopak považovat formulace o jediné možnosti. Dosahování cíle, zejména demokratickými způsoby, zahrnuje vždy eufunkčnost a také sám cíl je vždy vnitřně strukturovaná množina možností.

5) Současná prohlášení některých našich politiků o nutnosti realizace "čisté tržní ekonomiky" u nás je třeba brát s rezervou a relativně. Jednak jsou činěna v situaci stále ještě značného státního řízení této sféry, jednak jsou zřejmě činěna maximálně na základě různých stranických (nikoli nadstranických) expertních týmů a stranických cílů.

v naší situaci přechodu nebo restaurace určitých poměrů, kdy neexistují přirozeně vzniklé ekonomické a politické autoregulativy, byla pro demokracii stejně nebezpečná a bezvýhodná jako představy minulého státního paternalismu.

3.

Vůči uvedené myšlence potřeby koncepce přechodu by mohly být formulovány dvě námitky, vedené jakoby z poučených pozic politické teorie: a) Demokracie je fenoménem empirickým. Vždy vznikala spíše zdola, přirozeně v průběhu staletí, na bázi vývoje zbožní výroby a směny jako občanský princip interakce rovného s rovným. Její kořeny a fungování tkví ve staleté hloubce přediva sociální stratifikace a hodnotových orientací kapitalistických společností. Dokonce i v demokracii starého Řecka lze shledat obdobné předpoklady a hodnoty v existenci poměrně velkých "manufaktur" a zbožní směny i ve středověkých městských státech apod. Závěr: naše demokracie nepotřebuje koncepcí, musí vznikat zdola. Námitka: Ano, potřebujeme právě koncepci vzniku demokracie zdola, koncepci, která nám zejména chybí. b) Demokracie je a vždy byla záležitostí formální. Jako taková nevznikala a priori podle projektu, plánu, nebyla zaváděna. Vznikala především jako formální princip, jako mechanismus, nikoliv jako kvalitativní obsah, jako demokracie nějaká. Tento argument je řídký, pojetí demokracie jako formálního principu u nás ještě příliš nezdolácnělo. Právě o to však jde, zavádět demokracii jako formální princip nikoli jako demokracii nějakou, pro něco nebo proti něčemu, zavádět ji ústavou státní společnosti a filozofií právního řádu počínaje.

Různí představitelé naší politická reprezentace tyto velké, platné pravdy politické teorie znají nebo je intuitivně tuší a více či méně zřetelně, zřejmě spíše na základě nedorozumění než hlubokého přesvědčení, jimi v obranném stereotypu vůči diskreditovanému socialistickému plánování v dobré vůli, ale již stranicky diferencované, operují vůči každé zmínce o nutnosti formulace koncepce naší cesty k politické demokracii, aniž si uvědomují negativní závislost na minulosti a automanipulaci pro budoucnost, kterou tímto přístupem demonstrují.

4.

Naše demokracie nevzniká přirozenou cestou, legislativa nesankcionuje a posteriori nějakou utvořenou sociální strukturu, nějakou rostoucí, již fungující ekonomickou moc či instituce, ani již reálně fungující etické a zvykové normy a hodnoty, jako tomu bylo většinou v minulosti dnešních demokracií. Postup je v naší dnešní situaci právě opačný: legislativní a organizační opatření jednak vytvářejí obdobné nové situace a instituce, jednak vlastně otevírají prostor pro případné oživení institucí, které v našich podmínkách mohly přežít⁶ éru totalitární instrumentace fungování společnosti nebo se na základě dochované

⁶) V reformním roce 1968 bylo živelné, vývoj situace předbíhající oživení řady hibernovaných institucí (spolků, organizací), postojů a hodnot tržní ekonomiky a politické demokracie zřetelnější, protože ještě žili jejich aktivní nositelé a pamětníci. Dnes již může být situace v tomto směru méně příznivá, nicméně jde o problém hodný specializované sociologické sondy.

tradice spontánně po listopadu 1989 obnovovaly.⁷ Tento sekundární účinek otevírání prostoru působnosti institucí, u nás pochopitelně patřících k tradici předválečné československé demokracie, je však za horizontem naší současné politiky: 1) zejména proto, že naše dnešní politika je především politikou velkou, nikoliv lokální a regionální, nikoliv občanskou, nýbrž stále spíše politikou státní. Tyto instituce, obecní, místní samosprávné, charitativní, různé spolky, družstva, svazy, církve apod., které jsou oporou demokracie a které se vynořily bezprostředně po listopadu 1989, se v naší tvořící se demokracii příliš neprojevují, nepatří do makrostruktur velké politiky, která na naší politické scéně výsadně dominuje. Ve fungujících demokraciích však tvoří mikro- a mezostrukturální základ velké politiky a oporu demokracie. Dnešní osud těchto struktur, spíše jejich opětovné odumírání po krátkém probuzení, je důsledkem jednoho z nedorozumění velké politiky spočívajícím v předpokladu, že centrální politika má na jedné straně operovat až na jejich úrovních, na druhé straně předpokladu, že prostředky své činnosti si musí tyto infrastruktury opatřit buď ve vlastní režii, což je při neexistenci odpovídajících hospodářských struktur, které se teprve tvoří, neschůdné, nebo že musí přijímat omezené přidělované prostředky jako nikoli nezávislé dotace velké politiky. Také obce jsou finančně i jinými způsoby stále závislé na přerozdělování prostředků z ústředních fondů republik, které je opět závislé na přednostech okresních úřadů jmenovaných republikovou vládou. "Bez konzultace s okresním úřadem nemůže obec jmenovat ani tajemníka obecního úřadu. Strana, která ovládá republikovou vládu, tak může prosadit svou politiku i v obcích, kde volby prohrála" [Budování 1990]. 2) Skutečná poloha problému je mimo horizont velké politiky také ideologicky. Tato politika se pohybuje v zajetí psychologicky pochopitelného, ale nerealistického politického "revolučního" stereotypu samospasitelného, nezralého negativismu, který tyto možnosti předem znehodnocuje poukazy na "přílišnou levicovost" předmnichovské československé demokracie.⁸ Pomíjí se tím právě princip formálnosti demokracie, umožňující při totalitním popření základních demokratických principů v určité míře převrstvení mnohých, formálně demokratických institucí a jejich další působení s vnuceným totalitárním funkcionalismem, včetně jejich případného

⁷) Zahraniční projekty komparativních výzkumů přechodu k demokracii předpokládají převážně pouze tvorbu nových demokratických institucí a jejich výzkum. (Institutionalisierung demokratischer Strukturen in postsozialistischen Gesellschaften, Eine empirische Vergleichsstudie von symbolisch-integrativen Mobilisierungsstrategien neuer politischer Akteure in Polen, Ungarn, and der Tschechoslowakei, K. Werner Brand, K. Maenicke-Gyöngösi, M. Tatur, Jan. 1992, Projektworkshop in Berlin 17.-19. 2. 1992; Demokratisierung und politische Kultur in Ost-mittleuropa, P. Gerlich, F. Plasser, P. A. Ulram, in Projektworkshop in Wien 20.-21. 1. 1992, Ost und West nach dem Umbruch.)

⁸) Neuvedomujeme si většinou, že právě toto byla vždy kritika demokracie pravým totalitarismem, který likvidoval politickou demokracii zprava, aby nebyla nastolena demokracie sociální, zatímco levý totalitarismus ji likvidoval ve jménu demokracie sociální zleva, v její obraně před pravou krajností, historicky pak před fašismem. Protože nemáme ujasněny základní vektory naší cesty, proklamujeme jednostranná politická hesla jako politologické pravdy, aniž si uvědomujeme možná nebezpečí a léčky dějin, které tvoříme. Stále platí, že kdo se nepoučí z vlastní historie, bude ji muset prožívat znovu.

oživení v dnešních podmínkách. Politická praxe si tento fenomén spící "Šípkové Růženky" vždy neuvědomuje a v konkrétních opatřeních nevyužívá jeho možností.

5.

V centru pozornosti jsou již dva roky jednostranně otázky politické moci, velké politiky, jejich antinomií a jejich důsledků.

Počínaje antinomií budování politické demokracie a její legislativy na základě staré komunistické ústavy, pokračujíc antinomií silných republik a silné federace, předvolební a volební artikulací morální převahy nepolitické politiky "nejsme jako oni", která umožnila přijetím principu poměrné volby jinak všeobecně zatracovaným komunistům získat pozici významné politické síly v politice, ale zejména v ekonomice⁹, doprovázená současně volebním odmítnutím KSČ. Antinomie nepolitické politiky a jejího hnutí se po volbách na jedné straně projevila v povolebním dělení pozic moci mezi vítězi, a současně na druhé straně jejich úvahami o splnění předvolebního slibu, že se po volbách rozpustí, včetně úvah o rozdělení získaných mandátů mezi ostatní politické subjekty.

Po volbách, po krátkém proklamativním nástupu "druhé revoluce" proti "temným silám" a "mafii", slibujícím porevoluční mobilitu, personálně vždy zabezpečující nastupující nový politický řád, a jejím rychlým odvoláním, suplovaným administrativním opatřením, nastalo uklidnění, obvykle věštící bouří. V tomto období byla pravděpodobně také promeškána politická a legislativní příležitost nastolit komunálními volbami účinnou obecní samosprávu, jež jediná mohla být mechanismem stmelujícím stát, Českou i Slovenskou republiku tím, že by od určitých úrovní moci byla moc samosprávná autonomní vůči velké politice center politické moci, i vůči partikularismu a eristice stran provozované na úrovni velké politiky. V případě fungující samosprávy, která je jednou ze základních opor demokracie, by dnes v centru politické pozornosti a aktivity občanů byly zcela přirozeně spíše jejich reálné politické preference [Herzmann 1992] a problémy obecní a regionální, centrální orgány by nemohly tolik intervenovat do problémů místní politiky a samy centrální problémy by měly jinou instrumentaci. Samotné zemské (spolkové) zřízení, což je obvyklý organický základ federací, nemuselo pak být pouze ideálem budoucnosti. Současnou dezintegraci naší státní společnosti, politické i ekonomické scény, postupující paradoxně ze sféry antinomií velké politiky, by mohla při neexistenci nových pojmů tržní ekonomiky účinně bránit pouze fungující samospráva měst a obcí.

Podzimní obecní volby proběhly přes stísněné časové termíny úspěšně, doprovázeny mírným údivem nad přepodivnými stranickými koaličními kombinacemi, které v nich vystupovaly, a nad množstvím komunistických starostů, kteří se z nich vynořili.¹⁰

⁹) V tomto směru je příznačná formulace ministra privatizace České republiky Ježka v rozhovoru pro Sociologické aktuality: "Nejlépeším způsobem jak zlikvidovat komunisty, je udělat z nich kapitalisty" [Křížová-Frýdová 1991].

¹⁰) Uvážíme-li, že podíl aktivní části populace činí asi 10 % populace a asi polovina z tohoto podílu chce svou aktivitu také realizovat veřejně, pak biologickou kvótu angažovanosti populace

Po instalaci politické moci vyšlé z voleb, koncem roku 1990, se konečně mohla naplno uplatnit antinomie nepolitické politiky, výkonu politické a státní moci ve společnosti a jejího nositele, amorfního hnutí, strany-nestrany, zaskočeného razancí kompetenčních sporů, jimiž se již hlásila o slovo základní antinomie posledních padesáti let existence Československa, poměr československý¹¹, která měla nadále harmonizovat kakofonii veškeré naší velké politiky v tempu furioso až do současnosti.¹²

Antinomie velké politiky a její monopol v roce 1990 naplno otevřely Pandořinu skříňku základních politických nejistot existence státu, podvazují reálné a potřebné občanské aktivity, oddálily zahájení hospodářské transformace a prakticky znemožnily přijetí nové ústavy.

6.

Taková byla situace na počátku roku 1991, roku zahájení hospodářské transformace. Ta byla prakticky zahájena cenovou liberalizací, novým působením bankovníctví a malou privatizací. Politické události, úspěchy a neúspěchy roku 1991 jsou do značné míry predestinovány vývojem v roce 1990. Rozpornost politické reality ČSFR je po listopadu 1989 kromě obtíží přechodu od totalitárního etatismu determinována napětím mezi hodnotami občanské společnosti (české země) a národní společnosti (Slovensko), směřující k odlišnému politickému vyjádření. Tato rozpornost byla v předchozím období integrována asymetrií státních a politických orgánů a dvojedinou existencí komunistické strany. Po pádu její moci neexistuje reálná politická síla integrující jednotný stát, snad kromě morální autority prezidenta Havla. Další vývoj ukáže, nakolik může být morální vážnost také politickou silou. Politická reprezentace získala mandát k zavedení nové federální demokratické ústavy a zahájení hospodářské reformy. Ústavně právní a na ně navazující spory, vzniklé na rozporné bázi situace obou národních společností, se dostaly na první místo, ukázaly v plném světle dezintegrující působení základní antinomie soužití Čechů a Slováků. Jeden způsob jejího řešení nám byl vnucen nejdříve německým nacionálně socialistickým totalitarismem pravým, druhý po válce sovětským totalitarismem levým.

7.

Určující antinomií, kterou můžeme nazvat antinomií cílů a prostředků, je snaha problémy, které jsou řešitelné pouze na demokratickém základě a demokratickými metodami a mechanismy, řešit právě mimo tento základ, bez těchto mechanismů, před jejich vznikem. Akční podstatou rozdílných přístupů při řešení tohoto sporu je

vyčerpal již komunistický režim, zejména v menších obcích. Viz [Heřmanová, Illner, Vajdová 1992].

¹¹) Včetně antinomie, kterou samo pro sebe dosud (viz dokumenty v tomto čísle) představuje Slovensko. Sebeprojektivování, seberealizaci této antinomie lze identifikovat v současné slovenské politice, diskusích i sdělovacích prostředcích.

¹²) "...výplň naší popřevratové politiky tvoří vlastně jen tzv. 'slovenský problém', který se skoro ve všech směrech týkal jen Hlinkovy ľudové strany a jejího poměru ke státu", uvádí 10. 9. 1930 v Přítomnosti (s. 568) J. Teichman ve stati Andrej Hlinka.

buď tragické nepochopení filozofie demokracie a jejích možností, nebo naopak pochopení jediné vhodné příležitosti realizovat některé úzké politické zájmy právě ještě před vytvořením plnohodnotných demokratických možností jejich řešení, ale již při současné demokratické tabuizaci nedemokratických represivních možností.¹³ Obava některých nových politických elit z vůle občanů uplatněné prostřednictvím referenda o této otázce, jež bylo jediným demokratickým mechanismem, který měla dnešní tvořící se politická demokracie k dispozici, rostoucí divergence původně jednotných hodnotových orientací a preferencí těchto reprezentantů a reprezentovaných příliš nepřesvědčuje ani o demokratické orientaci některých příslušníků nových politických elit.

V prohlášeních některých politických sil se dnes objevuje záměr učinit z řešení této základní otázky předmět letošních voleb, které by tak měly získat charakter jakéhosi kvazireferenda. Toto řešení je jimi prezentováno jako výsostně demokratické. Spíše než o demokratické orientaci vypovídá buď o vysoké politické intuici manipulátorů, nebo o jejich neobvykle vysoké politické profesionalitě v našich poměrech.

V demokraciích je pravidlem, že ve volebních programech jsou obvykle na rozdíl od referenda spojeny mnohé věci. Ne vždy je voličům zcela zřejmé, co vlastně volí, a strany ne vždy formulují program tak seriózně, jak si dnes bez politických zkušeností představujeme. Aktivní, pozitivně laděný občan však volit chce, volí buď kandidáty, je-li to možné, nebo strany, tedy volí vědomě nebo bezděčně to, co se mu nabízí, a přibližně to, co se domnívá, že mu konvenuje. Příkladem mohou být právě volby v roce 1946 a studium volebního programu KSČ, který nejen nebyl komunistickým, ale ani socialistickým volebním programem. Proto byla tato kandidátka přijatelná širším vrstvám. Voličům, kteří tehdy volili tento program, bylo podsouváno, že volili to, co pak následovalo.

8.

Demokratický politický systém je funkcí dělby moci mezi parlamentem, vládou a prezidentem. V moderních demokraciích roste úloha exekutivy složené z odborníků. Vyžaduje to složitost politiky industriálních státních společností.

V našich podmínkách, mezi listopadem 1989 a budoucí demokracií, zejména v posledním období je situace nepřehledná. Zdá se, že federální parlament, v reakci na antinomii nepolitické politiky a kabinetní politiky, na své předchozí vyřazení touto politikou, zejména při řešení státoprávních sporů, si nárokuje největší podíl všech mocí, což není v historii ani současnosti demokracií neobvyklá tendence. Neobvyklé, a pro demokracii tragické, by však bylo, kdyby se nepodařilo zavěsit nad hlavu parlamentu Damoklův meč hrozby jeho rozpuštění, a to nikoli jen v případě neschválení státního rozpočtu, jak určuje dosud platná ústava. V tomto bodě skládá parlament svou vlastní demokratickou maturitu. Problematické fungování parlamentu přibližně rok před volbami a rok po volbách je v demokraciích také obvyklé. Vzhledem k tomu a vzhledem k nešťastnému, právě

¹³⁾ Jde o známý problém sebezničení demokracie uplatněním nedemokratických metod při řešení problémů, které demokracie přináší a které ji ohrožují.

dvouletému mandátu, který byl našemu Federálnímu shromáždění udělen, však mohla být dnešní situace mnohem horší.

Mrtvým bodem státoprávní antinomie je nesplnění základního úkolu parlamentu, který mu byl svěřen, tj. přijetí nové ústavy. Platnost dosavadní problematické ústavy je danajským darem příští, povolební politické reprezentaci, zejména tím, že jako ústava totalitního režimu neobsahuje pojistky a brzdy nutné pro demokratický systém. Tím paradoxně mohla až do zapracování článku o vedoucí úloze KSČ působit mnohem demokratičtějším dojmem než mnohá ústava demokratická, právě tím však může ohrozit tvorbu naší demokracie v dnešní situaci. Daná situace neumožňuje řešení věcí, které měly být řešeny již dávno, zejména problémů, s nimiž přichází již popáté Slovensko, a jejichž řešení zabránila naposled vojenská agrese Sovětského svazu a před ní komunistická manipulace. Umožňuje naopak transponovat celý problém mimo problematiku demokracie, mimo problém občanské společnosti, místní a územní samosprávy, do polohy národního státu a snad národní demokracie.

9.

V poválečné situaci Německa, nikoli zcela nepodobné naší dnešní, pozitivní roli pro zakotvení a fungování demokratických institucí a demokracie sehrály tři¹⁴ faktory:

- a) pozitivní ekonomická bilance,
- b) přijetí ústavy s jejím zásadním vlivem na celkovou politickou stabilizaci a občanské jistoty,
- c) rychlá změna sociálně psychologické orientace a cítění populace od beznaděje a katastrofických očekávání spojených s válkou, nejistotami, bombardováním, migracemi, nemocemi, hmotným nedostatkem atd. k optimismu [Almond 1987].

Bilance našeho politického vývoje uplynulých dvou let je spíše opačná. Od jednotné vůle a optimismu k štěpení, pocitu rozdvojení politické vůle občanů a jejich reprezentace zejména parlamentní a stranické, k nejistotám, obavám, jejichž legitimní základ konec konců spočívá opět v problematičnosti právního svorníku státu, v ústavě, její funkci, důsledcích z toho plynoucích a v dnešní neřešitelnost tohoto problému.

Není jasné, co v první polovině roku 1990 stálo v cestě řešení tohoto problému třeba přijetím prozatímní ústavy, ani zda o tomto základním kroku renovovaná předvolební politická reprezentace vůbec uvažovala. Řešení většiny dnešních i budoucích neřešitelných problémů, včetně územního uspořádání státu, tím mohlo být pozitivně předznamenáno, ne-li dáno.

¹⁴) Naprosto souhlasíme s připomínkou recenzenta stati, že možná nejvýznamnějším byl neuvedený faktor čtvrtý: přítomnost demokratického vítěze v poražené zemi a jeho usměrňující vliv na ekonomické a politické procesy vznikající v německé státní společnosti.

10.

Také princip poměrné volby, i přes varovné hlasy, byl společnosti spíše oktrojován, než přijat po seriózní analýze jeho známých důsledků.

Zánik meziválečných demokracií a následující diktatury byly reakcí na model "státu stran" a fenomén "krize demokracie", na ochromení politického života štěpením politické scény, tvorbu nejistých vládních koalic, které většinou nemohou uspokojit žádný velký konkrétní zájem, nýbrž pouze zájem průměrný, byly reakcí na model, který vznikl jako důsledek všeobecně uplatněné poměrné volby. Poměrná volba neumožňuje, aby se většinová vůle, zavazující vládnutí v období mezi volbami, vytvořila volbami z vůle občanů. Tvorbu této většinové vůle poměrný volební princip přenáší do parlamentu, svěřuje její tvorbu reprezentantům. Poměrná volba představuje princip reprezentování, nikoliv princip rozhodování, které je záležitostí tvorby většiny. Parlamentu se díky mozaice reprezentantů obvykle nedaří rozhodovat, zejména záležitosti nejpodstatnější. Neschopnost rozhodovat, tvořit většiny, vede k vyřazení parlamentu z politického rozhodování, k následnému přenesení sporů z parlamentu do vlád a ke vzniku nefunkčnosti vlád, nesoucí v sobě již bezprostřední nebezpečí politické radikalizace ohrožující demokracii. Demokracie často skončila narůstající politickou krizí, v níž radikální pravice nebo levice, jak to kdysi učinili i komunisté, vyhlásila potřebu semknutí kolem jednotného programu, odstranění bezvládní, malicherného hašteření stran a vládnutí v souladu s vůlí lidu.

Tyto otázky jsou známy, náleží k abecedě politické vědy a v diskusích ve "Špalíčku" byly i nastolovány. Zanikly v revoluční euforii, převládající malé poučenosti o reálných politických mechanismech, v myšlení spíše právně normativním než funkcionálním, v iluzích o "nepolitické politice" velkých společenských hnutí, a v neposlední řadě také v bitkách o "pouliční svítilny".

11.

Většina našich stran teprve hledá zájem, který by měla reprezentovat a většina jej najde teprve v budoucnosti, až se na základě privatizace ustálí systém společenské nerovnosti, sociální stratifikace a spektrum odlišných zájmů.

Naše analýza ukázala diferencovanost volebních programů stran 1990 [Řehák, Řeháková 1991]. Všeobecně však převládá přesvědčení, že volební programy stran byly téměř totožné. Naše sonda levo-právěho spektra politických stran [Hudeček 1992] ukázala poměrnou rozrůzněnost tohoto spektra, ačkoliv všeobecně převládá povědomí jeho nevyhraněnosti. Vysvětlení této diskrepance, pomineme-li vždy možné a jen málokdy vyvratitelné námitky metodologické, můžeme hledat v rozdílech poznávacích hledisek uplatněných na stejném předmětu zkoumání, kde objektem zkoumání byly v jednom případě volební programy stran, ve druhém politické spektrum stran. Náš přístup v obou případech hodnotil, jak a čím se programy a strany liší navzájem. Obecné mínění, hlas lidu, který je "hlasem božím", hodnotí v obou případech spíše, co jednotlivé programy a strany reprezentují, jaký zájem představují a jak se tím vzájemně odlišují. Tato optika intuitivně reflektuje zmíněnou nezakotvenost stran v zájmech a sociální

strukturu společnosti a pracuje s ní, na rozdíl od aplikovaných sociologických technik. Strany a jejich představitelé především svou pozici volí, spíše na ni aspirují, než ji skutečně získávají, hrají nebo ji mají. Volí ji většinou z hlediska jiných determinant, než jsou determinanty strukturální. Uplatňují zejména hlediska předpokládané politické úspěšnosti u voličů, přitažlivosti (v níž se uplatňuje i aspekt pomíjivých politických mód), vzájemných stranických sympatií a antipatií (být více vpravo od tamtých, více ve středu od jiných apod.). Pouze některým ze stran, zejména české levice, je jejich pozice dána, a to historicky askriptivně.

Tento nezakotvený systém stran ještě poměrně dlouho nebude oporou, ale spíše nebezpečím pro demokracii. Není ustaven v sociální ani zájmové struktuře, a proto strany nemají své pravidelné voliče. Prostý občan, jak ukazují výsledky průzkumů, ví své, ale měl by to uplatnit ku prospěchu demokracie právě v politických stranách, které nemá příliš v oblibě, ale bez nich je demokracie zatím nerealizovatelná.¹⁵

12.

Vývoj systému stran v uplynulých dvou letech u nás ve zkratce zopakoval historickou genezi klasického politického stranictví.

Zkratku historického vývoje systému stran představuje funkce, již sehrála vítězná volební hnutí, která půl roku po volbách svým rozpadem, ale zejména jeho důsledky ve velké i malé politice v parlamentech i vládách, prokázala nereálnost "nepolitické politiky" a nemožnost provozování politiky ve státní společnosti jinak než prostřednictvím politických stran.

Tato hnutí podobně jako první "strany" v minulém století, po nástupu všeobecného volebního práva, umožňovala kandidovat ve volbách osobám, které by se jinak voleb z různých důvodů, nejčastěji finančních, zúčastnit nemohly. Prostředkovaly mezi vůlí lidu, jejím prosazením, a reprezentací v politické moci. Později se postupně z prostředníků samy tyto strany staly přímými aspiranty na získání politické moci¹⁶, kandidáti se stali především straníky, strany se vsunuly mezi reprezentované a reprezentanty.

Naše politické strany dnes v podstatě neplní svou základní funkci v politickém systému, nezabezpečují, aby jejich reprezentanti naplňovali svou činností přijaté stranické programy, a nevolají je k odpovědnosti. Tím méně jsou toho schopna politická hnutí. Mnohá překvapení lze v tomto směru ještě očekávat od slovenské politické scény, a to jak od vládnoucího hnutí KDH, tak od potencionálně vládního hnutí HZDS. Slovenská politická scéna je v rozporu se

¹⁵) Nad otázkou možnosti vládnutí bez politických stran přemýšleli mnozí politikové a myslitelé, i demokratičtí. Nedávno A. Toffler ve svých vizích přímé demokracie bez prostředkování politických stran a poslanců v parlamentech, realizované prostřednictvím sítí personálních počítačů občanů suplujících roli reprezentantů v parlamentech a politických stranách a realizujících jakousi přímou demokracii řeckých polis v podmínkách postindustriálních, komputertizovaných, informatizovaných společností.

¹⁶) Tato skutečnost je ostatně základem všech definic politických stran: politická strana je organizovaná skupina usilující s nadějí na úspěch o získání politické moci ve státě.

skutečností, pouze na základě povrchního dojmu plynoucího vlastně z jejího neúplného politického spektra, všeobecně považována za stabilizovanější než politická scéna česká.

Principem formální demokracie měřeno, pomocí poměrného volebního práva, které strany jen málokdy dovolily nahradit jiným, pro ně méně výhodným systémem, dospěl náš vývoj ve zkratce, i když se nám tento vývoj dnes ještě jeví jako důsledek jiných determinant, opět téměř ke "státu stran", "krizi demokracie", a k rozpadu státu.

13.

Mrtvá místa sledovaných politických antinomií, nepřítomnost filozofie (koncepce) politiky, filozofie právního systému apod., nedostatek filozofie v našem posttotalitním životě vůbec, včetně nedostatků politických mechanismů, dosud úspěšně suploval svou morální autoritou a politickými aktivitami prezident Havel. Analýza těchto aktivit by však potřebovala určitý odstup, a zejména více informací.

Preference a hodnotové orientace populace zjišťované IVVM a AISA¹⁷, ukazují, že v popředí nejsou hodnoty dominující na velké politické scéně, hodnoty státoprávního uspořádání ani národních států, ale ekonomická transformace, demokracie a ekologie. Těmto hodnotám však chybí programová artikulace a mobilizace. Původní konsensus zřejmě dosud trvá. Tento konsensus, fungující jako trpělivost a tolerance populace vůči mnohdy vaudevillové burlesknosti naší politické scény i s jejími četnými faux pas, tento konsensus, který není dodnes pozitivně politicky příliš využit, může však být důvodem k relativnímu optimismu. Lid (občané), který po dvě až tři generace uchovával prostřednictvím neformálních struktur a rodinného dědictví (literatura, postoje, tradice) demokratické hodnoty, jen málo podléhá stranickému partikularismu a eristice, je stále v souhrnu moudřejší než větší část jeho politické reprezentace.

Tento klad je na druhé straně pro fungování politické demokracie záporný tím, že občané jen v omezené míře důvěřují své politické reprezentaci s výjimkou prezidenta, tím, že nedůvěřují zejména politickým stranám, a zejména tím, že v podstatě odmítají účinně a aktivně vstoupit do politiky prostřednictvím politických stran, což je jediná permanentní demokratická možnost uplatnění jejich vůle. Tím politická vůle občanů nenalézá ani účinnou politickou artikulaci a dává prostor právě stranickému partikularismu, který odmítá. Pouze díky zmíněnému základnímu konsensu populace a iniciativám prezidenta, které s tímto konsensem pozitivně rezonují a které jsou uplatněny vždy v poslední chvíli jako moment katarze v politickém dramatu, není dnešní situace horší. Toto provizorium,

¹⁷⁾ Svědčí o tom dosud analyticky nevytěžená empirická data, počínaje naším vlastním výzkumem kandidátů do Federálního shromáždění 1990, 200 tehdejších respondentů dnes působí v rolích poslanců FS (viz [Rak 1992]), ukazující původní konsensus hodnotových orientací reprezentovaných a reprezentantů, přes dvouletá kontinuální šetření volebních preferencí Institutem veřejného mínění (viz [Herzmann 1992]), až po poslední rozsáhlé šetření politického klimatu (liberalismu) v Československu, provedené AISA pro Friedrich Naumann Stiftung, leden 1992.

differentiated interests and their articulation in the political spectrum on the one hand, and on the other hand the daily functioning but unanchored political system, in which political subjects in mutual conflict are looking, for the first time, for interests that they could and would like to represent; the growth of divergence in the political will of the citizenry and its representatives; the decline of the political scene, the loss of the ability to decide and create a popular and state political will on the one hand, and the need for integration and decisiveness on the other; the validity of the old constitutional-legal system and legal philosophy during the legislative instantiation of political democracy and a market economy; the consequent insolubility of fundamental problems, of solving them purely democratically, in an era without the means to solve them, of growing impatience and attempts at their solution by the given - from the viewpoint of democratic perspective - inadequate means and the results of this; the old Czech-Slovak antinomy and the question of how to solve it in such a situation; the internal antinomy within Slovakia itself (what is Slovakia as a whole?); the basic consensus of the citizens and its growing differentiation; and the continuing dominance of great state politics and the solution of its antinomies even at the level of weak community and local self-government, and the inability to influence the instrumentization of the problems of great politics. The present disintegration of our state society - the political and economic scenes - entering paradoxically from the sphere of antinomies in great politics could, by the nonexistence of new links to a market economy, only be actively defended by the functioning self-government of cities and towns. The transition to political democracy can lead to a set of hypothetical arrangements of power. Our great politics is missing a conception of the transition. It is missing a formulation of our position, where we came from, the goals we want to reach, and the balance we can realistically reach. It is missing a level-headed consideration of the sources and capacities for our transition. Our democracy is not developing in natural way, from below. The legislature is not sanctioning *a posteriori* some kind of political and social structure, neither already functioning economic power and institutions nor already functioning ethical and customary norms and values. The adoption of legislative and organizational measures partly creates new situations and institutions, and partly opens space for the appropriate existing institutions that in our conditions waited for its era of hibernation under the totalitarian instruments of power to pass. The effect of this opening of space for the functioning of institutions is, in this country, part of the tradition carried over from interwar Czechoslovak democracy. It is, however, only on the horizon of our contemporary politics because our present political scene is dominated by great politics, in no way regional, local or civic, but continuing to be state politics. The precise center of the legislative antinomy is the lack of fulfillment of the basic task that was entrusted to the parliament: the drafting of the new constitution. The validity of the previous, problematic constitution is a Danaean gift for the post-election political representation in that, as the constitution of a totalitarian dictatorship, it does not contain the guarantees and restraints of a democratic system. Paradoxically, however, up to the required article about the leading role of the Communist Party in 1960, it could give a more democratic impression than many democratic constitutions, but at the same time it can endanger the creation of our democracy in the current situation. The given situation makes it impossible to solve problems that should have been solved long ago, namely the problems the Slovakia is entering into, and whose solutions the totalitarian regime prevented. On the contrary, the present situation makes it possible to take this whole problem outside the problematic of democracy, outside the problem of civil society and local and regional self-government, and pose it as a problem of the national state, and perhaps even of national democracy. As the center point of the traced antinomies, President Havel substituted successfully for the present insufficiencies in the mechanisms of politics with his moral authority and political activities. However, it is only a question of how long the moral seriousness of one personality can, by political force, be substituted for insufficiencies in the mechanisms of formal democracy in these dynamic conditions.

Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989 - 1991

JAN HERZMANN*

Institut pro výzkum veřejného mínění, Praha

The elections in the context of the development of public opinion 1989-1991

Abstract: The paper is based on many polls and describes step by step the changes in opinions and attitudes from November of 1989 to the spring of 1991, when the winning parties of the 1990 elections split. The following phases have been identified: negative consensus during the revolution, political differentiation after the defeat of the old regime, a special climate during the election campaign, post-election disappointments, the climate of the local elections, and finally the phase of the splitting of Civic Forum and Public Against Violence.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 165-183)

Volebnímu roku 1990 předcházela "revoluční vlna", kterou lze - mluvíme-li o veřejném mínění, ne o reálné politice - charakterizovat jako prudký pokles spokojenosti se starým režimem a přeměnu potenciálu sociální a politické nespokojenosti ve společenskou akci. Vyvinula se z něj situace, kdy v jednom státě existují de facto dva politické světy, dva divergující systémy politických preferencí a afiliací podpořené nesrovnatelnou strukturou politických stran a hnutí. Sociologie si právem klade otázku: Co se to vlastně v onom "volebním roce" a v jeho těsném časovém sousedství stalo?

Poznatky o veřejném mínění, shromážděné především v měsíčních omnibusových šetřeních Institutu pro výzkum veřejného mínění¹ i v dalších výzkumech, ukazují jeden z aspektů vývoje vedoucího od listopadové revoluce 1989 k situaci poloviny roku 1991. V této deskriptivní studii je věnována pozornost zejména postupné změně veřejného mínění o volbách, politických stranách a souvisejících problémech. Hlavní důraz je přitom kladen na komparaci poznatků o názorech a postojích obyvatel České republiky a Slovenské republiky. Nemám v úmyslu tím naznačovat, že jiné difference (například intergenerační, sociální apod.) by byly z hlediska sociologické analýzy nepodstatné. Ukazuje se však, že jejich vliv byl koneckonců ve srovnání s národnostním faktorem (podpořeným specifickou historickou zkušeností) nejmarkantnější. Druhým, pragmatickým důvodem tohoto omezení je, že do jednoho článku nelze vměstnat vše - mnoho empirického materiálu tedy zůstane odloženo pro příští analýzy.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Jan Herzmann, CSc., Institut pro výzkum veřejného mínění, Sokolovská 142, 186 13 Praha 8.

¹) Jedná se o klasická gallupovská šetření, při nichž se uskutečnila standardizovaná interview se souborem 700 až 1300 dotázaných. Použito se kvótního výběru, kontrolovanými znaky byly pohlaví, věk, zaměstnání, region a velikost obce. Pokud jsou v textu uváděny konkrétní hodnoty z těchto šetření, jedná se o nevážené marginální procentní hodnoty.

založené na prezidentových aktivitách při reálné bezmoci prezidentské role však nemůže dlouho vydržet a není zárukou fungování demokracie.

14.

Zátěž dnešního pojetí zákonnosti, právního systému i právního řádu, odvíjející se od platnosti problematické ústavy a pojetí právního státu, je patrná zejména na řešení vztahu česko-slovenského¹⁸, i v řešení řady soudních případů, zejména s politickým kontextem (stále podle norem socialistického práva) v uplynulých dvou letech a zejména v současnosti. Více než dva roky po listopadu 1989 není jasné, jaká je vlastně filozofie právního systému. Ve sdělovacích prostředcích nás mnozí naši političtí reprezentanti mentorují, že právo je to, co je uzákoněno. Odkaz nejmoudřejších myslitelů nám však přes vzdálenost staletí sděluje, že právo se hledá a nalézá. Není sama "filozofie" současného právního řádu pouze ozvěnou totalitárního vědomí a sumací pouček osvojených v posluchárnách normalizačních vysokých škol? Nemohla by podle této filozofie být kdykoli, zcela legitimně, postihována také politická aktivita listopadu či prosince 1989 nebo jarních měsíců 1990?

Sociálně psychologickým důsledkem nevyřešené filozofie právního řádu je rostoucí pocit právního vakua a libovůle. Pro řešení přitom nebylo třeba chodit ani příliš daleko do hlubin historie. Obdobné byly problémy s nacistickými zločiny, které podobně jako zločiny komunistického režimu, také měly právní legitimitu. Jeden ze subjektivních klíčů pochopení situace možná spočívá v právně normativním způsobu a sterilně myšlení i reflexe reality některých příslušníků nových politických elit, namísto sociologického či politologického myšlení funkcionálního. Působení "temných sil" je vzhledem k tomu sekundární, protože je panující právní filozofií vlastně legitimováno.

Nastávající volby by v této situaci a v případě pokračování nastolených tendencí, mohly dopadnout podobně jako volby 1946, nikoli vnějšími atributy, ale jejich funkcionalismem, nenápadně predestinovaným jednostrannou účelovou filozofií, opět odlišnou pro české země a Slovensko:¹⁹ Občanům, pozitivně naladěným ideálními hodnotami a pocitu výjimečnosti historické situace, v níž nemohou absentovat nabídnout neúplné, předem upravené, vlevo či vpravo posunuté spektrum pro jejich volbu a ve stranických programech nabídnout formulaci, s níž nelze nesouhlasit, jako to v roce 1946 učinila KSČ. Na Slovensku by to tentokrát mohla být některá z formulací o svrchovanosti Slovenska.

Demokracie, která zakotvuje formální principy politického systému, nesmí postrádat filozofii. "Nikdy nebudeme mít demokracie, jaké si přejeme, jestliže

¹⁸) Tato právní filozofie, vycházející z toho, že právo je to, co je uzákoněno a pouze stávající právní řád reprezentuje právní stát (o který nám v opozici vůči totalitarismu šlo) dosud bránila, brání a zřejmě bude i nadále bránit hledání životaschopných řešení, ve vzájemných vztazích Čechů, Slováků, Moravanů, i dalších problémů. Ve svých důsledcích se nyní jeví zejména jako malá vstřícnost vůči slovenským zájmům.

¹⁹) V roce 1946 zvítězila na Slovensku 62 % procenty Demokratická strana, která pravděpodobně měla naději stát se jedinou celostátní stranou schopnou konkurovat KSČ, v českých zemích 43 % KSČ.

budeme spoléhat jen na zákony" (T. G. Masaryk). Demokracie nikdy nebyla a nikdy nebude samozřejmostí.

LUBOMÍR BROKL působil v 60. letech jako vysokoškolský učitel UK, pracovník Ústavu státu a práva ČSAV, pak Sociologického ústavu ČSAV do jeho zrušení. Zabýval se problematikou sociální stratifikace a politické moci, politickou kulturou (nedokončený komparativní výzkumný projekt se S. Verbou 1968). Pracoval v týmu zabývajícím se výzkumem sociální struktury, (publikace: Československá společnost, ed. by P. Machonin, jeho kapitola Moc a sociální rozvrstvení vyšla v USA v *International Journal of Sociology*, 1/Fall 1971). Dále pracoval v "Mezioborovém týmu pro reformu politického systému při Ústavu státu a práva ČSAV" (studie Sociální struktura a politický systém; K problematice demokracie). Publikoval řadu statí k uvedeným tématům v různých časopisech a v Literárních novinách a Listech. Dvacet let oficiálně nepublikoval, působil v průmyslové sociologii. V obnoveném Sociologickém ústavu vede projekt Přechod československé společnosti od totalitarismu k politické demokracii.

Literatura:

- Almond, G. A. 1987. "Politische Kultur-Forschung, Rückblick und Ausblick." in *Politische Kultur in Deutschland*, hrsg. D. Berg Schlosser, J. Schissler, PSV Sonderheft 18, Opladen.
- Brokl, L. 1990. "Problémy přechodu k pluralitní demokracii." *Sociologický časopis* 26: 249-261.
- Broková, E., L. Brokl 1991. "Od politické demokracie k totalitarismu - Volby 1946, projev vůle lidu?." *Sociológia* 23: 411-423.
- Budování státu 1990. Brno: Mezinárodní politologický ústav právnické fakulty Masarykovy univerzity.
- Hegel, G. W. F. 1957. *Filosofie dejín*. Bratislava.
- Herzmann, J. 1992. "Volby v kontextu veřejného mínění 1989-1990." *Sociologický časopis* 28: 165-183.
- Heřmanová, E., M. Illner, Z. Vajdová 1992. "Politické jaro 1990 na venkově a v malém městě." *Sociologický časopis* 28 (v tisku).
- Hudeček, J. 1992. "Pokus o identifikaci stran na "levo-pravém" kontinuu." *Sociologický časopis* 28: 275-283.
- Křížová-Frydová, E. 1991. "Interview s ministrem Tomášem Ježkem o 'špinavých' penězích." *Sociologické aktuality* 3: 10-11.
- Rak, V. 1992. "Kandidáti do parlamentních voleb v roce 1990." *Sociologický časopis* 28: 200-221.
- Řehák, J., B. Řeháková 1991. "Předvolební programy 1990." *Sociologický časopis* 27: 172-188.
- Teichman, J. 1930. "Andrej Hlinka." *Přítomnost* 10. 9.: 568.

Summary

The essay formulates and analyzes the main antinomies of Czechoslovak politics over the last two full years from the viewpoint of the ambiguities of democracy and the possibilities for its self-destruction. The main antinomies determining the political scene over the last two years are: the antinomy of "unpolitical" politics in the large movements and the operation of politics in state society in the era of transition; the constitutional party system in the historical brevity of its development and the need for its immediate and completely successful functioning; the originating of privatization, rather in anticipation of its future success than its functioning in reality; the system of social stratification as a system of inequality, of

1. Výchozí názorové klima

Snahou oficiální československé politické elity v období od února 1948 do listopadu 1989 bylo homogenizovat československou společnost z národnostního a teritoriálního hlediska a - při respektování určitých sociokulturních specifíků - vytvořit situaci, v níž tradiční národnostní problémy a třecí plochy budou eliminovány nebo aspoň zastíněny ideologií proletářského internacionalismu. Paradoxem je, že těmito snahami nebyl narušen asymetrický model státní byrokracie, jehož základním pilířem bylo uznání relativní autonomie Komunistické strany Slovenska v rámci KSČ. Přes oficiální snahy o prolínání české (a moravskoslezské) společnosti se slovenskou a přes četné neformální kontakty na občanské úrovni, především v kruzích inteligence, však každý národ nesl v sobě vlastní historickou zkušenost a vlastní představy o identitě a seberealizaci.

Odlišnosti v hodnotách, životních postojích a sociální realitě se promítaly do některých politických stanovisek a do vztahu k "reálnému socialismu".

1. Již před listopadem výzkumy veřejného mínění naznačovaly (viz např. [Šubrt a kol. 1989]), že česká veřejnost spatřovala v období vlády KSČ - zejména ve vývoji posledních dvaceti let - hlubokou krizi, která přivedla Čechy a Moravu k hospododářskému i mravnímu úpadku. Starší generace srovnávaly aktuální situaci hlavně se stavem před rokem 1938 (i když mnozí ji znali jen z vyprávění), pro mládež byly důležitější rozdíly mezi životem u nás a v zemích západní Evropy. Přes rozdílnou motivaci přispívala nespokojenost všech generací k výrazně převažujícímu odmítání komunismu jako systému a komunistů jako společenské skupiny.

Na Slovensku došlo v období "reálného socialismu" k podstatnému růstu životní úrovně a slovenská veřejnost dodnes hodnotí celé období po roce 1948 daleko příznivěji než česká. Zde lze spatřovat jeden z důvodů, proč je pro Slovensko přijatelnější strana s komunistickou minulostí (a to i pro tu část, která ji nechce přímo volit) i politické osobnosti, které členstvím v KSČ prošly.

2. Na české (a moravské) politické scéně neexistovala kromě krátkého období iniciovaného "pražským jarem" žádná ideově politická platforma, k níž by se mohli lidé nespokojení s režimem utíkat alespoň vnitřně. Charta 77 sice patrně byla čím dál populárnější jako určité ztělesnění odporu proti režimu (viz [Slejška, Herzmann a kol. 1990]), byla však ideově příliš heterogenní a svým důrazem na mravnost a "nepolitickou politiku" příliš abstraktní na to, aby mohla pro veřejnost představovat politický program budoucnosti. Tím byly položeny základy pro silný antikomunistický konsensus s nejasným pozitivním vyústěním, k němuž později skutečně (jak bude patrné dále) došlo.

Na Slovensku vedle sebe existovala tradice dvou velmi odlišných politických kultur, které ovlivňovaly vývoj společenského vědomí (srv. [Brokl 1991]). Jedna byla spojena se silnou křesťanskou tradicí, ale oslabována mementem klerikálně fašistického Slovenského státu, druhá spojená s partyzánskou (a tudíž spíše prokomunistickou a prosovětskou) tradicí, která však byla rovněž oslabena "zevnitř" zejména vývojem v období stalinismu. Tyto dvě kultury byly potenciálními zárodky dvou dnes významných politických proudů na slovenské

scéně: křesťanskodemokratického a levicově nacionalistického. Navíc nebyl na Slovensku rozpor mezi "komunistickým" a "nekomunistickým" tak antagonistický jako v Čechách: jak v padesátých, tak v sedmdesátých letech tam důsledky totality byly přeci jen o poznání méně tvrdé.

3. V české veřejnosti se postupně vytvořil základní společenský rozpor mezi skupinami spojenými se systémem moci KSČ (ne vždy se jednalo o členy KSČ a ne všichni členové KSČ do těchto skupin reálně náleželi) a "nekomunistickou" (rozuměj "na moci se nepodílející") většinou. Tento rozpor postupně nabyl takové síly, že setřel všechny ostatní politické diferenciace. Vztah ke komunistické straně nabyl u značné části veřejnosti podoby obrazu nepřítel - nediferencované negativní masy označené záměrným singulárem "bolševik". Na Slovensku podobný rozpor sice také existoval, měl však daleko menší intenzitu (viz např. [Mišovič a kol. 1988]).

2. Základy formování volebních preferencí v období sametové revoluce

Již koncem roku 1987 převažovalo mezi obyvatelstvem přesvědčení o potřebě velkých změn v Československu. Z něj pramenila podpora kursu přestavby - brzy se však rozšířila také nespokojenost s jejím průběhem, zejména pak s nezměněným charakterem politického systému. Značné výhrady se objevovaly k lidem, kteří přestavbu řídili - důvěru jim v polovině roku 1989 vyjádřilo jen 23 % občanů, mezi něž zdaleka nepatřili všichni členové KSČ (viz [Babůrková a kol. 1990]). Není proto divu, že v prvním týdnu po 17. listopadu 1989 se stal nejčastějším požadavek kádrových změn ve vrcholných orgánech a jen o málo později požadavek zrušení ústavně zakotvené vedoucí úlohy KSČ. Přitom se zdá, že v této době ještě nebylo samotné slovo "socialismus" historickou zkušeností zcela zdiskreditováno: v listopadu i v prosinci se přes 40 % občanů vyslovovalo pro další vývoj "socialistickou cestou" a asi polovina pro "něco mezi socialismem a kapitalismem". V tomto období tedy nebyly ani v České republice podmínky pro to, aby se prosadily politické proudy charakteristické pro dnešní Občanskou demokratickou nebo Liberálně demokratickou stranu. Tento stav nahrával zformování široké koalice "negativního určení" (hlavní, společný cíl = odstranit komunistickou hegemonii a vládnoucí oligarchii). Pro označení tohoto časového úseku, který začal vlastně již před 17. listopadem a trval přibližně do února či března 1990, je možno použít pojmu *období negativního konsensu*.

Nejvýraznější událostí období negativního konsensu byla vlastní sametová revoluce. V úvodu jsem pro ni použil označení "revoluční vlna", protože celý proces společenské aktivizace se šířil a) z disentu do "šedé zóny" a z ní dál do veřejnosti jako celku, b) z Prahy do menších měst a odtud na venkov. Vývoj veřejného mínění v době sametové revoluce měl tři základní fáze:

A. Konec listopadu 1989:

Odmítnutí starého režimu se stalo veřejným, prosazovala se snaha navázat na vývoj přerušovaný po srpnu 1968 - symbolem této fáze byl A. Dubček. O změně společenského systému se - přinejmenším na mítincích a demonstracích - téměř nediskutovalo.

Jedním z výrazných momentů začátku sametové revoluce byly výzvy ke dvouhodinové manifestační stávce 27. listopadu. Do stávky se hodlaly zapojit tři čtvrtiny obyvatel a tak se také nakonec skutečně stalo (viz [Slejška, Herzmann a kol. 1990]). Premiéru Adamcovi se tedy nepodařilo vystoupením na Letné lidi od stávky odradit. Na příkladu této události lze demonstrovat některé teritoriální rozdíly, které opravňují hovořit o vývoji v tomto období jako o "vlně".

Již v týdnu před 27. listopadem bylo odhodlání stávkovat větší v České republice, zejména v Praze. Odpor vyvolalo povolání Lidových milic do pražských závodů, nejvíce ovšem Pražany pobouřilo, že M. Štěpán má zůstat v předsednictvu ÚV KSČ. Nespokojenost s oběma skutečnostmi se šířila z Prahy jak sdělovacími prostředky, z nichž mnohé již v té době informovaly objektivně, tak ústním podáním (studenty, herci i vracejícími se milicionáři). Přesto však názorové klima nebylo ani koncem listopadu nikde tak bouřlivé jako právě v hlavním městě. V Praze pak (podle tehdejších výzkumů) stávkovalo 57 % lidí celé dvě hodiny, což bylo daleko více než v jiných krajích. Častěji než jinde zde patřila k motivům účasti v generální stávce podpora Občanskému fóru.

Na Slovensku byla připravenost veřejnosti k politické stávce a konečně i účast na ní menší. Mezi časté motivy účasti v generální stávce zde patřila i podpora L. Adamcovi a dokonce i K. Urbánkovi, novému předsedovi ÚV KSČ. Křídlo KSS odporující jakešovskému vedení KSČ mělo již před listopadem poměrně dobré pozice, z nichž svým způsobem čerpá dnešní Strana demokratické levice. Skutečnost, že slovenská veřejnost reagovala na vývoj po 17. listopadu vlažněji, tedy patrně nebyla jen důsledkem absence informací.

B. První polovina prosince 1989:

Po abdikaci Jakešova vedení KSČ se značná část veřejnosti přiklonila k ideji "skutečné přestavby" - odmítala vedoucí úlohu KSČ jako ústavní princip, ne však jako politickou realitu. Symbolem byl L. Adamec a po jeho neúspěchu s tzv. "vládou 15:5" se jím stal V. Komárek.

Skutečnost, že pro tuto fázi není charakteristický antikomunismus, lze doložit názory na zastoupení členů KSČ ve vrcholných státních funkcích. Před jmenováním "vlády 15:5" bylo jen 8 % občanů pro to, aby ve federální vládě komunisté nebyli vůbec. V duchu Charty 77 spolupracovali v Občanském fóru i Veřejnosti proti násilí bývalí komunisté (i ti, kteří stranickou legitimaci odložili teprve po 17. listopadu) s "celoživotními" odpůrci levice. Obě hnutí chtěla a mohla v takové situaci realizovat Havlovu ideu nepolitické politiky, působit na veřejnost dojmem "nadpolitických", "mimostranických" vnitřně tolerantních uskupení. Přes tři čtvrtiny občanů s nimi spojovaly naděje do budoucna (OF a VPN tak byly nejpobulárnějšími politickými subjekty, daleko lépe přijímanými než Charta 77). Skupiny aktivistů těchto hnutí byly postupně ustaveny na třech čtvrtinách pracovišť

2) Z této skutečnosti je patrné, že tehdy ještě ani v Praze nebyl považován za reálný takový vývoj, při němž by se ÚV KSČ změnilo v nepodstatný politický orgán. Požadavky na zrušení vedoucí úlohy KSČ - hlavně na její zákonné garance - přerůstaly jen ojediněle v požadavek "odstavit komunisty".

a i lidé, kteří si nepřáli, aby v závodech a v úřadech působily politické strany, byli ochotni akceptovat přítomnost OF nebo VPN.

Tolerantnost tohoto období vytvářela předpoklady pro rozklad KSČ zevnitř. Komunistická strana totiž zdaleka nebyla ani názorově, ani organizačně jednotná.³ Historickou šanci transformace nebo rozdělení pravděpodobně zmařilo pozdější předhánění se některých politiků nebo stran v tom, kdo je "důslednější antikomunista". Tento politický tah, charakteristický pro období kampaně k parlamentním volbám, vyvolal v řadách KSČ pocit potřeby "semknout se do houfu" a společně se bránit. Proces štěpení komunistické strany se tak o více než o rok oddálil. Navíc se manifestní antikomunismus jako protiklad k idejím politické tolerance stal jednou z příčin roztržitosti levice i pravice na české politické scéně.

C. Druhá polovina prosince 1989 až únor 1990:

Adamcova představa o rekonstrukci vlády utvrdila ve veřejnosti přesvědčení o nereformovatelnosti komunistické strany a jí vedeného politického systému. To byl první krok příklonu veřejnosti k nesocialistické (ovšem v té době ještě ne kapitalistické) cestě vývoje. Tato fáze je charakteristická prudkým nárůstem popularity V. Havla i mimo Prahu: koncem prosince podporovalo jeho kandidaturu na prezidentský úřad 89 % občanů.

3. Porevoluční diferenciacce

Období negativního konsensu skončilo, jakmile hlavní otázkou dne přestala být destrukce starého politického systému a stal se jí podíl na budoucí moci. První náznaky přinesla rekonstrukce zastupitelských sborů a příprava volebního zákona, jasný signál otázka výsledků nadcházejících parlamentních voleb. K tomu došlo zhruba v únoru 1990.

Parlamentní volby nebyly dost brzy po revoluci na to, aby mohla zvítězit celá "revoluční hnutí". Prvotní "vděčnost" Občanskému fóru a Veřejnosti proti násilí za odstranění komunistické vlády začala vyprchávat. Odklad umožnil jak politikům, tak veřejnosti uvědomit si různost světonázorových přístupů i politických cílů. V ČR to postupně vedlo k "vymanění některých stran zpod střechy OF", veřejnost ovšem chápala tento proces do značné míry jako boj politiků o osobní podíl na příští moci. Na Slovensku došlo k obdobnému procesu o něco později a pro značnou část veřejnosti tam znamenal "návrat ke kořenům", otevřel již zmíněný spor křesťanské tradice s bezvěrecko-partyzánskou.

Současně s tím ještě působila v celé společnosti (pochopitelně kromě poražených prokomunistických vrstev) porevoluční euforie. Ta vedla k nekritičnosti typu "vše nové je dobré, a pokud něco není dobré, jde o dětskou nemoc, která se snadno překoná". Proto ještě v květnu bez ohledu na vlastní politickou orientaci tři čtvrtiny lidí soudily, že "přechod k tržnímu hospodářství je připravován odborníky", ačkoli v mnoha případech byli těmito odborníky lidé

³) I tento fakt signalizovaly již předlistopadové výzkumy veřejného mínění.

z "konkurenčních" politických stran. Většina lidí považovala budoucnost ne sice za bezproblémovou, ale převážně plnou úspěchů.

Součástí společenského klimatu v etapě porevoluční diferenciacie byla i tehdy probíhající první vlna výměny vedoucích pracovníků v podnicích (v únoru již mělo 56 % pracujících nové vedení). Část veřejnosti ovšem už v této době vnímala s nelibostí, že OF a VPN mají značné slovo při rozhodování v podnicích, ačkoli jsou jen jedním z mnoha uskupení, která usilují o přízeň voličů ve volbách.

Je tedy patrné, že názorové klima se ve vztahu k oběma "revolučním" hnutím podstatně změnilo. Zde je možno spatřovat jeden ze zdrojů podstatného úbytku potenciálních voličů těchto hnutí v jarních měsících. V České republice však proti OF nestála žádná jiná srovnatelná politická síla - žádná strana ani žádné hnutí se nemohlo opřít o nějaký silný reálný společenský proud. Od OF se sice oddělily strany s politickou tradicí z doby první republiky a pokusily se navázat na své koncepce z let 1946 až 1948, pro veřejnost však tak vzdálené reminiscence nebyly dostatečným volebním motivem. Pozice OF proto zůstávala dosti silná, i když veřejnost byla spokojena spíše s jeho vrcholnými orgány (70 %) než s činností fór v místě bydliště (46 %) a na pracovištích (36 %). Na rozdíl od situace počátkem roku již převažovaly názory, že činnost OF na pracovištích by se měla - v souladu s proklamacemi o "nestranickosti výrobního procesu" - ukončit (48 % : 25 %). Na mnoha místech vznikala "antifóra".

Na Slovensku se i v tomto období ukazovalo, že VPN nemá takové postavení jako OF v České republice. Spokojenost s činností jeho orgánů projevovala menší část slovenské veřejnosti (s vrcholnými orgány 60 %) a především výrazně převažovaly požadavky ukončit činnost VPN na pracovištích (60 % : 17 %). Při poklesu popularity tohoto hnutí se okamžitě projevilo, že "v druhém plánu" byly připraveny politické koncepty, jichž se mohly některé strany ujmout a které byly pro veřejnost "živé" - především zmíněná idea křesťanské demokracie (v období kolem návštěvy papeže v Československu výzkumy veřejného mínění naznačovaly, že KDH by na Slovensku mohlo vyhrát volby) a dále myšlenka národní emancipace. Oba tyto koncepty se ukázaly jako dlouhodobě životaschopné a do značné míry profilují i současnou slovenskou politiku.

V období porevoluční diferenciacie se ve veřejném mínění začaly profilovat dva silné názorové proudy. První z nich lze označit jako stanoviska blízká liberalismu - charakteristické pro něj byly názory, že podniky by se měly reprivatizovat v podmínkách tržního hospodářství (včetně zavedení lidových akcií) a že stát nemá jednotlivce omezovat. Zastáncům těchto pozic nebyla vzdálená teze, že stát má lidem zabezpečit jen nezbytné životní minimum. Druhý, rozšířenější názorový proud odpovídá spíše stanoviskům levice: dominoval názor, že by mělo být zaručeno právo na práci, že stát by měl regulovat ekonomiku a že by se velké podniky neměly prodávat zahraničním podnikatelům. Mnozí lidé se ovšem při výzkumech veřejného mínění hlásili k oběma typům názorů současně - požadovali, aby stát jedince neomezoval, za efektivní považovali tržní hospodářství, zároveň však volali po zajištění práva na práci a po sociálních jistotách a souhlasili se státní regulací ekonomiky. Tato nevyjasněnost patrně odráží skutečnost, že v politickém spektru se teprve formovala levicová i pravicová stanoviska, liberální a sociálně

demokratické nebo socialistické proudy a pro veřejnost nebyla jejich odlišnost dostatečně zřejmá.

Mezi obyvateli České republiky byla již v této době rozšířenější tendence ke spíše pravicové orientaci a hodnotám liberalismu. Častěji se klonili k názoru, že podniky je třeba reprivatizovat (47 %), že část podniků by se měla rozprodat občanům ve formě akcií (64 %) a především že k vyšší životní úrovni vede tržní hospodářství (90 %). Obyvatelé SR znovu prokazovali, že jim jsou vlastní mnohé postoje cizí ekonomickému liberalismu, často požadovali především záruku práva na práci (90 %).⁴

4. Volební kampaň

Předvolební průzkumy veřejného mínění nasvědčovaly tomu, že značný vliv na výsledky voleb měly události, které sice formálně nebyly součástí volební kampaně, ale časově s ní koincidovaly a v některých případech patrně proběhly záměrně právě v daném období. Ze sociologického a patrně i politologického hlediska je proto za volební kampaň nutno považovat nejen materiály zveřejňované ve vyhrazených televizních a rozhlasových relacích a distribuované v období 40 dnů před začátkem voleb (8. červnem), nýbrž celkové působení politických stran a hnutí zaměřené k získání hlasů voličů, případně ke snížení podílu voličů jiných stran a hnutí. Jedná se o období přibližně od dubna 1990 do termínu voleb.

Z hlediska vlivu na vývoj veřejného mínění a volebních preferencí stojí za pozornost zejména následující jevy a události:

- převládající antikomunistický duch celé kampaně, který se projevil i výzvami k zákazu činnosti komunistické strany (typickými ukázkami jsou dopis tehdejšího městského prokurátora hl. m. Prahy JUDr. T. Sokola ústřednímu výboru KSČ a prohlášení "historických demokratických stran");
- politické spory kolem majetku komunistické strany a dalších organizací Národní fronty;
- spory mezi některými představiteli Občanského fóra a Československé strany lidové kolem Federálního ministerstva vnitra;
- vystoupení předsedy české vlády P. Pitharta na Moravě s výzvou "nevolit malé strany";
- aféra kolem údajné spolupráce J. Bartončíka se Státní bezpečností;
- některé televizní pořady vysílané mimo volební bloky (přenos z oslav výročí osvobození Plzně, dvě besedy představitelů politických stran a hnutí, některé pořady vracející se k procesům 50. let, dokumenty o listopadové revoluci apod.).

Za pozornost analytiků stojí i to, co se neudálo - především nevyužitá možnost prosazení obnovy zemského zřízení a státoprávního postavení Moravy před plným probuzením slovenského nacionalismu.

⁴ V této souvislosti jsou zajímavé některé postřehy L. Brokla týkající se projevu levého totalitarismu - viz [Brokl 1991].

Na základě údajů, které v této době poskytovaly výzkumy veřejného mínění, bylo možno identifikovat čtyři typy voličů, lišící se dominantami motivační struktury volebních preferencí:

1. První typ tvořili lidé, pro něž byly hlavním motivem volebního rozhodnutí buď přesvědčení (včetně náboženské víry), nebo participace v politické straně či hnutí, tedy jistá forma aktivní socializace. V obou republikách patřili k tomuto typu podle očekávání nejčastěji ti, kteří chtěli volit křesťanské strany a hnutí. V případě Komunistické strany Československa se vedle očekávaného vlivu světonázorové orientace a členství projevil také souhlas s volebním programem.
2. K druhému typu náleželi občané, kteří se rozhodovali na základě zásluh stran a hnutí nebo image jejich představitelů. Tento typ převažoval mezi voliči Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, přičemž v České republice byl kladen větší důraz na image hnutí a jejich vůdčích osobností, ve Slovenské republice spíše na volební programy.
3. Třetí, celkem málo zastoupený typ tvořili lidé, kteří se rozhodovali podle rodinné tradice (šlo především o voliče Československé strany socialistické, komunistické strany, Křesťanskodemokratické unie a na Slovensku Demokratické strany).
4. Poslední skupinu tvoří lidé, v jejichž motivační struktuře dominovaly vlivy blízkého sociálního okolí.

Tabulka č. 1. Deklarované důvody volebních preferencí pro vybrané strany a hnutí (v procentech)

	OF	VPN	KDU	KDH	KSČ
Zaměření odpovídá světovému názoru, víře, přesvědčení dotázaného	56	47	71	75	50
Dotázanému vyhovuje volební program	50	42	55	43	49
Dotázaný důvěřuje představitelům strany, hnutí	57	62	49	50	28
Dotázaný soudí, že udělala(o) mnoho dobrého	67	68	30	36	30
Dotázaný je členem, je zapojen	12	15	19	19	47
Dotázaný je veden rodinnou tradicí	-	-	16	5	21
Chce ji (ho) volit někdo z blízkých dotázaného	7	7	10	8	6
počet dotázaných	501	121	165	144	262

Poznámka: Odpovědi "rozhodně ano" na položky baterie: "Jaké důvody Vás vedou k tomu, abyste volil právě tuto stranu nebo hnutí?" Údaje za osoby, které uvedly, že chtějí volit některou z uvedených stran a hnutí. Pramen: výzkum IVVM č. 91-4.

V polovině volební kampaně mělo v České republice jasně největší naději na volební vítězství Občanské fórum a většina české veřejnosti také jeho vítězství očekávala. Pro značnou část lidí se toto hnutí stalo jedinou silou, kterou si uměli představit jako vládnoucí. Platilo to i o těch, kteří sami chtěli volit jiné strany.

Na Slovensku byly v polovině volební kampaně nejznámější dva volební programy: Veřejnosti proti násilí a Křesťanskodemokratického hnutí (s každým z nich se seznámilo asi 40 % voličů). Obě tato hnutí měla také přibližně stejné šance na vítězství a slovenská veřejnost ještě o něco častěji tipovala vítězství Křesťanskodemokratického hnutí.

Tabulka č. 2. Výpovědi o tom, kdy se voliči nejsilnějších stran rozhodli, koho budou volit

z voličů	do konce dubna	v květnu	počátkem června	těsně před volbami
OF (n = 352)	57	26	13	4
VPN (n = 123)	48	22	24	6
KSČ (n = 107)	63	19	10	8
KDU (n = 55)	54	22	18	6
KDH (n = 54)	45	31	17	7

Poznámka: Údaje podle výpovědi o volbě do Sněmovny lidu. Pro malý počet dotázaných je nutno brát údaje - zvláště u křesťanských stran - pouze jako orientační. Pramen: výzkum IVVM č. 90-16.

V samotném závěru volební kampaně obě "hlavní revoluční hnutí" znovu výrazně získala. Lze vystopovat pět motivů, proč se část voličů "na poslední chvíli" rozhodla ve prospěch Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí:

1. Řadu voličů v obou republikách ovlivnila osobní popularita prezidenta Havla, který se sice do volební kampaně nezapojil oficiálně, de facto však svým vystupováním podpořil Občanské fórum, s nímž byl veřejností stále spojován, i Veřejnost proti násilí.
2. Zřetelně se projevil tzv. band-wagon effect: tendence nerozhodné části populace přidat se k té straně, která pravděpodobně zvítězí. Lidé, kteří se rozhodli v posledních dnech nebo hodinách před volbami, častěji než jiní uváděli, že se rozhodli na základě výsledků výzkumů veřejného mínění (téměř pětina z nich).
3. Poměrně častá byla negativní volba - kdo si nemohl vybrat, dal hlas hnutím, které bylo svou základnou i programem tak široké, že si v něm mnoho lidí našlo aspoň "něco svého". Voliči, kteří své volební rozhodnutí učinili až v červnu, častěji uváděli, že jim příslušná strana či hnutí vadily nejméně ze všech (tento "negativní" důvod připustilo přes 40 % z nich). K tomu se u mnoha nerozhodných připojila reminiscence na vděčnost za porážku starého režimu.
4. Na Slovensku způsobily příklon části voličstva k Veřejnosti proti násilí také obavy z politického klerikalismu v případě vítězství křesťanských demokratů.
5. Na část voličů zapůsobila již zmíněná "Pithartova výzva" nevolit malé strany. Projevila se psychologie voliče, který chce, aby se jeho hlas uplatnil, ne aby "přišel nazmar".

Bylo však patrné, že motivace k volbě Občanského fóra i Veřejnosti proti násilí je tak nesourodá a někdy i protikladná a že tato hnutí jsou tak politicky heterogenní, že je téměř vyloučeno, aby si svoji voličskou základnu udržela. Volební kampaň

obou hnutí vzbudila taková očekávání vůči novému parlamentu a nové vládě, která byla nereálně optimistická, idealistická. Výzkumy z této doby ukazují, že především Občanské fórum si vybudovalo image, který nebylo možné v praktické politice dlouhodobě udržet. Značnou část svých voličů muselo tedy brzy zklamat. Vývoj dal tomuto názoru, který jsme publikovali již v září 1990, za pravdu (viz [Herzmann, Hampl 1990]).

V druhé polovině oficiální volební kampaně došlo také k výraznému příklonu voličů k národnostně a teritoriálně zakotveným stranám a koalicím, s jejichž účastí v zákonodárných orgánech se původně prakticky nepočítalo.⁵ Příčinu nelze spatřovat jen v tom, že tyto strany využily jednoho z mála pocitů sebeidentifikace - národnostně regionálního. Jejich výhodou bylo, že nabídly jednoduchou alternativu volby těm, kdo měli obavy z nového toatlitarismu, kteří se báli vlády jedné silné strany a kteří spatřovali demokracii především v pluralitě a místní nebo alespoň regionální samosprávě.

Výrazným neúspěchem skončily volby pro většinu "tradičních demokratických stran". Československá sociální demokracie a Československá strana socialistická nedosáhly potřebného počtu hlasů pro zastoupení ani v jednom parlamentu. Demokratická strana, která v roce 1946 získala na Slovensku téměř dvě třetiny hlasů, se jen díky nižší klauzuli dostala do Slovenské národní rady. Prokázalo se, že koncepty let 1946-48 nebo dokonce předválečné zásluhy současným voličům mnoho neříkají. Vnitřní krize těchto stran, jejich přeskupování a vnitrostranické boje vedly k celkovému poklesu vlivu, který je, jak ukazují pozdější výzkumy, spíše dlouhodobý.

5. Fáze zklamání

Volební kampaň přinesla první velké rozčarování. Podle názoru mnohých strany k sobě nebyly slušné, lidé viděli politický boj bez rukaviček. Je sice pravdou, že v mnohých státech s dlouholetou tradicí parlamentní demokracie bývá volební boj veden ještě nevybíravějšími prostředky, ale československá veřejnost na to nebyla připravena. Lidé očekávali politickou kulturu na úrovni sametové revoluce, toleranci a solidnost.

Jen velmi malá část občanů byla s volební kampaní úplně spokojena. Její závěr přinesl přírůstek kritických ohlasů, hodnocení s odstupem po volbách bylo vůbec nejkritičtější (téměř polovině občanů - 45 % - se chování stran a hnutí příliš nelíbilo nebo je dokonce znechutilo).

Pro retrospektivní hodnocení voleb veřejným míněním není jistě bez významu ozvěna afér kolem J. Bartončíka a J. Budaje, jakož i skutečnost, že některé celebrity, např. M. Kubišová a J. Hlaváčová, byly patrně zařazeny na kandidátky spíše z taktických důvodů a po volbách se poslaneckého mandátu vzdaly s odůvodněním, že se politice věnovat nechtějí. Zárodky fáze rozčarování je tedy nutno hledat již v předvolebním období a v některých momentech týkajících se voleb samotných.

⁵) Máme na mysli Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko, Slovenskou národní stranu a Maďarské křesťanskodemokratické hnutí v koalici se Soužitím.

Brzy po parlamentních volbách, již v letních měsících, se dostavil podstatný pokles důvěry v nové ústavní orgány. Lidé očekávali podobnou aktivitu, jaké byli svědky v revolučních měsících. Parlament místo toho schválil poslanecké platy a vyhlásil parlamentní prázdniny. Veřejnost neznalá politické kultury parlamentarismu viděla v tomto postupu nečinnost a projevovala značnou netrpělivost. Lidé se nemohli vnitřně smířit s nástupem povolební politické každodennosti, dané uváděním do funkcí a koaličním dělením pozic moci, které se odehrává spíše v kabinetech než v hlavních zasedacích sálech nebo dokonce na náměstích.

V České republice poklesla zejména důvěra k prezidentu Havlovi, která byla v období voleb neuvěřitelně vysoká (až 98 %). Celkově se však v České republice v tomto období projevovalo zklamání mírněji než na Slovensku. Za letní měsíce poklesla důvěra slovenské veřejnosti ve Federální shromáždění o více než 30 bodů.

Podle očekávání podloženého zmíněnými výsledky výzkumů provedených před parlamentními volbami brzy po volbách ubylo příznivců mnoha stran a hnutí. V Čechách i na Moravě ztratilo především Občanské fórum. Ztráty zaznamenaly také KSČM⁶ a Spojenectví zemědělců a venkova. Zisky na své konto připsalo zejména Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko, které mělo a má své příznivce téměř výhradně na jihu bývalé země moravskoslezské. Současně s těmito změnami značně narostl podíl občanů, kteří nevěděli, která strana je jim momentálně nejbližší. Nejvíce nerozhodných se rekrutovalo z řad voličů Občanského fóra.

Rovněž na Slovensku zaznamenaly největší ztráty sympatií vítězové parlamentních voleb. Zisky na své konto připsala v letních měsících především Slovenská národní strana, což je do jisté míry obdobou trendu vzestupu popularity Hnutí za samosprávnou demokracii na Moravě a ve Slezsku. Stejně jako v České republice značně narostl podíl nerozhodných občanů.

Pro začátek podzimu 1990 bylo charakteristické, že veřejné mínění přestávaly determinovat politické události a na první místo se jako udávající téma dne dostávala ekonomika. V říjnu bylo zjištěno, že jen podle názoru 30 % lidí se věci po sametové revoluci vyvíjejí tak, jak si představovali, 35 % se očekávání splnilo částečně. Téměř dvě třetiny populace považovaly hospodářskou situaci za horší než před listopadem 1989. Za neuspokojivý vývoj byla činěna odpovědnou především federální vláda a parlament. Centrální plánování už nefungovalo, trh ještě nefungoval a ex-socialističtí monopolní výrobci i obchodníci často nechávali spotřebitele na holičkách.

Více problémů tohoto typu se začalo objevovat na Slovensku, kde 74 % považovalo hospodářskou situaci dokonce za horší než v době voleb. Na Slovensku se také objevilo více podniků s finančními potížemi, lidé se zde cítili více sociálně ohroženi. Slovenská vláda pod vedením premiéra Mečiara začala prosazovat

⁶) V případě komunistické strany je nutno brát údaje z výzkumu s rezervou. Již před parlamentními volbami bylo zjištěno, že část voličů KSČ své preference ve výzkumu nesdílují. Proto pokles podílu příznivců této strany nelze poměřovat mechanicky s výsledkem voleb.

mírnější variantu ekonomické reformy, schylovalo se ke kompetenčním sporům. Z postojů premiéra Mečiara v tomto období vyplynula jeho značná osobní popularita mezi slovenskou veřejností, která se o půl roku později projevila masovou podporou Hnutí za demokratické Slovensko. Současně s tím ovšem poklesla důvěra Slováků vůči všem federálním orgánům.

Zklamání celkově zastihlo především ty vrstvy, které byly nejnadšenějšími zastánci sametové revoluce - především prosté městské obyvatelstvo. Inteligence, která přistupovala k celému vývoji z méně emotivních pozic, většinou obtížně očekávala, nebyla jimi tolik zaskočena a tedy ani rozčarována.

6. Komunální volby

Volby do obecních zastupitelstev nebyly pro veřejnost ani zdaleka tak významným fenoménem jako červnové volby do zákonodárných orgánů. Příčiny této skutečnosti nelze spatřovat jen v obecném sociálně psychologickém jevu, kterým je podceňování významu místní politiky ve srovnání s celostátní. V československých podmínkách vedle toho zájem o obecní volby snižovala skutečnost, že se odehrály teprve po fázi zklamání a rozčarování. V době jejich přípravy a konání pociťovala značná část veřejnosti, že ani politické změny ve společnosti nepostupují tak, jak si většina v době sametové revoluce představovala. Dvě třetiny lidí měly pocit, že prostí lidé se nepodílejí na moci - jednou z vůdčích idejí listopadové revoluce přitom bylo prohloubení demokracie. Ve vědomí lidí přetrvávaly reminiscence na to, že před listopadem, zejména v období ovlivněném sovětskou přestavbou, se u nás hodně mluvilo o "podílu pracujících na řízení". Reálný podíl na řízení společnosti si veřejnost přála v listopadu 1989 - proto vlastně KSČ od moci odstraňovala. O necelý rok později však měla pocit, že je jí právě tato možnost upírána. Nedostatečně rozvinutá politická kultura vedla k tomu, že jen málo lidí bylo připraveno akceptovat jeden z podstatných principů zastupitelské demokracie: skutečnost, že veřejnost participuje na moci vlastně jen periodicky, o volbách, a jinak je zastupována těmi, na něž svoji suverenitu delegovala. Lidé si neuvědomují reálné možnosti participace - nekontrolují své reprezentanty (poslance), neptají se na jejich činnost, nevyužívají petiční právo apod. Mnozí by se chtěli přímo podílet na rozhodování a jsou frustrováni tím, že nemohou.

Mnozí také zřejmě již v této době začínali mít, jak jsem již upozornil, "jiné starosti", neboť se projevovala první vlna růstu cen, obavy z nezaměstnanosti a souběžně s tím i problémy v zásobování. Zatímco v květnu a v červnu byly pro veřejné mínění jednoznačně tématem číslo jedna volby, v listopadu se jím staly očekávané sociální důsledky ekonomické reformy.

Témata, o která šlo v komunálních volbách (včetně volební kampaně), vlastně vůbec nebyla komunální, jednalo se znovu o obecně politické problémy. Ani odmítání účasti ve volbách (častější na Slovensku) zpravidla nesouviselo se situací v obci.

V České republice tento stav mimo jiné souvisel s tím, že místní organizace a skupiny většiny stran a hnutí byly dosti slabé a málo aktivní. Navíc je volby zastihly nepřipravené - volební zákon dával velmi málo času na sestavení kandidátek. Na mnoha místech vznikaly z tohoto důvodu bizarní volební koalice

(například Občanského fóra s komunisty a Československou stranou lidovou). Termín voleb byl tak blízko, že leckde nestačili sestavit ani volební programy. Předvolební kampaň proto byla opět především záležitostí centra. Přitom se ukázalo, že v České republice není žádné místní téma celorepublikovým. Na Slovensku lépe fungovaly místní struktury některých stran a hnutí - zejména Křesťanskodemokratického hnutí (s vydatnou pomocí církve), Veřejnosti proti násilí a Komunistické strany Slovenska. Navíc se našla "komunální" otázka (přesněji řečeno otázka bezprostředně se dotýkající života v místech), která byla aktuální prakticky pro celou republiku: otázka jazyka a vztahu k menšinám. Souběžně s tím se vedly spory o výklad historie Slovenského státu, které rovněž volební kampaň dosti ovlivnily.

Rozložení politických sil se ovšem v důsledku podzimní volební kampaně ani vlastních komunálních voleb příliš nezměnilo.

7. Rozpad OF a VPN a vznik nové struktury politických stran

Další etapa vývoje vztahu mezi politickými stranami a veřejností začíná lednem či únorem 1991 a je spojena jednak s cenovou liberalizací, jednak s procesy vnitřního štěpení Občanského fóra a později i Veřejnosti proti násilí a také se změnami "politické příslušnosti" některých osobností.

Od 2. ledna 1991 prožívala veřejnost šok z cenové liberalizace, která citelně postihla především zboží denní potřeby včetně potravin. To se projevilo poměrně rozšířenou skepsí, vyjádřenou například názorem, že rok 1991 bude ekonomicky méně úspěšný než rok předcházející. Lidé se báli inflace a většinou nevěděli, jak se s ní vyrovnat. Jen čtvrtina viděla řešení v možnosti investovat, mnozí však neměli co investovat.

V této situaci se začala projevovat poněkud odlišná orientace české populace, která častěji uvažovala o řešení své situace formou soukromého podnikání a daleko více podporovala klausovskou verzi ekonomické reformy než veřejnost Slovenska.

V Čechách a na Moravě již lidé většinou nepožadovali státní protekcionismus a více doporučovali otevření dveří zahraničnímu kapitálu. Stalo se zjevným, že ve veřejném mínění České republiky jsou vytvořeny podmínky pro vznik programově pravicových stran. V Čechách nepřineslo štěpení Občanského fóra další úbytek jeho příznivců oproti stavu z přelomu let 1990/91. Znamenalo především jejich rozdělení na potenciální voliče Klausovy Občanské demokratické strany a Rychetského a Dienstbierova Občanského hnutí. V březnu byl ještě poměr příznivců obou hlavních "dědiců" Občanského fóra téměř vyrovnaný, od dubna se začal projevovat stále větší příklon voličů k spíše pravicově se profilující Občanské demokratické straně. Podíl jejích příznivců se od dubna 1991 pohybuje kolem 20 %. Občanské hnutí postupně podporu ztratilo, ačkoli "v jeho barvách" vystupují mnohé velmi populární osobnosti.⁷

⁷) Občanská demokratická aliance neměla v tomto období prakticky žádnou voličskou základnu, ačkoli ministr Dlouhý, který do ní vstoupil v dubnu, patřil k nejpokulárnějším politikům. Tato strana patrně působila v období po rozpadu Občanského fóra spíše dojmem

Na Moravě prošly preference politických stran poněkud složitějším vývojem. Nejprve (v únoru a březnu 1991) dosti poklesla popularita Občanského fóra - patrně v souvislosti s postojem části jeho reprezentace k moravské otázce. Současně s tím se vliv Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnosti pro Moravu a Slezsko podstatně rozšířil i na severní Moravu. Šlo však zřejmě o krátkodobý výkyv (určitou "náladu"), neboť již v dubnu se i na Moravě začala prosazovat dominance Občanské demokratické strany.

Pozoruhodné je, že z těch, kdo se v minulých parlamentních volbách rozhodli pro Občanské fórum, patřila o rok později k sympatizantům Občanské demokratické strany, Občanského hnutí nebo Občanské demokratické aliance jen necela polovina - zejména ti, kteří jsou zaměřeni spíše pravicově a liberalisticky. Třetina z voličů Občanského fóra by bývala - pokud by se byly v polovině roku 1991 konaly nové volby - buď volit nešla, nebo zatím nevěděla, komu dát hlas. Jedná se o podstatně větší část voličské základny než u jiných stran a hnutí. Tento vývoj patrně souvisí s nespokojeností značné části veřejnosti s vnitropolitickým i ekonomickým vývojem od listopadu 1989.

Vedle již zmíněných stran a hnutí vzniklých po rozdělení Občanského fóra a Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnosti pro Moravu a Slezsko si na české i moravskoslezské politické scéně udržely poměrně stabilní postavení Komunistická strana Čech a Moravy a Křesťanskodemokratická unie - obě mohly dlouhodobě počítat s asi 10 % voličů v obou částech České republiky. První z nich profitovala z marxistické světonázorové orientace části populace, pro druhou se lidé rozhodovali především z důvodu víry. Později se ukázalo, že křesťanská koalice má příznivce spíše v řadách těch, jimž je blízká Československá strana lidová. Pravicověji orientovaní věřící se do značné míry nepřikláněli ke Křesťanskodemokratické straně, druhému partneru Unie, nýbrž k Občanské demokratické straně.

V březnu 1991 se poprvé objevily signály, že k vážným kandidátům na úspěch v příštích volbách je v České republice nutno řadit i Československou sociální demokracii. Nejprve šlo o krátkodobý zájem veřejnosti vyvolaný sjezdem této strany. Postupně snahy o integraci nekomunistické levice a příklon některých osobností (zejména V. Komárka) k sociálně demokratické orientaci však našly odraz v zlepšující se pozici této strany, která se stala jedním z hlavních kritiků vládní podoby ekonomické reformy.

Slovenská veřejnost klade, jak jsem již uvedl, daleko větší důraz na sféru sociálních jistot. Přitom je pro ni podstatnou hodnotou národní identita. Jde-li slovenské hnutí za federální koncepcí ekonomické reformy (což byl případ gálovsko-kučerákovského a později porubjakovského vedení Veřejnosti proti násilí), prohrává boj o veřejné mínění díky nedostatečné "národovosti". Naplno se to projevilo po rozpadu Občanského fóra - reformu měl v ruce ten "dědic", který je

politického klubu než strany, které je možno dát hlas ve volbách. Teprve v červnu se ve výzkumu objevili potenciální voliči Občanské demokratické aliance.

na Slovensku nejméně oblíbený,⁸ a přitom právě ten měl zůstat hlavním koaličním partnerem slovenské vládní reprezentace.

Když se v únoru a březnu 1991 rozpory uvnitř Veřejnosti proti násilí prohloubily, znamenalo to výrazný úbytek potenciálních voličů tohoto hnutí. Je nutno si připomenout, že na Slovensku začal proces štěpení vítězného hnutí parlamentních voleb později než v České republice, proběhl však rychleji a za daleko větších otřesů. Stejně jako v České republice (hlavně na Moravě) z jeho první fáze profitoval někdejší koaliční partner - ve slovenských podmínkách Křesťanskodemokratické hnutí. I zde však šlo o zisky krátkodobé.

Oddělení Hnutí za demokratické Slovensko od Veřejnosti proti násilí mu okamžité přineslo podstatný příliv příznivců (hlavně mladší střední generace). Tomuto hnutí se podařilo získat podporu poloviny těch občanů, kteří v červnu 1990 volili Veřejnost proti násilí; gálovsko-kučerákovské "věrné" křídlo si ze svých někdejších voličů "udrželo" jen desetinu.

Podstatný rozdíl mezi vývojem v republikách spočívá v tom, že v České republice se větší část příznivců Občanského fóra přiklonila k té nástupnické organizaci, která se orientuje více doprava, na Slovensku získala větší sympatie levicovější platforma. Jejími stoupenci se zjevně stali i mnozí z těch, kteří koncem roku 1991 nebyli rozhodnutí, které straně by chtěli v příštích volbách odevzdat hlasy. Takový vývoj lze přičítat třem faktorům:

1. Slovenská populace má dlouhodobě poněkud levicovější orientaci než česká (i když ne vždy jde o takovou levicovost, která by odpovídala např. zaměření západoevropské sociální demokracie).⁹
2. Zatímco se česká (a moravská) levice od začátku fáze porevoluční diferenciacie hádaly o ideologii, o svoji generální politickou linii, slovenská levice zdvihla půl roku po volbách národní prapor, s nímž šla původně do voleb jen Slovenská národní strana.
3. Na Slovensku je souvislost mezi preferencemi politických stran a popularitou rozhodujících politických osobností daleko těsnější než v České republice. Rozhodující vliv na to, ke které straně se kdo přiklání, měl zejména po rozštěpení Veřejnosti proti násilí vztah k hlavním aktérům změny na postu slovenského premiéra: malá obliba Jána Čarnogurského i Františka Mikloška, velká popularita Vladimíra Mečiara.

Klíčovým faktorem formování preferencí politických stran v České republice byl od počátku roku 1991 (a dosud zůstává) názor na ekonomickou reformu. Nešlo však ani tak o to, jak naléhavé je ekonomickou reformu provádět (i když i to získávalo postupně na významu), nýbrž především o hodnocení jejího průběhu. Spokojenost s jejím průběhem výrazně podporovala tendenci příklonu k Občanské demokratické straně nebo případně Občanskému hnutí. S výhradami

⁸ Můžeme to chápat osobně - pak jde o V. Klause - nebo institucionálně - pak jde o Občanskou demokratickou stranu.

⁹ Signály tohoto typu byly zjištěny již před listopadem 1989 (viz např. [Forst a kol. 1988]) a potvrzeny i po volbách (např. [Herzmann 1991]).

k reformě (ať už k její přílišné rychlosti, celkovému zaměření nebo nevhodnosti v nové situaci) byla spojena větší inklinace k levicovým stranám, přičemž teprve zásadní výhrady se pojily s preferencí Komunistické strany Čech a Moravy. U lidí výrazně nespokojených jak s ekonomickým, tak i s vnitropolitickým vývojem zaznamenaly výzkumy příklon ke krajní pravici reprezentované Sdružením pro republiku - Republikánskou stranou Československa.

Ve Slovenské republice byla i v tomto směru situace odlišná. Hnutí za demokratické Slovensko preferovali obyvatelé Slovenska spokojení i nespokojení s reformou (i když o něco častěji ti, kteří s ní byli spokojení v aktuální podobě). Takový stav nasvědčuje tomu, že Hnutí za demokratické Slovensko si vytvořilo svým způsobem podobný image, jaký měla Veřejnost proti násilí v období mezi listopadem 1989 a parlamentními volbami - image širokého národního hnutí s ne příliš vyhraněnými preferencemi a ne právě přesným programem.

Slováci, kteří doporučovali jakkoli reformu upravit (zrychlit, zpomalit nebo přepracovat) měli častěji tendenci podporovat Křesťanskodemokratické hnutí nebo Stranu demokratické levice. O obou těchto politických subjektech platí, že jejich ekonomický program nebyl od jara 1991 (a není dosud) veřejnosti příliš jasný, zřejmá byla pouze kritika federální reprezentace.

Vedle mínění o ekonomické reformě působily ve Slovenské republice na volební preference velice silně také názory na státoprávní uspořádání a vztah k národnostem žijícím v ČSFR (hlavně k Romům, Čechům a Maďarům). Tyto skutečnosti byly pro české voliče významné jen velmi málo, na Slovensku se však prosadily patrně v souvislosti s tím, že slovenská veřejnost chápe ideu státnosti obecně v daleko užší souvislosti s ideou národa než veřejnost česká.

8. Závěrem

Shrme-li poznatky, které přinesly výzkumy veřejného mínění zhruba za dva roky (od listopadu 1989 do října 1991), můžeme identifikovat dvě hlavní tendence:

A. V listopadu a prosinci 1989 se velká část veřejnosti definitivně odvrátila od komunistické strany a toto stanovisko dominuje (převážně v tolerantní podobě) i ve vztahu ke stranám vzniklým z KSČ.

B. Po celé sledované období trvají a od počátku roku 1991 narůstají odlišnosti mezi oběma republikami:

1. V České republice jsou při velkém počtu nerozhodných volební preference velmi roztržité a po rozpadu Občanského fóra nebylo ani koncem roku 1991 možné dostatečně spolehlivě předpovědět, která z koalic, které pravděpodobně před příštími volbami vzniknou, bude dostatečně silná, aby mohla sestavit novou vládu.¹⁰ Na Slovensku jasně dominuje jedno hnutí, které by bylo přes drobné úbytky příznivců na podzim 1991 teoreticky schopno nové volby přesvědčivě vyhrát a stát se pilířem vládní koalice.

¹⁰ Lze sice předpovědět volební vítězství Občanské demokratické strany, polské zkušenosti však ukazují, že na roztržité politické scéně ještě nemusí volební vítězství k "právu" sestavit vládu stačit.

2. Ve Slovenské republice jsou volební preference formovány pod vlivem tří zhruba stejně silných skupin faktorů: (a) názorů na ekonomickou reformu, (b) názorů na státoprávní uspořádání a vztahu k národnostem žijícím v ČSFR, (c) popularity osobností. V České republice je podstatný pouze vliv názorů na ekonomickou reformu spojený s popularitou jejího "otce" Václava Klause.
3. V České republice jsou po ztrátě sympatií k Občanskému fóru, k níž v zásadě došlo již v létě a na podzim 1990, volební preference poměrně stabilní, na Slovensku dochází k velkým výkyvům a přesunům voličstva mezi tábory různých (někdy i ideově protikladných) stran.
4. Čeští a moravští voliči (pokud jsou pro některou stranu rozhodnutí) se přiklánějí spíše ke stranám z pravé části spektra, slovenští spíše ke stranám levicové orientace.
5. Národní element má v České republice malý význam (pokud vůbec, pak spíše na Moravě), na Slovensku naopak značný.

Tyto odlišnosti, které patrně mají hlubší základ a dlouhodobější charakter, svým působením mohou ovlivnit výsledky příštích voleb. Celkové politické klima v obou republikách diverguje a pokud by současné trendy zůstaly zachovány, mohly by v důsledku výrazně odlišných politických profilů vítězných stran v jednotlivých republikách vzniknout nepřehlednatelné obtíže při formování federálních orgánů.

Dalším významným poznatkem je, že (pokud bylo možno zjistit) od prvních týdnů sametové revoluce nebyly a ani nejsou preference politických stran formovány primárně na základě příslušnosti voličů k sociálním a demografickým skupinám, nýbrž na základě emotivně podmíněných politických afiliací. Určitou výjimku z tohoto obecného stavu představují strany opírající se o vyhraněný světonázor: křesťanské a (post)komunistické¹¹ (ty mají silnější voličskou základnu mezi staršími občany a mezi lidmi s nižším vzděláním). Obecně však platí, že stejně jako při loňských volbách se ani v následujícím období nemůže žádná z významných stran považovat za reprezentanta určité sociální skupiny.

Nespokojenost s vývojem v ekonomické a vnitropolitické oblasti byla jedním z podstatných zdrojů postupné ztráty sympatií vůči Občanskému fóru i Veřejnosti proti násilí, k níž docházelo prakticky od prvních povolebních měsíců. Je pozoruhodné, že v obou případech se podařilo tento pokles vlastně zastavit rozdělením původního hnutí. Tato skutečnost vede k formulaci hypotézy, že velmi významným faktorem formování volebních preferencí je *negativní identifikace*: občané si především vybírají, koho volit nechtějí. V České republice, kde již "revoluce odezněla", proto nemají příliš velkou důvěru k "širokým" hnutím. V tomto směru se situace podstatně změnila proti období před parlamentními volbami 1990, kdy "všeobsahující", "revoluční" Občanské fórum bylo chápáno jako symbol protiváhy k silám spojeným s předlistopadovým režimem. Ve Slovenské republice svým způsobem "revoluce ještě trvá", negativní identifikace zde nabývá forem emancipace vůči českému národu a boje proti ohrožení sociálních jistot, ale

¹¹) Na Slovensku by bylo přesnější hovořit o "následnické" straně: Strana demokratické levice je "dědičkou" dřívější Komunistické strany Slovenska.

také obav z politického klerikalismu a útočného nacionalismu. Nedůvěra k široce, avšak nejasně zaměřeným hnutím se zde zatím nerozvinula. Pokud je ovšem uvedená hypotéza správná, mělo by to v následujících měsících přinést nejprve pokles podílu občanů Slovenské republiky, kteří chtějí dát hlas Hnutí za demokratické Slovensko, a poté určité vyhranění jeho profilu následované opětovným získáním příznivců.

JAN HERZMANN je absolventem matematicko-fyzikální fakulty UK, od roku 1977 pracuje v Institutu pro výzkum veřejného mínění (nejprve jako statistik a metodolog, od roku 1985 postupně přechází na dráhu výzkumníka). Věnuje se především výzkumu názorů na politické problémy s důrazem na tematiku voleb a vztahu k politickým stranám. Vedle toho vedl řadu výzkumů mínění o armádě. Je členem výboru sekce veřejného mínění MČSS.

Literatura:

- Babůrková, J. a kol. 1989. *Vicetematický výzkum II. Závěrečná zpráva z výzkumu č. 89-9.* Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění.
- Brokl, L. 1991. "Přechod od totalitarismu k politické demokracii". *Sociológia* 23, č. 5-6.
- Forst, V. a kol. 1988. *Názory občanů na poslání Národní fronty v současném období.* Stručná zpráva z výzkumu č. 88-10. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění.
- Frič, P. a kol. 1991. *Aktuálne problémy slovenskej spoločnosti.* Zpráva zo sociologického prieskumu. Bratislava: Ústav pre sociálnu analýzu Univerzity Komenského.
- Herzmann, J. 1990. *Názorová situace před volbami do zastupitelstev v obcích.* Závěrečná zpráva z výzkumu č. 90-24 a 90-26. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Herzmann, J. 1991. *Vývoj volebních preferencí od parlamentních voleb 1990.* Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Herzmann, J., S. Hampl 1990. *Retrospektiva voleb '90.* Dílčí zpráva z výzkumu č. 90-15 a 90-16. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Herzmann, J. a kol. 1990. *Volby '90.* Závěrečná zpráva z výzkumu č. 90-4. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Mišovič, J. a kol. 1988. *Názory našich občanů na vedoucí úlohu strany.* Závěrečná zpráva z výzkumu č. 88-4. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění.
- Slejška, D., J. Herzmann a kol. 1990. *Sondy do veřejného mínění.* Praha: Svoboda.
- Šubrt, J. a kol. 1989. *Názory na působení zahraničních sdělovacích prostředků ve vztahu k vybraným aktuálním politickým otázkám.* Závěrečná zpráva z výzkumu č. 89-2. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění.

Summary

Public opinion was one of the most important factors not only during the velvet revolution but also in the period of the 1990 elections. The aim of the study is to describe some historical sources and the development of public opinion in Czechoslovakia from November of 1989 to the spring of 1991, when the winning parties of the 1990 elections split.

Data from many polls enable the identification of distinct periods of widely differing climate in Czechoslovak public opinion in this era. At the beginning, during the revolution, there was a strong negative consensus. The next phase was that of political differentiation after the defeat of the old regime. A special climate was identified during the election campaign, followed by a phase of post-election disappointment. The local election climate was

slightly different and the development was in a sense completed during the phase in which Civic Forum and Public Against Violence split.

Special attention is paid to differences of attitude between the Czech and Slovak republics. Empirical data show that in all the phases the processes of public opinion formation were remarkably different between the republics, which is one of the causes of the totally different structure of party preferences of Czechs and Slovaks since the spring of 1991.

The study is merely a description of the step by step changes in opinions and attitudes, there is no attempt to create a theory or to find complex explanations. Nevertheless, the gathered material enables the identification of several rather general tendencies that probably will last for some time and will inevitably influence the 1992 elections.

Parlamentní volby 1935, 1946, 1990 - ne pouze historie

JIŘÍ SLÁMA*

Osteuropa-Institut, München

The Parliamentary elections 1935, 1946, 1990 - not only history

Abstract: This study reports on the explanation for the election results of the Czechoslovak parliamentary elections of the years 1935, 1946 and 1990, and was accomplished with help of modern statistical methods using population data.

The election of 1935 prepared, through an abrupt turn in favor of the Sudetengerman party (which became in terms of votes the strongest), the way for the destruction of Czechoslovakia in the years 1938 and 1939.

The elections of the year 1946 had comparable tragic consequences. They became to the last relatively free elections both in Czechoslovakia and all of East-Central Europe. The victory of the Communist party was an important milestone on the way to the Communists monopoly of power.

In the year 1990 free parliamentary elections again occurred in Czechoslovakia. They brought sweeping success to the parties regarded as the bearers of the revolution: Civic Forum in the Czech republic (53,2 %), and Public Against Violence in the Slovak republic (32,5 %).

The study helps to illuminate the key political question in present-day Czechoslovakia: the conflict between the national and non-national orientation. The study shows that the population characteristics and its election behavior have changed during the course of the past half century only little. Mostly the party-political spectrum has changed for the voter. Thus, research on the behavior of voters in a long-term perspective is fruitful.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 184-199)

V této stati se podává stručná zpráva o analýze výsledků parlamentních voleb v Československu v letech 1935 a 1946 s pomocí moderního statistického aparátu. Navazuje rozbor voleb roku 1990. Rozdělení úhrnu volebních hlasů podle jednotlivých stran je známé z úřední statistiky. Použitá metoda umožňuje bez porušení volebního tajemství odhadnout, v jakém poměru daly jednotlivým stranám své hlasy jednotlivé skupiny obyvatelstva: zemědělci, dělníci, katolíci atd.

Osudové souvislosti našich parlamentních voleb - naposled?

Předmětem analýzy jsou nejdříve parlamentní volby v Československu v letech 1935 a 1946. Tyto volby měly obzvláštní důsledky pro vývoj v Československu v posledních padesáti letech a jejich vliv sahá doslova až do dnešního dne.

Volby z roku 1935 připravily náhlým obratem ve prospěch Sudetoněmecké strany, jež se podle hlasů stala nejsilnější stranou v Československu, cestu pro rozbití našeho státu v letech 1938 a 1939.

*) Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: Prof. ing. Jiří Sláma, CSc., Osteuropa-Institut München, Scheinerstrasse 11, 8000 München 80, Bundesrepublik Deutschland.

Volby z roku 1946 se staly posledními svobodnými volbami v Československu a v celé východní Evropě. Vítězstvím komunistické strany v Československu se staly důležitým milníkem na cestě ke zřízení komunistického mocenského monopolu. Současně poskytují cenné informace o politické náladě této doby.

Volby z roku 1948, kterými se zde blíže nezabýváme, byly prvními, jež se v Československu konaly na bázi jednotné kandidátky po nastolení mocenského monopolu KSČ. Přesto nebylo dosaženo téměř 100 % pro jednotnou kandidátku, jak se stalo později běžným. Podle odhadu komunistického vedení zaujalo přibližně 20 až 30 % voličů pozici proti jednotné kandidátce (prázdné hlasovací lístky, neplatné hlasy, neúčast ve volbách), což opravňuje k zahrnutí také těchto voleb do statistické analýzy.

Více než jednou stálo Československo v třicátých a čtyřicátých letech tohoto století ve středu evropských dějin. Mnichovská dohoda z roku 1938 způsobila nejen rozbití malého středoevropského státu, ale současně připravila cestu do apokalypsy druhé světové války a k základní přeměně hierarchie mocností ve světovém měřítku. Během tohoto vývoje přišly o život milióny lidí a nesčetný počet jich bylo zbaveno sociální existence a vlasti - byly vyhnány jak v prostorovém, tak v sociálním smyslu. Nastolení komunistického mocenského monopolu v Československu v prvních poválečných letech bylo ukončeno a zpečetěno v únoru roku 1948. Současníkům i pozdějším pozorovatelům se jevilo jako varovný příklad zániku a likvidace demokratického systému zdánlivě legitimním způsobem.

Uprostřed světové hospodářské krize a ve stínu vzestupu nacionálně socialistického režimu v sousední Německé říši se stala Sudetoněmecká strana Konráda Henleina v roce 1935 díky náhlému přesunu německých voličů nejsilnější stranou v Československu. Bezpochyby se tak objevilo znamení pro budoucí vývoj jak uvnitř, tak vně Československa.

V roce 1946, kdy se o Československu uvažovalo podle mínění jeho politiků - včetně některých komunistů - jako o mostu mezi Východem a Západem, byly v poměrně svobodných volbách položeny základy pro odstranění demokracie zdánlivě legální a ústavní cestou. O osudu Československa bylo na desetiletí rozhodnuto. Jasným znamením byly parlamentní volby z roku 1948, jež byly oznámeny ještě před tímto rokem a jež se nakonec staly zvrhlou fraškou.

Tak jako nebylo možno odvrátit rozbití Československa v letech 1938-39 jiným volebním výsledkem v roce 1935, tak také bylo sotva možné zabránit alternativě sovětského komunismu vnitropolitickými silami a prostředky - např. ve volbách z roku 1946. Přesto je velmi poučné vidět, jaké politické, sociální, hospodářské a náboženské síly se tehdy komunistické alternativě postavily a s jakými cíli.

Volby 1935 - Henleinova strana nejsilnější československou stranou

Volby do Národního shromáždění z 19. května 1935 byly posledními parlamentními volbami v Československu před druhou světovou válkou. Tyto volby se konaly šestý rok po začátku světové hospodářské krize, jež začala v roce 1929, z níž se

země až do svého zániku v letech 1938-39 už nevzpamatovala. Na rozdíl od mnoha jiných průmyslových zemí Evropy a světa vězelo československé hospodářství ještě v roce 1935 v hluboké depresi. Vrchol krize byl dosažen v roce 1933, kdy index průmyslové výroby činil pouhých 60,2 % (úroveň z roku 1929 = 100 %). V roce 1935 dosáhl index průmyslové výroby 70,1 %. Ve srovnání s rokem 1929 se v roce 1935 vytěžilo jen 67 % hnědého uhlí a 66 % černého uhlí a vyrobilo se 44 % železa a 54 % oceli. Vývoz dosáhl pouze 36 % a dovoz 34 % úrovně z roku 1929. V roce 1935 bylo ještě 686 300 nezaměstnaných, což představovalo 29,1 % z úhrnu průmyslových dělníků.

Československé parlamentní volby se konaly necelé dva a půl roku po nacionálně socialistickém převzetí moci v Německu a tři roky před mnichovskou dohodou, která Československo nejprve rozkouskovala a tím vyvolala jeho pozdější zánik v březnu 1939. Toto historické začlenění československých parlamentních voleb z roku 1935 poukazuje na nejdůležitější výsledek těchto voleb. Sudetoněmecká strana, která stála blízko říšskoněmecké NSDAP, obdržela přibližně dvě třetiny německých hlasů. Toto soustředění hlasů u tříapůlmilionové německé menšiny (při zhruba 15 miliónech celkového počtu obyvatel Československa) vedlo k tomu, že Sudetoněmecká strana se stala s 1 250 000 hlasů a podílem 15,2 % platných hlasů nejsilnější československou stranou. I když dříve první strana českých agrárníků byla v absolutních počtech ve srovnání s rokem 1929 posílena (1929 - 1 105 000 hlasů, 1935 - 1 177 000 hlasů) a v relativním vyjádření byla jen málo oslabena (z 14,97 % na 14,30 %), přesto byla v důsledku soustředění německých hlasů předstížena Sudetoněmeckou stranou.

Tento vývoj ve prospěch Sudetoněmecké strany se odehrál na úkor všech stran, jež byly předtím voleny německým obyvatelstvem. Zasaženy byly jak čisté německé strany, tak internacionalistická strana komunistů. Přímé srovnání výsledků z let 1929 a 1935 je však možné v důsledku různých volebních spojení jen u Německé sociálně demokratické dělnické strany. Tato strana v roce 1935 dosáhla přibližně 300 000 hlasů, což bylo asi o 200 000 méně než v roce 1929. V relativním vyjádření utrpěla tato strana ještě více, což souvisí s tím, že v roce 1935 stoupl počet odevzdaných platných hlasů v důsledku přírůstku voličů a vyšší volební účasti.

Regresní analýza, jejíž pomocí se sleduje souvislost mezi volebními výsledky komunistické strany a národnostním složením obyvatelstva, ukazuje, že podíl komunistů dosahoval u českých voličů asi 11 % a u německých voličů asi 6 %. Tyto procentuální podíly se velmi dobře shodují s výsledky, jež byly přímo sečteny v převážně českých a převážně německých okresech.

Pozoruhodné je voličské chování Čechů v německých oblastech a Němců v českých oblastech - je zřejmé, že pro komunistickou stranu hlasovali jen ti Němci, kteří žili v německých oblastech. Naproti tomu Češi volili komunistickou stranu jak v německých, tak v českých oblastech. Také je nutno vidět, že komunistická strana získala na rozdíl od ostatních stran značné podíly u ostatních národností, např. ve dvou slezských okresech s vysokým podílem polského obyvatelstva.

Podíly hlasů ostatních, jednoznačně národně orientovaných stran, se v regresní analýze přesvědčivě shodovaly s výsledky přímého sečtení. Pomocí této regresní analýzy tak bylo možno přezkoušet hodnověrnou domněnku, že národně orientované strany dostaly jen nepatrný počet hlasů od voličů jiných národnostních skupin. Nebereme-li v úvahu komunistické hlasy u Čechů a Němců, dosáhly české strany u Čechů následující podíly hlasů: pro účel této analýzy sestavený blok agrárníků, strany živnostníků a Národního sjednocení dostali přibližně 41 %, čeští sociální demokraté asi 18 %, národní socialisté asi 15 %, Lidová strana asi 12 % a fašisté asi 3 %.

Německé strany získaly u Němců následující podíly hlasů: Sudetoněmecká strana přibližně 67 %, německá sociálně demokratická strana asi 16 %, Křesťanskosociální lidová strana asi 7 % a Svaz zemědělců asi 6 %.

Výsledky v převážně českých a převážně německých okresech odpovídaly podílům hlasů u jednotlivých národností. Nicméně určité rozdíly se objevily u některých stran ve voličském chování v Čechách na jedné straně a na Moravě a ve Slezsku na straně druhé.

Tak se ukazuje, že Sudetoněmecká strana dopadla zřetelně lépe v Čechách než na Moravě a ve Slezsku. To jistě souvisí s tím, že jak Křesťanskosociální lidová strana, tak Svaz zemědělců dosáhly lepších výsledků a při celkovém přesunu k Sudetoněmecké straně byly schopny si na Moravě udržet lepší pozici.

Díky tomuto postupu se podařilo prokázat, že hlasy českých samostatně činných byly rozděleny mezi agrárníky, Lidovou stranu a fašisty. Podíly těchto stran se ovšem mezi samostatně činnými velmi lišily. Zatímco agrárnícký blok získal přibližně tři čtvrtiny hlasů českých samostatně činných, Lidová strana dostala asi 20 % a fašisti necelých 5 % hlasů. Úředníci a zaměstnanci české národnosti volili následující čtyři strany: agrárnícký blok s téměř polovinou hlasů, Národně socialistická strana s 30 až 35 %, Česká sociálně demokratická strana s 13 % a komunisté s přibližně 7 % hlasů.

Z hlasů českých dělníků získali sociální demokraté přibližně 37 %, komunisté asi 20 %, národní socialisté 15 % a konečně Lidová strana kolem 7 %.

Jaká byla situace u německých stran v Čechách a na Moravě a ve Slezsku? Jednoznačnou převahu měla přirozeně Sudetoněmecká strana. Obraz u jednotlivých sociálních vrstev u Němců v českých oblastech Československa je ovšem velmi rozdílný. Dvě strany - Křesťanskosociální lidová strana a Svaz zemědělců - které byly poměrně silné zejména na venkově, získaly po 30 % u samostatně činných. Sudetoněmecká strana proto byla stlačena u samostatně činných pod padesátiprocentní hranici. U úředníků a zaměstnanců naproti tomu dostala Henleinova strana téměř tři čtvrtiny hlasů, zbytek připadl na sociální demokraty s přibližně 25 % a na komunisty s přibližně 3 %. Zhruba stejného výsledku docílila Sudetoněmecká strana u dělníků, u nichž získali sociální demokraté asi 16 % a komunisté asi 8 % hlasů.

Konečně je třeba posoudit souvislost mezi volebními výsledky a náboženskou strukturou obyvatelstva. Čeští katoličtí voliči hlasovali na prvním místě pro agrárnícký blok, po němž bezprostředně následovala Lidová strana. U českých

protestantských voličů zaznamenali silné zisky národní socialisté a komunisté. U příslušníků československé církve zaujala podle očekávání vedoucí místo Národně socialistická strana. I u nich dosáhli komunisté poměrně dobrých výsledků. Silný byl u nich i agrárnícký blok.

Slovensko - vítězství Hlinkovců

Pro Slovensko bylo ve srovnání s českými zeměmi příznačné koncentrování voličských hlasů na několik málo stran. Dvě nejsilnější strany - Hlinkova strana, jež tvořila jádro autonomistického bloku - a agrární strana, soustředily téměř polovinu všech voličů.

Na rozdíl od českých zemí získaly na Slovensku evidentně u všech národností hlasy kromě komunistů ještě další strany. Zde byla pozice sociálních demokratů ještě zřetelnější. Byli sice poměrně slabí, avšak byli jednoznačně signifikantně zastoupeni u všech národností. Naproti tomu byli komunisté sotva zastoupeni u Rusů a u ostatních národností - u Němců a u Židů. Nejvíce hlasů docílili komunisté mezi Maďary - přibližně 30 %. Sociální demokraté byli evidentně nejvíce zastoupeni u slovenského obyvatelstva s 11 až 13 %.

Také agrárníci dostali vysoký podíl hlasů nejméně u tří národností - u Slováků, resp. Čechů, Maďarů a Rusů. Ostatní strany byly jednoznačně mononacionální. To se vztahuje jednak na strany, jež jsou zkoumány odděleně, jako autonomisti a Maďarská národní strana, jednak na ostatní strany. Autonomistický blok získal na svoji stranu 45 % hlasů slovenských voličů, Maďarská národní strana dosáhla se svým volebním spojenectvím více než 55 % maďarských hlasů.

Posuzuje-li se sociální pozadí voleb, tak se ukazuje, že nejsilnější seskupení - autonomistický blok - pro sebe získal ve stejné míře hlasy zemědělského i průmyslového obyvatelstva. V obou případech dostal více než 50 % těchto skupin obyvatelstva. To bylo velmi důležité při soutěži s druhou nejsilnější stranou na Slovensku - s agrárníky. Tato strana totiž byla stěží schopna získat pozice u průmyslového obyvatelstva a byla pouze slabě zastoupena v sektoru služeb.

Srovnání mezi autonomisty a agrárníky také ukazuje, jak rozdílné byly jejich pozice u zemědělského obyvatelstva. Jestliže totiž vezmeme v úvahu ještě rozdělení zemědělského obyvatelstva na samostatné a závislé, pak se ukazuje, že agrárníci téměř nebyli na venkově voleni závislými a naproti tomu autonomisté měli u této vrstvy silné pozice.

Další strany byly schopny se na venkově podílet jen na hlasech závislých. Komunisté byli u zemědělského proletariátu silnější než sociální demokraté, u průmyslového obyvatelstva to bylo opačně. To však platí jen u 64 slovenských okresů. V 16 silně maďarských okresech nebyli sociální demokraté téměř zastoupeni u venkovského proletariátu, zatímco pro komunisty byla přibližně jedna třetina této vrstvy. Většina tu ovšem volila Maďarskou národní stranu. Také u průmyslového obyvatelstva v maďarských okresech připadl na komunisty téměř dvojnásobný podíl než na sociální demokraty.

Nejen v politologické, ale také v statistické analýze se ukazuje Hlinkova strana jako výlučně katolická strana. Byla schopna pro sebe získat přibližně polovinu římskokatolických a řeckokatolických hlasů. Naproti tomu agráři byli schopni získat pro sebe kromě řeckokatolického a římskokatolického obyvatelstva také vysoký podíl protestantů. Protestanti byli ve voličském potenciálu socialistických stran - sociálních demokratů a komunistů - relativně silněji zastoupeni než příslušníci jiných vyznání. Signifikantní počet hlasů dostala sociálně demokratická strana na Slovensku také u židovského obyvatelstva.

Volby v roce 1946 - vítězství komunistů a jeho příčiny

26. května 1946 se konaly v poválečném Československu jediné svobodné parlamentní volby na základě rovného, přímého, všeobecného a tajného volebního práva za účasti více politických stran. Voleno bylo Ústavodárné národní shromáždění. Zastoupení jednotlivých stran v Národním shromáždění vyplývalo z poměrného volebního práva. Volební právo dostalo jen slovanské obyvatelstvo republiky.

Až do volby Ústavodárného národního shromáždění vykonávali zákonodárnou moc od dubna 1945 do 28. října 1945 vláda a prezident republiky jimi vydávanými dekrety, poté to bylo až do konce května 1946 provizorní Národní shromáždění, jež bylo zvoleno na základě dohody všech šesti politických stran o paritní účasti prostřednictvím určených zástupců nepřímou volbou.

Legislativní perioda Ústavodárného národního shromáždění byla zákonem určena na maximálně 2 roky. Během této doby mělo Národní shromáždění republiky přijmout novou ústavu a vykonávat legislativu. Do té doby platila ústavu z roku 1920. Některá její ustanovení však byla politickými a společenskoekonomickými změnami po válce překonána. To se vztahovalo mj. na ustanovení, jež se týkala samotného parlamentu a jeho volby. Národní shromáždění začalo svou činnost v roce 1945 jako jednokomorový parlament; před válkou existovala ještě druhá komora - senát. Zákon o Ústavodárném národním shromáždění na rozdíl od ústavy z roku 1920 stanovil závislost zakotvení slovenských národních orgánů v ústavě na souhlasu většiny přítomných slovenských poslanců. Také volební právo bylo změněno. Věková hranice voličů klesla z 21 na 18 let, volební právo dostali také vojáci a příslušníci bezpečnostních sil.

Volba nového parlamentu se konala jeden rok po druhé světové válce. V této době prodělávala československá společnost dalekosáhlé politické a společenskoekonomické přeměny. První a nejdůležitější etapa sociálních reforem byla ukončena na přelomu let 1945 a 1946. V politické oblasti byl nejdůležitější posun doleva, jenž se odehrál nejen u obyvatelstva, ale i u stranickopolitických struktur země. Tradiční politické strany pravice byly zakázány, aniž by to narazilo na odpor. Povolené strany měly socialistické nebo sociálně reformní programy. Nejdůležitějšími sociálněekonomickými reformami byly rozsáhlé znárodnění průmyslu (přibližně 60 % výroby) a všech bank a první etapa pozemkové reformy. V jejím rámci získali především zemědělští dělníci a maloročníci půdu a zemědělské závody po nuceně vysídlených Němcích.

Těmito dalekosáhlými opatřeními získala československá společnost novou tvář především v její třídní a sociální struktuře. Okrajové skupiny sociální struktury úplně zmizely nebo podstatně zesláby. To se týkalo zejména vlastníků velkého kapitálu a jeho politické reprezentace. Na druhé straně to byly nejspodnější sociální vrstvy, které zlepšily přes noc své sociální postavení majetkem vysídlených Němců.

Nově se utvořily a stabilizovaly také stranickopolitické poměry. Politicky aktivní občané se rozdělili na čtyři české a dvě slovenské strany. Pozdější změny stranické scény již nebyly významné. S rokem 1945 také skončilo období, v němž politické strany mohly určovat svoji roli ve společnosti. Jako nejdůležitější se pod tímto aspektem ukázalo definitivní vystoupení Národně socialistické strany ze socialistického bloku (šlo přitom o jednotnou frontu všech tří stran, které se hlásily k socialismu - národní socialisty, komunisty a sociální demokraty). Národní socialisté, strana levého středu, se nyní blížila k pravému středu, ke (křesťanské) Lidové straně. Stranickopolitické rozdělení české společnosti na levičáky (komunisty a sociální demokraty) a na pravici (přesněji řečeno střed) se uskutečnilo sice již v předvolebním období, ale boj stran všech proti všem způsobil, že tato konstelace nevypadala jednoznačně.

Na konci prvního poválečného roku ochabla revoluční vlna v Evropě. Všeobecný posun doleva ve prospěch radikálních politických stran a seskupení v Evropě skončil. V parlamentních volbách v Rakousku v prosinci roku 1945 a v Maďarsku v listopadu roku 1945 utrpěli komunisté neočekávaně těžké porážky. Představitelé některých evropských komunistických stran předpovídali svým soudruhům v Československu podobný osud. Také nekomunističtí politici v Praze a v zahraničí počítali v Československu s podobným vývojem. Avšak politický obrat, jenž začínal ve střední Evropě, se jen málo dotkl československé společnosti. To souviselo v této době především se silným národním protiněmeckým a protimaďarským cítěním. Příčiny bylo třeba hledat uvnitř země. Politické strany tyto emoce vědomě živily. Kromě toho byly posilovány právě probíhajícím vysídlováním Němců z Československa a úsilím pražské vlády o vysídlení také občanů maďarské národnosti.

V tomto období vypjatého národního cítění však zazněly i jiné tóny, které by mohly být označeny jako předznamenání budoucích potíží a konfliktů. Po pěti měsících projevu vystupňovaného národního sebevědomí začal přicházet pro společnost všední den. Již koncem roku 1945 byly znatelné první známky nespokojenosti s vládní politikou. V tisku se objevily kritické články, a to i v tisku vládních stran, snižovaly se povinné dodávky zemědělských produktů pro stát, došlo k demonstraci studentů proti dvěma ministrům a skupiny kvalifikovaných dělníků odsuzovaly mzdovou nivelizaci ze strany vlády.

Vláda se těmito problémy zabývala na tajných částech svých zasedání od 11. do 14. prosince 1945. Ministři konstatovali, že "v mnoha ohledech trpíme značnými nedostatky a že existují pádné důvody pro nespokojenost", "že žijeme v rozrušené atmosféře, kde stačí malá jiskra k vzplanutí velkého požáru...", je to přirozená reakce na první měsíce nekritického nadšení nad osvobozením a vlasteneckými slavnostmi a manifestacemi. Dospěli jsme do období tvrdé práce, jež je spojeno

s mnohými zklamáními pro ty, kdo měli falešné představy. To je ovšem příznivá atmosféra pro různé živly, které loví v kalných vodách."

Ministři sice různě hodnotili situaci a její příčiny, avšak byli zajedno v tom, že k ní přispěl nejednotný postoj členů vlády. Z tohoto důvodu viděli východisko v obnově a posílení společného programu vládních stran.

Plány vlády však byly nerealistické, neboť vývoj se rozbíhal do protichůdných směrů. Mezi politickými stranami přibývalo konfliktních bodů, čímž se ztěžovalo sblížení. Ke kontroverzím o druhu a způsobu realizace vládní politiky a o rozdělení mocenských pozic přibýval začínající volební boj. V něm se stále více ukazovalo, v čem se strany lišily a proč se konflikty zostřovaly.

Hloubku a ostří konfliktů lze vyčíst z úvah předsedy Komunistické strany Československa Klementa Gottwalda z konce října roku 1945 o vyloučení národních socialistů z vlády a z otevřeného útoku komunistů na ministra spravedlnosti, jemuž byla vyčítána zodpovědnost za pomalý průběh soudních procesů proti českým kolaborantům s okupační mocí. Nekomunistické strany kritizovaly nezákonný postup komunistů v mocenských orgánech a rozhodně vystupovaly proti těmto praktikám v bezpečnostní složce. Konflikty mezi stranami vznikaly při obsazování pozic, především v policejních jednotkách, kde komunisté zaujímali všechny důležité posty a rozhodně odmítali účast ostatních stran. Mimořádně ostré konflikty vyvolalo obsazení místa bezpečnostního referenta Zemského národního výboru v Čechách. To bylo již v květnu roku 1945 obsazeno komunisty. V lednu 1946 na něj vznesli nárok národní socialisté. To komunisté odmítli a zdůvodnili svoji neústupností tím, že jen ta strana, která požívá důvěry dělnictva, to jest ona sama, může disponovat bezpečnostními silami. Předseda národních socialistů Petr Zenkl označil toto stanovisko za překážku pro spolupráci stran, jež podle jeho mínění "již nebyla ideální".

České země - role novoosídlenců a voličů "zakázaných" stran

V protikladu ke Slovensku byla komunistická strana v českých zemích s to dosáhnout vedoucí pozici. Dostala 40,2 % hlasů. Byla následována Národně socialistickou stranou s 23,7 %, křesťanskou Lidovou stranou s 20,2 % a Sociálně demokratickou stranou s 15,6 % hlasů. Pozice komunistické strany byla nejsilnější v Čechách, kde dosáhla 43,3 % hlasů, zatímco na Moravě to bylo pouze 34,5 %. Blízko za komunistickou stranou následovala na Moravě Lidová strana s 27,6 % hlasů. Odstup vůči druhé nejsilnější straně v Čechách byl ovšem mnohem větší: národní socialisté, v Čechách na druhé pozici, získali jen 25,2 % hlasů.

Obzvláště citelný byl náskok komunistů před ostatními stranami v dřívějších převážně německých okresech v české části: tam komunisté získali s 53 % absolutní většinu, přičemž druhá nejsilnější strana národních socialistů obdržela jen 19,7 % a sociální demokraté 17,4 %, Lidová strana nedostala ani 10 % hlasů. Již tento výsledek naznačuje, že pro pohraniční území, jež bývalo dříve osídleno převážně Němci, bylo příznačné úplně jiné voličské chování obyvatel, což souviselo s vysokým podílem přistěhovalců mezi tamním obyvatelstvem. Zatímco v českých zemích celkem 71 % všeho obyvatelstva, jež bylo sečteno 22. května 1947, bylo přítomno již 1. května 1945 ve stejné obci, vypadala situace v pohraničních

okresech úplně jinak. Ze starého německého obyvatelstva zůstal jen zlomek, většina oprávněných voličů v roce 1946 byli právě přistěhovalci. K tomu několik příkladů z okresů s obzvláště vysokým podílem přistěhovalců: v okrese Děčín bylo z 80 936 obyvatel, kteří tam byli sečtení 22. května 1947, ve stejné obci přítomno 1. května 1945 jen 8 615 německých obyvatel, tj. 0,6 % a v okresech Planá a Teplá to bylo pouhých 6,0 %.

Bylo možno předpokládat, že přistěhovalci budou hlasovat ve větší míře pro komunistickou stranu a proti ostatním stranám než starousedlé obyvatelstvo, a že volební podíly komunistů souvisely s podílem přistěhovalců v okresech.

Tato domněnka se prokázala jako statisticky vysoce signifikantní. Je ovšem obtížnější vysvětlit sociální a politický obsah tohoto vztahu a v této souvislosti také otázku kauzálního působení. Autoři se přiklání k názoru, že je třeba uvažovat především o dvou skupinách relevantních účinků: za prvé šly do pohraničí jak věkově, tak sociálně zcela zřetelně vymezené vrstvy obyvatelstva - mladší lidé z nižších sociálních vrstev, především zemědělských dělníků, kteří tam mohli dostat půdu. Kromě toho doufala městská nižší vrstva, jež se podílela na osídlování, že převezme německé živnostenské podniky (mezi ní bylo jistě mnoho dobrodruhů, kteří se chtěli v pohraničí jen obohatit). Sklon k volbě komunistické strany tedy vyplýval již ze sociálních příčin. Jako rozhodující činitel působilo to, že v pohraničí skutečně byl právě těmto vrstvám rozdělován zabavený německý majetek, což bylo uskutečňováno zejména v zemědělství viditelně především komunisty. Tato skutečnost posílila sklon podporovat nový režim a jeho vedoucí sílu komunistickou stranu.

Jako vysvětlovací znaky pro voličské chování roku 1946 byly částečně použity stejné struktury obyvatelstva, jež sloužily při volbách z roku 1935 jakožto vysvětlovací proměnné, kromě toho byly také zavedeny nové znaky, které pocházejí z poválečné statistiky. Z výsledků sčítání lidu z roku 1930, jež byly použity pro analýzu voleb z roku 1935, byly převzaty některé znaky přes velké změny u obyvatelstva v mezidobí také pro rok 1946. Na jedné straně to bylo oprávněno tím, že se v tomto případě obyvatelstvo v regionech i přes svůj pohyb jen málo změnilo, což bezpochyby souvisí s tím, že se sociální struktura obyvatelstva silně zakotvila v daných hmotných podmínkách. Na druhé straně byl tento postup oprávněn z toho důvodu, že tímto způsobem bylo možno vysledovat specifické chování přistěhovalců do pohraničí - podíl přistěhovalců celkem a v jednotlivých sektorech a sociálních vrstvách totiž velmi úzce souvisí s odpovídajícími podíly dřívějšího německého obyvatelstva.

Již tu byla zmínka o změně politické scény v poválečném Československu. V českých zemích Československé republiky byly po válce povoleny jen čtyři strany, ostatní - zejména největší česká předválečná strana (agrárníci) - byly vyloučeny z politického života. Při srovnání volebních výsledků z let 1946 a 1935 bylo dále nutné nějak vzít v úvahu německé strany z roku 1935, které již v roce 1946 neexistovaly. Zatímco při analýze souvislosti mezi podílem hlasů stran, které byly po válce povoleny, a zakázaných předválečných stran, šlo především o problém přesunu voličů, u německých stran z předválečných voleb byla docela jiná otázka.

Tady šlo zvláště o to, jak zkoumat voličské chování přistěhovalců, kteří po válce osídlili dříve německá území.

Nejprve k otázce, jak zůstali předváleční voliči věrni svým stranám. Zde byly úspěšné tři strany: Lidová strana, národní socialisté a s malým odstupem také komunisté. Sociálně demokratické straně se naproti tomu podařilo udržet necelou polovinu svých předválečných voličů. Lví podíl tohoto úbytku voličů sociálních demokratů připadl komunistické straně. Jen velmi slabě byl tento podíl vyrovnán tím, že přibližně jedna pětina předválečných komunistických voličů po válce hlasovala pro sociální demokraty. Úspěch komunistů po druhé světové válce se tím však dá vysvětlit jen částečně.

Druhý důvod pro komunistické vítězství spočíval v tom, že komunisté měli největší prospěch ze zákazu některých předválečných stran. Pořadí výherců v tomto ohledu bylo následující: za komunisty byli na druhém místě národní socialisté, na třetím Lidová strana a daleko vzadu sociální demokraté.

Také z voličského chování přistěhovalců měli největší užitek komunisté. U nich byli na druhém místě sociální demokraté a národní socialisté. Jen malé zisky si připsala v pohraničí Lidová strana.

Pozornost zasluhují také některé regionální rozdíly ve voličském chování. Tak byl například odliv sociálně demokratických voličů ke komunistům mnohem silnější v Čechách než na Moravě a ve Slezsku. Zisk stran od přistěhovalců lze ještě jednou přezkoumat pomocí podílu hlasů v dříve převážně německých okresech. Tady se ukazuje, že komunisté pro sebe získali více než polovinu přistěhovalců, ostatní strany zůstaly daleko vzadu: národní socialisté a sociální demokraté obdrželi méně než po 20 % a u křesťanské Lidové strany byl její podíl blízko nuly.

Slovensko - porážka komunistů

Na rozdíl od českých zemí musela se na Slovensku komunistická strana smířit s porážkou. Její protihráč - Demokratická strana - vyšel z voleb jako jednoznačný vítěz. To mělo pro vývoj na Slovensku a pro celý stát až do současnosti dalekosáhlé důsledky. Zbýlé dvě strany měly jen okrajový význam. Demokratická strana dosáhla na Slovensku téměř 63 % hlasů, komunistická strana o něco méně než 31 %, Strana svobody 3,8 % a Strana práce 3,1 %. Podíl prázdných hlasovacích lístků činil přibližně 0,8 %.

Podobně jako v českých zemích změnilo se na Slovensku silně národnostní pozadí při volbách z roku 1946 ve srovnání s volbami z roku 1935. Maďarské obyvatelstvo Slovenska sice nebylo vysídleno (ačkoli se o to politické vedení pokusilo), avšak nemělo volební právo. Z tohoto důvodu se omezilo národnostní pozadí voleb na spíše okrajovou otázku voličského chování Slováků na jedné straně a Rusů a Ukrajinců na straně druhé. Problém přistěhovalců a jejich voličského chování na Slovensku neexistoval.

S národnostním složením obyvatelstva ovšem souvisí otázka, do jaké míry byli komunisté, kteří již v roce 1946 nemohli využívat silné pozice, jež měli před válkou u maďarského obyvatelstva, schopni vyrovnat tuto ztrátu hlasů. Taková

možnost vyrovnání vznikla pro ně především zmizením Sociálně demokratické strany ze slovenské politické scény. U aspektu přesunu voličů se pozornost soustřeďuje na chování voličů stran, jež existovaly před válkou a jež byly po ní zakázány. Jde především o Hlinkovu slovenskou lidovou stranu, jež byla před válkou nejsilnější, a o agrární stranu, jež byla druhá nejsilnější. Dále je zajímavé, do jaké míry se komunistům vyplatilo sloučení Sociálně demokratické strany, resp. kolik bývalých sociálnědemokratických voličů pozdě volilo a za těžkých podmínek zrozenou dědičku jejich strany - Stranu práce. Komunisté sice byli schopni pro sebe získat většinu svých předválečných a také většinu bývalých sociálnědemokratických voličů, avšak největší voličský potenciál byl u zakázaných stran, a zde byli málo úspěšní. Mezi bývalými voličů agrární strany byli jen slabě zastoupeni a od voličů předválečného Autonomistického bloku dostali jen asi čtvrtinu. Naproti tomu Demokratická strana pro sebe získala takřka všechny voliče agrárníků a také přibližně 70 % voličů bývalé Hlinkovy strany. Pro Stranu práce hlasovali prakticky pouze bývalí voliči předválečné sociální demokracie. V rámci nové orientace voličů po válce byla přezkoušena také hypotéza o rozdílném voličském chování obyvatelstva v povstaleckých a ostatních okresech Slovenska (jde tu o 14 okresů které patřily na území slovenského povstání v roce 1944). V těchto okresech se zdařilo pouze komunistům získat signifikantní zisky hlasů, ostatní strany tu zůstaly pod svou celkovou úrovní nebo na ní. Jestliže se však posuzuje situace v povstaleckých okresech na pozadí sektorální struktury obyvatelstva, pak se ukazuje, že lepší postavení komunistů v těchto okresech bylo způsobeno tamější zvláštním sektorálním a sociálním složením. Tyto okresy byly silně industrializovány, což se projevilo pozitivně pro komunisty, kteří měli své voliče zejména mezi průmyslovým obyvatelstvem.

O volbách bylo ovšem na Slovensku rozhodnuto na základě voličského chování zemědělského obyvatelstva. Jeho podíl sice na Slovensku mezi roky 1930-1946 klesl z 56,8 % na 48,1 %, přesto však podíl průmyslového obyvatelstva představoval méně než polovinu - 22,7 %. Komunisté dostali u průmyslového obyvatelstva s přibližně 75 % stejný podíl jako demokraté u zemědělského obyvatelstva. Větší váha posledně jmenované skupiny obyvatelstva rozhodla v prospěch Demokratické strany.

U národnostního složení výsledků voleb z roku 1946 se neprokázalo zřetelnější rozdíly mezi voličským chováním Slováků na jedné straně a Rusů a Ukrajinců na straně druhé. Je třeba jen poznamenat, že obě velké strany demokraté a komunisté - byly zastoupeny u obou národnostních skupin. Maťarská strana - Strana práce a Strana svobody - zůstaly omezeny na slovenskou vrstvu obyvatelstva. Nakonec zbývá posoudit náboženskou příslušnost v souvislosti s výsledkem voleb. Zatímco se demokraté mohli opřít o něco více o katolické obyvatelstvo, měli komunisté nejsilnější pozice u protestantů. Z obou malých stran byla především Strana svobody poněkud silnější u protestantů než u katolíků.

Statistický rozbor voleb roku 1990 a dnešní politický boj. Může analýza voleb roku 1990 něco říci dnešku a zítřku?

V roce 1990 se konaly dvoje volby: parlamentní a komunální. Zde píší o těch parlamentních, ale moje úvaha se týká i těch komunálních.

Naše země prožila během období od června 1990, ve světě stabilních demokracií, pohyb nebývale prudký a nevídaný. Sotva narozené politické strany zmizely ze scény a nejsilnější z nich se rozpadla na tři části, které mezi sebou bojují o přízeň voličů. Jejich společná příslušnost k vládní koalici jim v tom vůbec nevádí. Nikdo dnes nemůže s jistotou říci, jaká je skutečná síla dnešních politických stran, nehledě na to, že toto právo má přísně vzato pouze Jeho Majestát volič. Legitimita všech orgánů státu je zpochybněna a v jiných podmínkách by bylo třeba okamžitě vypsat nové volby. Nicméně si myslím, že rozbor našeho porevolučního vývoje má dalekosáhlý praktický politický význam. A to i pro budoucí orientaci. Troufám si říci, že nikdo z aktérů tohoto vývoje, těch, kteří jej doma i venku připravovali, i těch kteří byli jeho nositeli, nebyl v průběhu dění s to dohlédnout byt' jen z 10 % toho, čeho jsme se dočkali dnes. Stejně tak nemůže nikdo dnes říci, jak dopadnou příští volby a tím méně, co bude po nich. Proto odevždy tvrdím: Nejlepší prognóza je solidní analýza. Je dokonce mnohem lepší než jakkoliv solidní prognóza. Odhlížím tady ovšem od problematiky osamostatnění Slovenska. Dokud tato věc zůstane pouze v rukou politiků bez toho, aby rozhodující slovo řekl volič, je každá iracionalita možná.

Dále: prezidenti, předsedové a ministři, politické strany a jejich vůdcové se sice často zařizují na věky, ale přesto a mnohdy nečekaně odcházejí a přicházejí - ale volič zůstává.

Jeho demografické charakteristiky a volební chování zůstávají a jsou v jistém smyslu velmi stabilní. Co se mění, je stranickopolitický vějíř nabídky, který se mu předkládá. Výzkum voličského chování má tedy smysl. Dělá se jednak na základě výběrových anket, jak by kdo volil anebo jak už volil a případně kým je národnostně, sociálně, nábožensky atp., a vedle toho po volbách na základě celého souhrnu volebních výsledků, které se speciálními statistickými metodami uvedou do vysvětlujícího vztahu k demografickým charakteristikám obyvatelstva.

Takové charakteristiky jako sociální příslušnost, národnost, věk, pohlaví atd. poskytuje pouze sčítání lidu - naposledy v letech 1980 a 1991. Právě to poslední umožnilo rozšířit průzkum voličského chování o nové prvky: na ně se v tomto článku soustředujeme.

Občané deklarovali po šedesátileté přestávce opět svoje náboženství a my dnes víme, že ČSFR má 29,5 % občanů bez vyznání - SR ovšem 9,7 %, ČR naproti tomu 39,7 %. Ptáme se: jak rozdělili svoji přízeň mezi jednotlivé strany katolíci, protestanti či občané bez vyznání? Náboženství nebo jeho deficit je stabilní a osobnost prorůstající základ životních a politických preferencí každého voliče.

I deklarace národnosti byla tentokrát svobodná. Moravské a ostatní obyvatelstvo se proto mohlo prohlásit buď za Čechy, nebo za Moravany a těch se na Moravě našlo přes 1,3 miliónu, tj. 32,7 %. Zajímavá otázka: volili "moravští" Moravané Občanské fórum ve stejné míře jako "čeští" Moravané?

Stručná rekapitulace: výsledek v roce 1990

V České republice vyhrálo s 53,2 % Občanské fórum (OF) před KSČ s 13,5 %. Další strany už měly pod 10 %: Křesťanská a demokratická unie (KDU) 8,7 % a Hnutí za samosprávnou demokracii (HSD-SMS) 7,9 % a všechny ostatní pod 5 %, takže se do Sněmovny lidu nedostaly.

Na Slovensku byla situace obdobná i když převaha Veřejnosti proti násilí (VPN) nebyla s 32,5 % tak drtivá jako v českých zemích. Na druhé místo se s 19,0 % dostalo Křesťansko-demokratické hnutí (KDH) s 19,0 %, třetí byla KSČ s 13,8 %, čtvrtá Slovenská národní strana (SNS) s 11,0 % a páté ESW - převážně maďarské seskupení vystupující za národní soužití, které dostalo 8,6 % hlasů voličů Slovenska. Ostatní strany nedostaly potřebných 5 % pro zastoupení v parlamentě.

Dvě věci byly důležité a příznačné: plebiscitární charakter voleb, ve kterých šlo stále ještě o otázku: jsi pro naši revoluci? - ne nepřicházelo téměř v úvahu. To byla živná půda pro velkolepý úspěch hnutí - nositelů revoluce - OF a VPN. Ne tak v jiných postkomunistických zemích. Až dnes si také lépe uvědomujeme jinou situaci na Slovensku - žádná nadpoloviční většina pro VPN. A za druhé: řada tradičních stran se do parlamentu vůbec nedostala - jako např. sociální demokracie (SD), Československá strana socialistická (ČSS) anebo na Slovensku Demokratická strana (DS).

Volební chování náboženských skupin

Celostátně mají římscí katolíci 46 %, občané bez vyznání 30 % a protestanti různých denominací přes 5 %. U vysokého počtu občanů, a to téměř 17 % nebylo vůbec možné náboženskou příslušnost zjistit. Slovensko je s 60 % římských katolíků katoličtější zemí než české země s 39 %. Rozdíl je ale menší, než se obvykle míní. Výraznější je rozdíl u občanů bez vyznání: 39,7 % a 9,7 %.

Jak tedy volila jednotlivá náboženská společenství? Zatímco OF a VPN volilo v celostátním průměru 46 % voličů, byl tento podíl u voličů bez vyznání vysoko přes 90 %. To jistě odpovídá vcelku nenáboženské orientaci OF a VPN. Ale také hlubší pohled na volební chování různých náboženských společenství ukazuje velké rozdíly. Zřetelný je rozdíl mezi hlasováním katolíků a protestantů. Druzí hlasovali pro OF a VPN s 50 % - to je pořád ještě nad celostátním průměrem. Z katolíků však hlasovalo pro OF/VPN pouze 26 %. Zde leží zřejmě část voličského potenciálu stran dědiček OF/VPN.

Za zmínku stojí též jasná souvislost mezi příslušností části voličů ke kategoriím bez vyznání a hlasováním pro republikány. Zdá se, že to byl pro tuto stranu stejně jako pro SD jediný zdroj hlasů.

Mluvíme-li o náboženství, je jistě obzvláště zajímavé podívat se na úspěch náboženských stran u jednotlivých náboženských společenství. Seskupili jsme náboženské strany celostátně do jednoho celku. Nepřekvapuje, že nedostaly žádné hlasy od voličů bez vyznání. Je však překvapivé, že se jim stejně vedlo i u voličů protestantských. To platí v obou republikách.

Vcelku se dá říci, že protestantské hlasy jsou nesystematicky roztrženy mezi řadu stran. Odpovídá však staré tradici, že mnoho slovenských protestantů volilo

dříve agrárníky a později a dnes DS (11 % - to je dvaapůlkrát tolik, co dostala DS na Slovensku v průměru) - naproti tomu slovenští katolíci volili DS pouze ze 3 %.

Stará je i tradice, podle které volí podstatná část slovenských protestantů komunisty. Těch bylo desetkrát více než protestantských voličů pro DS - téměř 30 %.

Katoličtí voliči volili křesťanské strany v celostátním průměru asi z 29 % a sice více na Slovensku (33 %) než v českých zemích. Výrazně čerpala z katolického potenciálu také strana "moravská" a stejně tak KSČ.

Volební chování národů a národností

V Československu žije podle sčítání lidu k 3. 3. 1991 54 % Čechů, 31 % Slováků, 8,7 % Moravanů, 3,8 % Maďarů a 0,7 % Romů. Ostatní národnosti mají podíl menší než 0,5 %.

Při zkoumání volebních výsledků podle národností jsou zajímavé dvě věci:

1. Jakou podporu našly u různých národností a zejména u té, na kterou se jako na vlastní obracely, tzv. národní strany.
2. Jak se u různých národností prosadily strany nadnárodně, nenárodně či mezinárodně orientované strany.

Do první kategorie patří např. Hnutí za samosprávnou demokracii (HSD-SMS). Typické je, že v Čechách žádná národní strana neexistuje. HSD-SMS volilo 48 % osob z těch, které se přihlásily k moravské národnosti - teprve na druhém místě figurují u Moravanů křesťanské strany s 19 % a OF/VPN je u Moravanů až třetí se 17 %, tj. hluboko pod celostátním průměrem, který činí 47 %. Podstatný díl hlasů deklarovaných Moravanů vzatých ne regionálně, ale národnostně dostali komunisté a sice 10 %.

Na Slovensku je z tohoto hlediska zajímavé hlasování pro SNS. Hlasy dostala pouze od Slováků, kterých se pro ni rozhodlo 17 %. Mnohem více slovenských hlasů se ovšem dostalo VPN, totiž 30 %, křesťanským stranám 29 %, méně KSČ - 12 %.

Do podpory jednotlivých stran vstupují ovšem i další prvky. Jde-li o volební výsledky křesťanských stran, je to i náboženství. Celostátně vzato volilo tyto strany 6 % Čechů, 19 % Moravanů a 22 % Slováků.

Převážně maďarskou stranou je ESW. Tomu odpovídá, že ji volili pouze Maďaři, a to více než z 80 %.

Mezi nenárodně orientované strany, které jsou budovány na jiném než národním principu (ne ovšem ve smyslu organizačním), patřily v roce 1990 vedle KSČ a křesťanských stran (v případě křesťanských stran je ovšem silná inklinace ke konkurujícímu národnímu principu tradicí i současností) OF a VPN. Tehdejší minimální rozdíl mezi dvěma posledně jmenovanými seskupeními je dnes už minulostí. Všechny strany v ČSFR stojí totiž pod brutálním tlakem směrem k ponárodnění. Ohnisko tohoto tlaku je bezpochyby na Slovensku.

Z toho vyplynulo, že VPN+OF, (VPN se v roce 1990 víceméně rovnalo OF, ale to už dnes neplatí) mohly dostat mezi nenárodně nebo dokonce protinárodně

orientovanými Čechy 62 %, mezi Slováky 35 % a mezi čerstvým národem Moravanů pouze 17 %.

Na druhém pólu jsou komunisté. Jejich nenárodní nebo dokonce protinárodní orientace na otázku "sociální" vedla i dnes stejně jako před válkou k poměrně rovnoměrnému zastoupení u různých národností: u Čechů 12 %, u Moravanů 11 %, u Slováků 13 % a u Maďarů 11 %. I tady se ukazuje, jak jsou určité vzorce politického chování obyvatelstva hluboce zakořeněny v minulosti vzdálené desítky let.

Zbývají křesťanské strany: svár principu náboženského a národního se projevuje ve výrazné diferenciaci výsledků v nábožensky a národnostně rozdílně orientovaných prostředích. Mezi Čechy 7 %, mezi Moravany 19 % a mezi Slováky 22 %.

Závěrem

Předkládaný rozbor pomohl poněkud osvětlit klíčovou politickou otázku současného Československa: konflikt mezi orientací národní a mimonárodní - tj. demokratickou, náboženskou či sociální. Překročila národní orientace už svůj kulminační bod a je na ústupu? A prognóza příštích voleb? Vyhraje strana, které se podaří věrohodně spojit většinu těchto ideových principů.

Mnichov, 23. 1. 1992

JIRÍ SLÁMA je v současné době vědeckým pracovníkem Osteuropa-Institut v Mnichově, dále externě vyučuje na tamní univerzitě. Vysokou školu politických a hospodářských věd v Praze absolvoval v r. 1953, roku 1960 se stal kandidátem věd, v r. 1961 se habilitoval a byl jmenován docentem katedry ekonomiky průmyslu a vedoucím oddělení ekonomiky technického rozvoje Výzkumného ústavu ekonomiky průmyslu a stavebnictví VŠE v Praze. Po svém odchodu do exilu pracoval v Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung Wien a poté na svém nynějším pracovišti. V letech 1981 a 1983 byl členem Wolfson College v Oxfordu, v r. 1983 hostujícím profesorem Oxford University. Publikoval okolo 200 vědeckých publikací, z toho více než polovinu v západních zemích. V letošním roce byl jmenován profesorem VŠE v Praze.

Summary

This study reports on the analysis of the elections to Parliament in Czechoslovakia in the years 1935, 1946 and 1990, which was accomplished with help of modern statistical methods. The author is an economist and econometrician - still he has dealt for more than twenty years with the application of statistical methods in political science and sociology, evidenced by, among other things, a relevant book publication: J. Sláma, K. Kaplan, Die Parlamentswahlen in der Tschechoslowakei 1935 - 1946 - 1948. Oldenbourg Verlag München 1986.

The division of the votes for individual parties is known from official statistics. The applied method makes it possible to estimate, without damaging election secrecy, in which relationship individual population groups: farmers, workers, Catholics, etc. voted for individual political parties. The statistical explanation for the results of the elections was accomplished with a series of population data.

Such characteristics of the population as social status, nationality, age and sex are available solely on the basis of censuses - for our purposes in the years 1930, 1980 and 1991. The last census brought two new features, religion and nationality, which were applied retroactively to 1990.

The election analysis began with the elections of 1935. This election, through an abrupt turn in favor of the Sudetengerman party, which became in terms of votes the strongest, prepared the way for the destruction of Czechoslovakia in the years 1938 and 1939.

The elections of the year 1946 had comparably tragic consequences. They became the last relatively free elections in Czechoslovakia and East-Central Europe as a whole. The victory of the Communist party became an important milestone on the way to the Communist monopoly of power.

In the year 1990 free parliamentary elections again occurred in Czechoslovakia. These elections had the *de facto* character of a plebiscite: Who is for our revolution and who is against it? This was the basis for the success of the parties that were the bearers of the revolution: Civic Forum in the Czech republic (53,2 %) and Public Against Violence in the Slovak republic (32,5 %).

The present research helps, in historical context and on the basis of the election results, to illuminate the politically key question of present-day Czechoslovakia: the conflict between national and non-national - civil, democratic, social and religious orientations. The study arrives implicitly at a surprising result, that the population characteristics and the election behavior of the population have changed only little during the last half century. Mostly the party-political offerings on the spectrum have changed for the voter. This shows that research on voter behavior in a long-term perspective is fruitful.

Kandidáti do parlamentních voleb v Československu v červnu 1990

Jejich struktura, postoje a názory

VLADIMÍR RAK*

AISA - Skupina pro nezávislou sociální analýzu, Praha

Parliament elections candidates in Czechoslovakia at July 1990

Their structure, attitudes, and opinion

Abstract: The article draws on two data sources. The first concerns the demographic and social characteristics of candidates in the parliamentary elections of June, 1990, as made public on the candidate lists of the individual political parties and movements. The second source is the results of a survey researching these candidates, which was carried out in May, 1990, within the framework of the Institute for Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences. The first data set contains information about all of the candidates, the second about more than half of them.

The results of the analysis shows, among other things, the source of the specific demographic and social structure of the Federal Assembly, describes the expectations of the candidates as far as the electoral success of the individual parties is concerned, as well as their own personal chances. The concluding part of the article is devoted to the opinions of the candidates regarding the political and economic situation, its development, and the problems which stood before Czechoslovak society and the Federal Assembly in June of 1990.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 200-221)

Profesní struktura kandidátů, strategické strany

Před volbami do československého parlamentu v červnu 1990 stály politické strany, hnutí či koalice před řadou obtížných, a především v Československu bezprecedentních problémů. Jedním z nich byla strategie sestavení kandidátních listin, výběr (a v mnoha případech i složité přesvědčování) osob, které budou strany reprezentovat na kandidátkách, rozmístění jednotlivých osobností jak z regionálního hlediska, tak i z hlediska postavení na jednotlivých kandidátních listinách. V případě některých politických stran (především těch, které byly součástí československé politické scény již před listopadem 1989 - Komunistické strany Československa a tzv. stran satelitních) bylo dokonce největším problémem vůbec nalezení takovýchto osobností, případně zvážení, zda afiliace některých z čelních představitelů této strany k předchozímu politickému režimu nebude spíše negativním prvkem při získávání podpory voličů.

Již zběžný pohled na kandidátní listiny ukazuje, že logika nasazení kandidátů jednotlivými stranami byla velmi různá. Důležitým faktorem bylo například využití

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Vladimír Rak, AISA, Na výsluní 41, 100 00 Praha 10.

populárních osobností - a to nejen osobností z politického či ekonomického života, ale velmi často i známých herců, televizních komentátorů, sportovců apod.

Charakteristická je v tomto ohledu profesní struktura kandidátů. Celkově zásadně převažovali intelektuálové, lidé vysoce kvalifikovaní, špičkoví odborníci, často na vysokých pozicích v řízení. Jedná se o osoby v převaze s vysokoškolským vzděláním, které vykonávají samostatnou a vysoce odbornou, složitou práci. V celkovém průměru tvořili takto definovaní špičkoví odborníci 40,6 % všech kandidátů. V rámci jednotlivých stran však bylo jejich zastoupení odlišné.

Z hlediska profesní a kvalifikační struktury kandidátů byly "nejintelektuálnější" Československé demokratické fórum (69,2 % kandidátů bylo z kategorie "špičkoví odborníci"), Hnutí československého porozumění (66,2 %), Kresťansko-demokratické hnutie (65,3 %) a Občanské fórum (51,5 %). U těchto politických stran a hnutí bylo zastoupení špičkových odborníků statisticky významně vyšší, než je průměr v celkovém souboru kandidátů. Naopak podstatně nižší než průměr bylo zastoupení této kategorie pouze u Spojenectví zemědělců a venkova (21,3 %).

Druhou nejfrekventovanější profesní kategorií byli středně kvalifikovaní odborníci - většinou se v této kategorii jedná o osoby se středním, případně vysokoškolským vzděláním, vykonávající odborně středně náročnou nemanuální práci. Tvořili 38 % z celkového souboru kandidátů.

Z těchto dvou kategorií (špičkoví a středně kvalifikovaní odborníci) se tak rekrutovalo téměř 80 % všech kandidátů do Federálního shromáždění.

Středně kvalifikovaní odborníci se nadprůměrně často vyskytovali především na kandidátce Spojenectví zemědělců a venkova (54,1 %) a Československé strany socialistické (45,3 %). Do kategorie "středně kvalifikovaní odborníci" sice nespádají běžní úředníci a administrativní síly (jsou zařazeni do kategorie "rutinní nemanuální pracovníci"). Nicméně přesto Československá strana socialistická potvrzuje do určité míry svůj historicky zakotvený a víceméně otevřeně deklarovaný úřednický charakter.

Na druhé straně výrazně podprůměrné - kolem 23 až 24 % - bylo zastoupení této kategorie u Svobodného bloku a Kresťansko-demokratického hnutia.

Z ostatních specifíků profesní struktury kandidátů jednotlivých politických stran stojí za zmínku nadprůměrný počet kvalifikovaných dělníků u Strany zelených (7,9 %) a sociální demokracie (7,3 %) - přičemž celkový průměr je 4,6 %. Jedinou stranou, na jejíž kandidátce se výrazněji objevují zemědělci¹, je logicky Spojenectví zemědělců a venkova - představují 2,6 % ze všech jejích kandidátů, zatímco celkový průměr je 0,8 %.

HOS a Občanské fórum jsou jediné dvě politické síly, na jejichž kandidátních listinách se ve větší míře objevili lidé, kteří pracují na místech nekvalifikovaných dělníků - u HOS představují 14 % kandidátů, u OF přibližně 8 %. Je to ovšem

1) Do kategorie zemědělců byli řazeni zemědělství dělníci, řadoví pracovníci v rostlinné a živočišné výrobě, traktoristé apod. Vedoucí a špičkově kvalifikovaní zemědělství pracovníci spadají do kategorií "středně kvalifikovaní odborníci" a "špičkoví odborníci". Administrativní pracovníci zemědělských podniků byli zařazeni do kategorie "rutinní nemanuální pracovníci".

evidentní důsledek disidentského zázemí těchto dvou politických hnutí. Svědčí o tom mimo jiné vzdělanostní struktura těchto "nekvalifikovaných dělníků" - 32 % z nich má maturitu a 16 % dokonce vysokoškolské vzdělání.

Zajímavá je logika "nasazování" profesních skupin kandidátů v rámci kandidátních listin jednotlivých stran. Celkově je vyšší podíl špičkových odborníků na prvních pěti místech kandidátních listin. Naopak na těchto klíčových místech - a současně na místech s nejvyšší šancí na zvolení - je výrazně nižší výskyt kvalifikovaných dělníků a rutinních nemanuálních pracovníků (administrativní úředníci).

U jednotlivých stran byla ovšem situace přece jen rozdílná. Svědčí o tom mimo jiné výsledky analýzy rozptylu - na postavení v kandidátní listině má statisticky významný vliv nejen samotná příslušnost k dané profesní skupině, ale i interakce mezi profesním zařazením a příslušností ke konkrétní politické straně či hnutí.

Detailní údaje o umístování osob z jednotlivých profesních skupin různými stranami² jsou obsaženy v tabulkách 1-3.

Profesní struktura prvních respektive posledních kandidátů na seznámení byla u jednotlivých stran poměrně odlišná. Nejvýraznější odchylky od celkového průměru byly u Křesťansko-demokratického hnutí a OF, u kterých prvních pět míst na kandidátkách nadprůměrně často obsazovaly osoby ze skupiny "špičkových odborníků". KDH jich mělo mezi svými prvními pěti kandidáty 81,6 %, OF 65,2 %, přičemž celkový průměr byl 48,1 %. Statisticky významná je i odchylka ve vyšším zastoupení dělníků na prvních místech kandidátek Strany zelených - srovnáme-li že u zelených tvoří dělníci 13,6 % z osob na prvních místech, kdežto průměr je 8,1 %. Stejně tak relativně vysoký je podíl 51,4 % středně kvalifikovaných odborníků mezi kandidáty na prvních místech seznamů Spojenectví zemědělců a venkova (celkový průměr je 37,3 %).

Zastoupení jednotlivých profesních kategorií tedy bylo na kandidátkách politických stran různé a různé bylo i jejich postavení z hlediska pořadí na kandidátce. Tato skutečnost nakonec - dano výsledky voleb - vyústila ve specifickou profesní strukturu poslanců Federálního shromáždění. Bereme-li v úvahu pouze profesní zařazení, pak byli ve volbách zdaleka nejúspěšnější kandidáti z kategorie špičkových odborníků. Naopak nejmenší úspěch zaznamenali rutinní nemanuální pracovníci a osoby s dělnickými profesemi.

Celková profesní struktura kandidátů a osob zvolených do Federálního shromáždění je zřejmá z tabulky 4. V souboru poslanců Federálního shromáždění zvolených v červnových volbách 1990 tvoří 90 % osoby, které z profesního hlediska spadají do kategorie "špičkoví odborníci" nebo do kategorie "středně kvalifikovaní odborníci" (mezi poslanci zvolenými do Sněmovny lidu FS je to 92 %, do Sněmovny národů, zvolenými v České republice 91 % a do Sněmovny národů

2) Do analýzy vstupovaly pouze strany, které měly dostatečný počet kandidátů na volebních listinách - z tohoto důvodu se v analýze ani v tabulkách většinou nevyskytují marginální strany, jako je Strana přátel piva, Rómská občanská iniciativa apod.

zvolenými ve Slovenské republice 86 %). Zemědělec nebyl zvolen ani jeden, osob s dělnickou profesí je v parlamentu přibližně 7 % a tzv. rutinních nemanuálních pracovníků (úředníků, osob pracujících v běžné administrativě) necelá 3 % ze všech zvolených poslanců.

Demografická struktura kandidátů

V roli kandidátů se červnových voleb zúčastnilo podstatně více mužů (86,9 %) než žen (13,1 %). Výrazně nadprůměrné zastoupení žen mělo na svých kandidátkách Hnutí československého porozumění (27,1 %), Slovenská národní strana (24,4 %) a Strana zelených (19,2 %). Naopak vůbec žádné ženy nekandidovaly za Volební seskupení zájmových svazů a Stranu přátel piva, méně než 10 % žen bylo na kandidátkách Hnutí za občanskou svobodu, Československého demokratického fóra, Křesťansko-demokratického hnutia a Křesťanské a demokratické unie.

Velmi různé bylo ovšem postavení žen na kandidátkách jednotlivých stran. Průměrné pořadí na kandidátce měli muži výrazně nižší (tedy výhodnější) u Strany slobody, Demokratické strany, Verejnosti proti násiliu, Svobodného bloku, Občanského fóra a HSD-SMS. Naopak v průměru lepší postavení než muži měly ženy u Republikánské strany, Křesťansko-demokratického hnutia a Křesťanské a demokratické unie.

Převládali kandidáti střední věkové kategorie - více než polovina z nich byla ve věku 34-49 let, přes 70 % potom ve věku 32-55 let. Průměrný věk kandidáta v červnových volbách byl 44,4 let, přičemž nejmladší - nebereme-li v úvahu pět kandidátů Strany přátel piva - byli v průměru kandidáti Republikánské strany (38,9 let), kdežto zdaleka nejstarší byli kandidáti Volebního seskupení zájmových svazů (52,3 let). Na Slovensku byl průměrný věk kandidátů přibližně o 2,5 roku nižší než v České republice.

Mladší kandidáti - do 35 let - byli umisťováni spíše na vyšší (tedy méně výhodná) místa kandidátních listin, což platí především pro Stranu slobody, Demokratickou stranu, Svobodný blok, Křesťansko-demokratické hnutie a HSD-SMS.

Rozdílná demografická struktura kandidátů jednotlivých stran a rozdílné postavení demografických skupin na jejich kandidátkách ovlivnily samozřejmě i výsledné demografické složení poslanců Federálního shromáždění zvolených v červnových volbách. V parlamentu bylo po volbách zastoupeno 10 % žen a 90 % mužů, průměrný věk poslance byl 45,5 let, přičemž průměrný věk poslance zvoleného do Federálního shromáždění za Křesťanskou a demokratickou unií byl 50,4 let, za Křesťansko-demokratické hnutie 50,2 let, za HSD-SMS 49,6 let, za Soužití 46,4 let, za Občanské fórum 45,6 let, za komunistickou stranu 44,4 let, za Verejnost' proti násiliu 43,1 let a za Slovenskou národní stranu 38,9 let.

Mezi poslanci zvolenými do jednotlivých sněmoven FS není z demografického hlediska statisticky významná odlišnost.

Anketní průzkum kandidátů

Metodologická poznámka

V květnu 1990 (tedy těsně před parlamentními volbami) byl v rámci Sociologického ústavu Československé akademie věd uskutečněn anketní výzkum kandidátů na místa poslanců obou sněmoven Federálního shromáždění. Všem kandidátům byl zaslán dotazník, který obsahoval 27 otázek, týkajících se názorů na další politický a ekonomický vývoj v Československu, na práci zastupitelských orgánů, které vyjdou z červnových voleb, představ o výsledku voleb atd.

Z celkového základního souboru 3612 osob odpovědělo na anketu 1969, tj. 54,5 % kandidátů. Návratnost dotazníků byla různá především v závislosti na politické straně či koalici, na jejíž volební listině byl kandidát uveden. U některých stran odpovědělo přes 60 % kandidátů (republikáni, Hnutí československého porozumění, Československé demokratické fórum, Strana zelených, sociální demokracie, Demokratická strana, Strana slobody, Občanské fórum, Československá strana socialistická, Hnutí za občanskou svobodu), na druhé straně z kandidátů komunistické strany odpovědělo pouze 34,4 % a pouze 31,1 % z osob uvedených na kandidátkách Slovenské národní strany. Celkem pochopitelný byl i rozdíl v návratnosti dotazníků od osob umístěných na různých pozicích v rámci kandidátních listin. Z kandidátů, kteří byli na prvních pěti místech kandidátek, odpovědělo necelých 50 %, zatímco z osob na vyšších místech to bylo 56-59 %.

Důvodem pro nižší zastoupení některých skupin kandidátů ve výsledném souboru anketního průzkumu tak byly zřejmě důvody jak relativně objektivní (větší exponovanost a nedostatek času osob, které byly na předních místech kandidátek - v řadě případů se jednalo o osoby, které pracovaly ve vládních funkcích, v parlamentu apod.), tak subjektivní, politicky motivované (mimo jiné i neochota představitelů některých politických stran "veřejně" exponovat své názory a postoje).³ Především vzhledem k těmto skutečnostem byl nakonec výsledný soubor do určité míry asymetrický z hlediska informací od kandidátů, kteří byli, resp. nebyli zvoleni do Federálního shromáždění. Ze zvolených kandidátů na anketu odpovědělo 41,5 %, kdežto z osob, které nebyly zvoleny 55,4 %.

Z demografického hlediska mezi kandidáty, kteří na anketu odpověděli, a těmi, kteří neodpověděli, nejsou významné rozdíly. Ani regionální faktor v tomto ohledu nehrál příliš významnou roli. Relativně vyšší byla pouze návratnost dotazníků od kandidátů ze Severočeského kraje (66,1 %), naopak výrazně méně často než celkový průměr odpovídali kandidáti ze Západočeského (42,1 %) a Západoslovenského kraje (46,7 %).

3) Typickým příkladem byla v tomto ohledu Komunistická strana Československa, která neuváděla na seznamech kandidátů jejich adresy a v podstatě iniciovala vyřazení této povinnosti z pokynů pro tvorbu seznamů kandidátů. V případech, kde nebyly na seznamu kandidátů uvedeny jejich soukromé adresy nebo byly neúplné, bylo pro potřeby průzkumu využito centrálního registru obyvatel. Anketní dotazníky tak byly rozeslány v podstatě všem osobám uvedeným na jednotlivých kandidátních listinách.

Analýza rozptylu ukázala, že to, zda kandidáti odpověděli či neodpověděli na anketu, je statisticky významně závislé především na politické straně, za kterou ve volbách kandidovali, v daleko menší míře i na pořadí na kandidátní listině. "Čistý efekt" toho, zda byl kandidát nakonec do Federálního shromáždění zvolen či nikoli, je ze statistického hlediska přibližně na stejné úrovni jako pořadí na kandidátní listině - tj. na hranici statistické významnosti.

Při interpretaci výsledků ankety je tedy nezbytné brát v úvahu nestejnoměrnost zastoupení kandidátů jednotlivých politických stran i kandidátů umístěných na různých pozicích v kandidátních listinách. Přesto soubor pokrývá v překvapivě širokém záběru většinu politických proudů - ať již zastoupených nebo nezastoupených v současném Federálním shromáždění, obsahuje v zásadě stejnoměrné zastoupení kandidátů jak z demografického, tak i regionálního hlediska.

Výsledky voleb - očekávání kandidátů

Kandidáti byli požádáni o odhad volebních výsledků těch stran, u kterých se předpokládal nejvýraznější úspěch ve volbách do Federálního shromáždění (koalice Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, koalice Kresťansko-demokratického hnutia a Kresťanské a demokratické unie, Strany zelených, Komunistické strany Československa, Československé strany socialistické, Československé sociální demokracie).

Odhady kandidátů byly v podstatě realistické (detailní údaje jsou obsaženy v tabulce 6.). Navíc zřejmě do značné míry odrážely i výsledky řady předvolebních výzkumů, které byly v průběhu posledních měsíců před volbami zveřejněny, i obecně představy o tom, jak budou ve volbách jednotlivé strany úspěšné.

Za obecně nejsilnější byla považována pozice Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu. Průměrný odhad jejich volebního výsledku byl přes 34 %, což ovšem současně znamenalo výrazné podcenění nakonec zcela mimořádného volebního úspěchu OF a VPN (do Sněmovny lidu volilo OF a VPN 46,6 % voličů, do Sněmovny národů 46,0 % voličů). Jako podhodnocené se nakonec ukázaly i odhady samotných kandidátů OF a VPN (kandidáti OF očekávali pro koalici OF-VPN v průměru 40,7 % hlasů, kandidáti VPN 38,8 % hlasů). Kandidáti OF a VPN hodnotili šance své strany neoptimističtěji.⁴ Naopak relativně nejnižší odhadovali šance OF a VPN kandidáti Slovenské národní strany (30,4 %), Demokratické strany (30,6 %), HSD-SMS (30,7 %) a komunistické strany (30,8 %). Že nejvíce hlasů ve volbách získá koalice OF-VPN ovšem předpokládali kandidáti všech stran.

Za druhou nejsilnější politickou sílu byla kandidáty všech stran, které se zúčastnily voleb, považována koalice Kresťansko-demokratického hnutia a Kresťanské a demokratické unie. Jestliže ovšem volební úspěch OF a VPN byl obecně podhodnocen, potom výsledky křesťanské demokracie byly naopak značně přeceněny. Kandidáti Kresťansko-demokratického hnutia předpokládali zisk

4) Téměř ve všech případech platilo, že kandidáti odhadovali výsledek své strany nejvýše - tedy například odhad výsledku Strany zelených měli kandidáti této strany vyšší než kandidáti ostatních stran atd.

29,7 % hlasů, kandidáti Demokratické strany odhadovali zisk KDH a KDU na 26,4 %, kandidáti Strany slobody na 26,0 % hlasů. Odpovídá to před volbami v zásadě velmi rozšířené představě, že křesťansko-demokratické strany dosáhnou značného volebního úspěchu, a to především na Slovensku. V předvolebních průzkumech dokonce značná část obyvatel Slovenska předpokládala nadpoloviční vítězství Křesťansko-demokratického hnutí ve Slovenské republice.⁵

Zajímavé je, že kandidáti Křesťanské a demokratické unie nepatřili k těm, kteří by odhadovali nejvyšší volební úspěchy koalice KDH-KDU. Opět to souvisí se značně rozdílným odhadem výsledků voleb - především pokud jde o křesťansko-demokratické strany - v České republice a na Slovensku. V rámci českých kandidátů byl průměrný odhad výsledku KDH-KDU 18,9 %, zatímco u osob kandidujících na Slovensku 25,9 %.

Přeceněné byly i odhady volebních výsledků Strany zelených, Československé strany socialistické a Československé sociální demokracie. Jde o strany, kterým se přes všeobecně optimistické předpoklady nakonec nepodařilo dosáhnout ani 5 % hlasů v jedné z republik, potřebných pro vstup do Federálního shromáždění.

Pro KSČ odhadovali kandidáti v průměru zisk 10,8 % hlasů. Nejvyšší odhad měli samotní kandidáti komunistické strany (14,1 %), kandidáti Strany slobody (12,1 %) a Demokratické strany (11,9 %). Nejnižší odhad volebního výsledku KSČ udávali kandidáti Občanského fóra (9,4 %), Hnutí za občanskou svobodu a Spolužití (v obou případech 9,6 %) a Svobodného bloku (9,7 %). Vyšší odhady procenta hlasů získaných KSČ udávali kandidáti ze Slovenska (v průměru 11,8 %) než osoby kandidující v České republice (v průměru 10,3 %). Faktem je, že odhad volebního výsledku vlastní politické strany byl relativně nejpřesnější právě u kandidátů Komunistické strany Československa.

Výsledky anketního průzkumu umožnily i srovnání názorů kandidátů na perspektivu volebních úspěchů jejich strany ve volbách do Federálního shromáždění na jedné straně a do národních rad na straně druhé. Většinou mezi kandidáty převládalo přesvědčení, že jejich strana bude úspěšnější ve volbách do

5) Volební preference pro křesťansko-demokratické strany byly v květnu 1990 na Slovensku 33,0 % (ve volbách získalo u slovenských voličů KDH 19,0 % hlasů do Sněmovny lidu a 16,7 % do Sněmovny národů) a v České republice 11,4 % (KDU získala ve volbách 8,7 % hlasů voličů v českých zemích jak do Sněmovny lidu, tak do Sněmovny národů). Názory československé populace jsou převzaty z výsledků reprezentativního výzkumu, který uskutečnila v květnu 1990 AISA na souboru 2710 dospělých obyvatel ČSFR.

6) Jde mimochodem o paralelu s obdobnou situací zelených v podstatě ve všech západoevropských zemích. Je známým faktem, že v předvolebních průzkumech mají zelení standardně lepší výsledky než ve vlastních volbách. Tato skutečnost je většinou interpretována tak, že řada lidí, kteří ve skutečnosti volí krajní strany politického spektra - ať již extrémní pravici nebo extrémní levice - se k této své afiliaci nechce otevřeně přihlásit. Strana zelených svým specifickým postavením poněkud mimo škálu pravice-levice, umožňuje těmto lidem jakýsi únik, možnost "neutrálního" výroku. Image Strany zelených byl v Československu před volbami poměrně silný a i to může být částečným zdrojem jejího přecenění v podstatě všemi kandidáty.

České nebo Slovenské národní rady než do Federálního shromáždění. Vlastní výsledky voleb nakonec tuto skutečnost do jisté míry potvrdily - alespoň pokud se týká menších stran. Zdá se, že voliči především přidělováním hlasů do Sněmovny lidu Federálního shromáždění vyjadřovali svoji základní orientaci na politické síly, které byly hlavními nositeli rozhodující politické a společenské změny v Československu (zejména OF a VPN). Volba do Sněmovny národů, ale především do České a Slovenské národní rady, byla potom přece jen více diferencovaná - tedy poněkud ve prospěch menších stran (Zelených, Spojenectví zemědělců a venkova, Svobodného bloku a dalších stran, kterým se nepodařilo do parlamentu dostat, ale i Slovenské národní strany či Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnosti pro Moravu a Slezsko). Větší úspěch své strany ve volbách do národní rady než do Federálního shromáždění předpokládali především kandidáti Křesťansko-demokratického hnutí (o 8 %), Slovenské národní strany (o 5,2 %), Demokratické strany (o 4,2 %) a Verejnosti proti násiliu (o 2,7 %). Jedinou stranou, jejíž kandidáti předpokládali naopak výraznější úspěch ve volbách do Federálního shromáždění než do národní rady (o 3,6 %), byla Křesťanská a demokratická unie.

Zajímavé jsou představy kandidátů o jejich individuálních šancích na zvolení. Z těch, kteří nakonec do Federálního shromáždění zvoleni byli, pokládalo své šance na zvolení za celkem slušné 70 %, 24 % z nich se před volbami domnívalo, že jejich zvolení je spíše nepravděpodobné a 6 % ze zvolených členů Federálního shromáždění bylo touto skutečností zřejmě upřímně překvapeno - zastávali před volbami názor, že skoro jistě nebudou zvoleni. Naopak z těch kandidátů, kteří se domnívali, že mají poměrně dobrou šanci na zvolení, nemělo ve volbách úspěch 71 %. Odhad vlastních šancí logicky souvisel i s představou o úspěchu strany, za kterou daný kandidát ve volbách vystupoval. Ti, kteří hodnotili své zvolení jako pravděpodobné, odhadovali zisk své strany v průměru na 20,0 % hlasů, kandidáti, kteří pokládali své zvolení spíše za nepravděpodobné, měli průměrný odhad 13,3 % hlasů pro svou stranu a u osob, které s vlastním zvolením nepočítaly, činil průměrný odhad na zisk jejich strany ve volbách do Federálního shromáždění 11,6 % hlasů.

Kandidáti jednotlivých stran posuzovali své individuální šance na zvolení velmi různě. Nejoptimističtější z tohoto hlediska byli kandidáti Občanského fóra (31,7 % z nich považovalo své zvolení za pravděpodobné), Křesťansko-demokratického hnutí (26,8 %) a Komunistické strany Československa (22,2 %). Oproti tomu nejmenší osobní šance na zvolení si přisuzovali kandidáti Československé strany socialistické (64,6 % z nich předpokládalo, že téměř jistě nebudou zvoleni), sociální demokracie (56,9 %) a Spojenectví zemědělců a venkova (56,5 %).

Lze shrnout, že individuální šance byly hodnoceny v poměrně úzké spojitosti s posouzením šancí strany, za kterou konkrétní osoby ve volbách kandidovaly, a samozřejmě v úzké spojitosti s postavením na kandidátce. Kromě kandidátů OF a VPN ovšem v podstatě všichni ostatní přeceňovali potenciální volební výsledky své strany. I očekávání spojená s volebními výsledky jiné než vlastní strany byla většinou nadhodnocena - skutečné výsledky voleb většinou (kromě OF-VPN a

komunistické strany, které byly kandidáty druhých stran podceněny) nedosáhly předpokládané úrovně.

Názory kandidátů na politickou a ekonomickou situaci, na její vývoj a na problémy, které stojí před naší společností

Většina kandidátů, kteří vstupovali do červnových voleb, zastávala poměrně optimistické názory na budoucí politický vývoj v Československu. Převažovalo přesvědčení, že vývoj bude směřovat k demokracii a že budou s konečnou platností překonána rezidua minulého totalitního politického systému. Dotázaní si ovšem byli vědomi obtížnosti takového procesu - téměř 70 % z nich předpokládalo, že se demokracii budeme muset poměrně dlouho učit, avšak v zásadě půjde v naší zemi o soustavný a viditelný pokrok směrem k trvalému demokratickému systému. Pouze 4,2 % se domnívalo, že nový demokratický politický systém se u nás vytvoří a stabilizuje poměrně rychle a bez vážných problémů. 20 % dotázaných zastávalo názor, že cestou k vytvoření trvalé a pevné demokracie budeme muset projít velmi složitým a dlouhým obdobím nepokojů a politických zvratů. Nejvýraznější bylo toto hodnocení u kandidátů komunistické strany (42,6 % z nich se přiklánělo k tomuto názoru), Soužití (37,9 %) a Slovenské národní strany (35,7 %).

Obavy, že dojde k vytvoření silného autoritativního režimu, dokonce s prvky diktatury, sdílelo 5,3 % kandidátů, kteří odpověděli na anketní průzkum. Tento názor byl charakteristický především pro kandidáty HSD-SMS (14,3 % se obávalo vzniku autoritativního režimu), komunistické strany (12 % z nich) a Československé strany socialistické (11,4 % z nich). Naopak nejoptimističtější byli kandidáti Občanského fóra - 86 % z nich věřilo v soustavný a viditelný pokrok směrem k demokracii a dalších 7 % navíc předpokládalo, že tento vývoj bude poměrně rychlý a bezproblémový.

Názory kandidátů byly v tomto ohledu poněkud optimističtější než postoje celé československé populace.⁷ V názorech veřejnosti se daleko více vyskytovala obava, že vývoj směrem k demokracii bude dlouhý a složitý (39 % československé populace) a pocit, že lidé u moci se sice budou střídat, ale jinak se situace příliš nezmění. Tento názor zastávalo 14 % obyvatel Československa, ale pouze 1 % kandidátů na místa poslanců Federálního shromáždění. Je zřejmé, že již před červnovými volbami byla důvěra v nově budované státní instituce vyšší u politických reprezentantů než v široké veřejnosti.

Rozdíl mezi "levicovými" politickými stranami na jedné straně a především Občanským fórem na straně druhé, který naznačovaly již názory na politický vývoj, se celkem jasně projevuje v postojích k ekonomickým otázkám a především k ekonomické reformě. Respondentům byly předloženy k výběru dvě možné varianty ekonomického vývoje. První z nich by znamenala citelné snížení životní úrovně, ovšem s tím, že po několika letech by se situace začala výrazně zlepšovat. Druhou variantou byla pomalejší reforma s menšími bezprostředními dopady do každodenního života - pokles životní úrovně by byl sice menší, ale trval by déle a

7) Údaje z výzkumu AISA - Československo, květen 1990.

pozdější vzestup by byl pomalejší. Pro rychlejší a radikálnější reformu se vyslovilo 63,8 % ze všech kandidátů, v rámci Občanského fóra ovšem tuto variantu zastávalo 83,4 % kandidátů, kdežto u sociální demokracie to bylo 55,1 %, u Socialistické strany 54,5 %, u HSD-SMS 51,9 % a z komunistických kandidátů pouze 31,5 %. Vzhledem k tomu, jak nakonec parlamentní volby dopadly, bylo postavení zastánců radikální ekonomické reformy ve Federálním shromáždění podstatně silnější (75,4 % z kandidátů, kteří byli do Federálního shromáždění zvoleni) než těch, kteří se přikláněli k variantě pomalejší, leč méně bolestivé (24,6 %).⁸ Jak názory všech kandidátů, tak zvláště těch, kteří byli ve volbách úspěšní, se i v tomto případě odlišovaly od postojů československé populace. V květnu 1990 měla radikální varianta ekonomické reformy podporu 58 % obyvatel Československa.

Obdobné, avšak ještě výraznější rozdíly mezi kandidáty jednotlivých politických stran - v podstatě mezi stranami pravé a levé části politického spektra - existovaly i v názorech na garance sociálních jistot, které by měl občanům poskytovat stát. S výrokem, že stát by měl pro každého občana zajistit takové zaměstnání, ve kterém by bylo možné plně uplatnit dosažené vzdělání, souhlasilo 18,8 % kandidátů. Zbývajících 81,2 % dotázaných se naopak přiklánělo k tvrzení, že je věcí každého občana, jak se on sám dokáže prosadit a uplatnit svoje vzdělání, že to, jaké zaměstnání získá, je věcí jeho osobního rizika. Pro státní garanci adekvátního zaměstnání a uplatnění dosaženého vzdělání se ovšem vyslovuje pouze 6,9 % kandidátů Občanského fóra a dokonce pouhá 2 % kandidátů Svobodného bloku. Naopak nadprůměrně se k tomuto názoru přiklánějí kandidáti sociální demokracie (26,6 %), Spolužití⁹ (31,3 %) a především KSČ (61,7 %). V tomto ohledu jsou mimochodem kandidáti KSČ zcela konzistentní s názory svých voličů. Lidé, kteří dávají svůj hlas komunistické straně, v nejvyšší míře prosazují státně paternalistický model - 54 % z nich se domnívá, že stát by měl plně garantovat zajištění práce pro každého občana, 89 % z voličů KSČ zastává názor, že zajištění a financování slušné životní úrovně pro každého občana je plně věcí státu atd.

V celém předvolebním období byly za klíčové otázky, které bude muset Československo bezodkladně řešit, všeobecně považovány ekonomika a ekologie. Odpovídají tomu i názory kandidátů víceméně všech politických stran (detailní výsledky jsou obsaženy v tabulkách 7 a 8.). Za nejnaléhavější problémy, před kterými naše země stojí a které je třeba prioritně řešit, považovala většina kandidátů ekonomickou reformu (61,3 % ji řadí mezi dva nejzávažnější problémy) a stav životního prostředí (44,4 %).

8) V tomto ohledu ovšem může být do určité míry výsledek zkreslen nižším zastoupením kandidátů KSČ ve výsledném datovém souboru.

9) V případě Soužití - přesněji řečeno koalice Soužití a Maďarské křesťanskodemokratické strany - se ovšem může jednat o specifickou otázku profesionálního uplatnění především maďarské menšiny ve složitých podmínkách národnostních vztahů na jižním a západním Slovensku. Spíše než o sociálně-politický problém tedy může jít o otázku sociálně-kulturní a národnostní.

Na druhé straně mezi problémy, které byly kandidáty do parlamentních voleb považovány za marginální, převažovalo vybudování nového mezinárodního postavení Československa v rámci Evropy (47,2 % kandidátů ho řadí mezi dva nejméně naléhavé problémy - možná v květnu převládal pocit, že tato otázka je již v podstatě vyřešena) a řešení vztahu mezi oběma národními republikami a problémy nacionalismu (44,1 % řadí mezi nejméně naléhavé - zřejmě především proto, že tento problém v květnu ještě zdaleka nevykrystalizoval do své pozdější kritické podoby).

Jednotlivé problémy byly samozřejmě exponovány s různou intenzitou kandidáty jednotlivých stran.¹⁰ Pokud se týká dvou problémů považovaných obecně za nejzávažnější - ekonomické reformy a ekologie - nejsou ovšem rozdíly v názorech kandidátů příliš výrazné. Výjimku tvoří na jedné straně kandidáti Strany zelených, kteří zcela logicky daleko nejsilněji zdůrazňují ekologickou problematiku a její řešení považují za jednoznačně nejdůležitější problém, který v současné době před Československem stojí. Naopak výrazně podprůměrné¹¹ je hodnocení důležitosti řešení stavu životního prostředí v Československu u kandidátů Spolužití, Křesťansko-demokratického hnutí, Demokratické strany, KSČ a Svobodného bloku. Ekonomickou reformu pocítují jako relativně méně závažný problém kandidáti Strany slobody, Hnutí za občanskou svobodu, Strany zelených a především Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnosti pro Moravu a Slezsko.

Velké rozdíly mezi jednotlivými stranami byly v posouzení závažnosti dalších dvou problémů. Prvním z nich je vybudování nových struktur politické, správní, řídicí, kontrolní, soudní, policejní a vojenské moci a správy. Za důležitý považují tento problém kandidáti republikánů, Volebního seskupení zájmových svazů, Svobodného bloku a HSD-SMS. Naopak podprůměrně ho zdůrazňují kandidáti Slovenské národní strany, KSČ a Spolužití. Druhým problémem, na nějž jsou názory značně diferencované, je otázka zajištění základních sociálních potřeb pro všechny občany bez výjimky. Postoj k tomuto problému je zřejmě náznakem postavení strany na škále od levicové po pravicovou orientaci. Na důležitost tohoto problému poukazují především kandidáti sociální demokracie a KSČ, zatímco na druhém pólu jsou kandidáti republikánů, Svobodného bloku a především Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu.

Problémem, v jehož hodnocení se kandidáti jednotlivých stran nejvíce vzájemně odlišovali, byla ovšem otázka vztahů mezi oběma národními republikami a nacionalismu. Kandidáti většiny stran tento problém považovali za výrazně marginální (především ČSS, HOS, republikáni, zájmové svazy, zelení, sociální

10) Pro další analýzu bylo hodnocení jednotlivých problémů transformováno do znaku o hodnotách -1, 0, 1, kde hodnota -1 znamená, že respondent daný problém uvedl mezi dvěma nejméně důležitými, 0 vyjadřuje, že daný problém neuvádí ani jako jeden ze dvou nejdůležitějších, ani jako jeden ze dvou nejméně důležitých, hodnota 1 znamená, že tento problém řadí mezi dva nejdůležitější.

11) Jedná se o srovnání s celkovým průměrem, tedy o relativní míru - i u stran, jejichž kandidáti ekologickou problematiku zdůrazňují výrazně méně než ostatní, patří ekologie k nejpalčivěji pocítovaným problémům.

demokracie, Křesťanská a demokratická unie) - na druhé straně však jsou strany, pro jejichž kandidáty je tento problém mezi nejdůležitějšími. Jde samozřejmě především o Spolužití a Slovenskou národní stranu.

Zajímavé je i srovnání vnitřní konzistence názorů kandidátů v rámci jednotlivých stran. Jestliže lze z hlediska názorů na klíčové společenské problémy hovořit o určitých konzistentních modelech vázaných na jednotlivé politické strany, koalice či hnutí, pak se jedná prakticky pouze o tři strany. První z nich je Strana zelených, jejíž kandidáti jsou koncentrováni na problém životního prostředí, v tomto směru jsou vnitřně konzistentní a na tomto základě se odlišují od kandidátů ostatních stran. Pro Soužití, které je další názorově vnitřně homogenní politickou silou, je takovouto stmelující otázkou národnostní problematika, především otázka postavení maďarské menšiny na jižním a jihozápadním Slovensku.

Poměrně výrazná homogenita názorů komunistických kandidátů oproti tomu nemá takovýto "jednodimenzionální" charakter - je založena na konsensu širšího spektra postojů k otázkám sociální politiky, vztahu k mocenským strukturám (bývalým i budoucím), obecně k postavení Československa v Evropě atd.

Nejméně vnitřně konzistentní jsou naopak kandidáti Demokratické strany (největší části z nich je blízký model komunistických kandidátů a kandidátů Spolužití), Spojenectví zemědělců a venkova (nejbližší jsou modely kandidátů Strany zelených a KSČ) a Křesťansko-demokratického hnutí (části je blízký model komunistických kandidátů, části model kandidátů Spolužití a další části model charakteristický pro kandidáty Strany zelených). Lze říci, že názory kandidátů do značné míry reflektovaly nevyhraněnost programových koncepcí řady politických stran a hnutí, která vstupovala do voleb. V mnoha případech se i tímto způsobem potvrzuje mimořádná vnitřní názorová heterogenita politických sil, která se stala jedním z profilujících faktorů vývoje československé politické scény po červnových volbách.

Rozdíly mezi názory kandidátů jednotlivých stran souvisí i s tím, jak jsou jednotlivé problémy hodnoceny těmi, kteří byli do Federálního shromáždění zvoleni ve srovnání s kandidáty nezvolenými. V rámci členů parlamentu byl nejvyšší důraz kladen na ekonomickou reformu a ekologii (i když v otázce ekologie je vzhledem k volebnímu neúspěchu zelených průměr nižší než v celkovém souboru kandidátů).

Nejmenší důležitost je naopak přikládána vybudování nového mezinárodního postavení Československa (mezi kandidáty zvolenými a nezvolenými v tomto ohledu není výrazný rozdíl), zajištění základních sociálních jistot pro všechny obyvatele (u zvolených kandidátů je průměrné hodnocení ještě výrazně nižší než u ostatních¹²) a řešení vztahů mezi národními republikami a nacionalismu (ovšem vzhledem k prosazení Spolužití a Slovenské národní strany do Federálního

12) Souvisí to především s volebním neúspěchem sociální demokracie, ale i s nižším parlamentním zastoupením komunistických poslanců ve srovnání s některými stranami, jejichž kandidáti tento problém za důležitý nepovažují - především jde o kandidáty Občanského fóra a Verejnosti proti násilí.

shromáždění, je tento problém přece jen mezi zvolenými kandidáty podceňován méně než u kandidátů nezvolených).

Názory na práci poslanců a parlamentu, na vztahy k dalším institucím

V polistopadovém období převládalo v Československu klima obecné nedůvěry v pojem politické strany. V řadě analýz je dokonce tato skutečnost považována za jeden z klíčových zdrojů mimořádného volebního úspěchu Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, které v té době programově odmítaly transformaci do podoby politické strany a striktně se držely formy širokého politického hnutí. V této souvislosti není příliš velkým překvapením, že rozhodující většina kandidátů (74,5 %) se přiklání k názoru, že poslanci Federálního shromáždění by měli být odpovědní především přímo svým voličům a nikoli politickým stranám, za které do FS kandidovali. Nejvýrazněji ovšem tento názor prosazovali kandidáti Občanského fóra a Hnutí za občanskou svobodu. Naproti tomu v tomto smyslu nejvýraznější afiliaci ke svým stranám vykazovali kandidáti Československé strany socialistické a Křesťanské a demokratické unie. Jde tedy o kandidáty českých tzv. satelitních stran - při vědomí koaliční účasti Československé strany lidové v Křesťanské a demokratické unii.

Názory na míru naléhavosti jednotlivých problémů, které budou stát před nově zformovaným Federálním shromážděním, jsou velmi úzce korelovány s názory na obecné problémy naší společnosti (viz tabulka 9). Výraznější je ovšem preference práce na ekonomické reformě (62,4 % ji řadí mezi nejnaléhavější úkoly, které před parlamentem stojí) - další problémy za ní následují s větším odstupem. Jako důležitý specifický úkol zastupitelských orgánů je kandidáty zdůrazňováno vypracování a schválení nových ústav - republikových i federální (40,3 % kandidátů řadí mezi nejnaléhavější úkoly). Na dalším místě z hlediska důležitosti je potom přijetí zákonů a opatření zajišťujících obrat ve vývoji životního prostředí - tedy ekologická problematika (33,9 %).

Mezi kandidáty, kteří byli nakonec ve volbách zvoleni, jednoznačně dominuje úkol vypracování a schválení nových ústav. Ostatní úkoly parlamentu (včetně práce na ekonomické reformě!) jsou v pojetí jeho členů potlačeny do pozadí ještě více, než je tomu u celkového spektra kandidátů.

Zdůraznění ústavodárné funkce zastupitelských orgánů je výrazné především u kandidátů Občanského fóra, HSD-SMS, Demokratické strany a Slovenské národní strany. Při zpětném pohledu je přitom zřejmé, že u těchto stran či hnutí jde o různý akcent ústavodárné činnosti. Především u SNS jde o zdůraznění nacionálního akcentu ústavodárné aktivity Federálního shromáždění a zvláště Slovenské národní rady.

Z rozdílů mezi kandidáty jednotlivých stran stojí za zmínku ještě názory na důležitost kontrolní činnosti zastupitelských orgánů vůči vládám a orgánům a institucím státní moci. Kandidáti KSČ výrazně více vyzdvihují kontrolní funkci zastupitelských orgánů vůči vládám a naopak výrazně podprůměrně zdůrazňují funkci kontroly armády, bezpečnosti a orgánů státní správy. Vyšší zdůraznění kontrolní činnosti vůči vládám je charakteristické i pro kandidáty Slovenské

národní strany. Podcenění kontrolní úlohy vůči orgánům státní moci a správy je komunistům společné s kandidáty Spolužití¹³ a Spojenectví zemědělců a venkova.

Pokud se týká názorů na vládu, většina kandidátů se shoduje v tom, že vláda by si měla udržet pozici strategického rozhodování a nesnažit se prosazovat tato svá rozhodnutí až do nejnižších úrovní řízení. 72 % kandidátů souhlasí s výrokem, že vláda by měla určovat pouze všeobecné zásady a trendy, měla by rozhodovat pouze o nejdůležitějších a nejobecnějších věcech.

Téměř všichni kandidáti uvádějí, že by hlasovali pro vyslovení nedůvěry vládě v případě její nezpůsobilosti po odborné stránce (95,3 %), případně pokud by se dopustila vážných chyb (93,8 %). Velmi silná je i tendence zdůrazňovat nezbytnost morálního profilu vlády - pokud by byla vláda nezpůsobilá po morální stránce, pro vyslovení nedůvěry by hlasovalo 88,6 % kandidátů na poslance - poněkud tolerantnější k morálním nedostatkům vlády jsou pouze kandidáti KSČ a Verejnosti proti násiliu.

Vztah k vládě je poněkud více vázán na stranickou příslušnost než na individuální názory kandidátů a jejich vlastní představy o činnosti vlády. Pokud by se koncepce vlády rozcházela s koncepcí strany anebo hnutí, které reprezentují, hlasovalo by pro vyslovení nedůvěry 44,9 % kandidátů (u křesťansko-demokratických stran je tento podíl ještě vyšší - KDU 54,6 %, KDH 59,2 %). Pokud by se koncepce vlády rozcházela s individuálními názory kandidátů, hlasovalo by jich pro vyslovení nedůvěry pouze 34,3 %. Výrazně vyšší je tento podíl pouze u kandidátů Svobodného bloku (48,1 %). Poměrně nízká odpovědnost vůči vlastním politickým stranám, kterou kandidáti v jiných otázkách do určité míry vyjadřovali, tak rozhodně není projevem síly individuálního postoje a vlastních, na politické straně nezávislých názorů. Zřejmě jde spíše o přizpůsobení se obecnému negativnímu hodnocení pojmu stranické příslušnosti a odpovědnosti.

Stejně tak jako spíše strategická funkce vlády, je kandidáty v převaze prosazována i spíše symbolická než výkonná funkce prezidenta. S tím, že prezident by neměl mít rozsáhlé rozhodovací a výkonné pravomoci a že by měl především důstojně reprezentovat lid a být určitým symbolem, souhlasilo 72,8 % ze všech kandidátů, kteří odpověděli na anketní průzkum. Typický je tento postoj především pro kandidáty KSČ - z nich s ním souhlasí plných 91,7 %. Otázkou ovšem je, nakolik se v tomto případě jedná o obecný názor na rozdělení funkcí jednotlivých státních institucí a nebo nakolik je tento postoj dán jednoduše perzoniifikací prezidenta - tedy nakolik je dán negativním vztahem komunistických kandidátů k osobě Václava Havla.

Závěrem

Celkově lze z výsledků průzkumu usuzovat, že rozhodující většina kandidátů chápala postavení Federálního shromáždění ve spektru základních státních institucí jako klíčové. Většina rozhodovacích a výkonných pravomocí by zřejmě

13) Kandidáti volební koalice Spolužití a Maďarské křesťansko-demokratické strany považují obecně kontrolní funkci zastupitelských orgánů za málo důležitou - tedy jak kontrolní funkci ve vztahu k orgánům státní moci a správy obecně, tak i k vládám.

měla být podle názoru kandidátů soustředěna v kompetencích parlamentu. Přepládal názor, že jak vláda, tak i prezident by z tohoto hlediska měli být v podstatě podřazeni tomuto hlavnímu zastupitelskému orgánu.

Průzkum bohužel neřešil otázku vztahů mezi Federálním shromážděním na jedné straně a národními radami na straně druhé. O názorech kandidátů a poslanců na tuto (v současné době zřejmě základní) rovinu rozdělení kompetencí tak lze uvažovat pouze zprostředkovaně - na základě některých jejich dílčích postojů. Faktem ovšem je, že již v květnu 1990 se v postojích kandidátů projevovaly některé základní predispozice, které ovlivnily práci parlamentu po jeho konstituování.

Na druhé straně je zajímavé, že některé podstatné konkrétní funkce, které kandidáti Federálnímu shromáždění pro období po červnových volbách přisuzovali, se jim nakonec jako zvoleným poslancům nepodařilo zcela naplnit. Jde především o koncentraci parlamentu na řešení základních otázek - ekonomické reformy, přípravy ústavy, řešení ekologické situace v Československu. V řadě případů problémy, které byly před volbami považovány v podstatě za marginální, ve vlastní praxi parlamentu tyto klíčové otázky převážily. Ukazuje se, že nedostatek politické kultury a především praktické zkušenosti s reálnou politikou v rámci relativně demokratického systému, který byl (a nepochybně ještě dlouho bude) typický pro celou naši společnost, se nevyhnul ani reprezentantům politických stran, kterými kandidáti do parlamentních voleb byli. Tento fakt do značné míry ovlivnil praktickou činnost zastupitelských orgánů, nově zformovaných prvními poválečnými demokratickými volbami, a to mnohdy i proti apriori formulovaným představám, postojům či zájmům osobností i politických sil, které jsou v těchto orgánech zastoupeny.

Tabulky

Tabulka 1: Podíl kandidátů vybraných profesních skupin, umístěných na prvních pěti místech kandidátní listiny ze všech kandidátů této profesní skupiny v dané straně/hnutí (v %)

strana/hnutí	dělnické profese	rutinní nemanuální profese	středně kvalifikovaní odborníci	špičkoví odborníci
Sfobody	14,3	17,6	32,6	45,7
Demokratická	7,4	10,5	16,7	32,4
Socialistická	9,4	33,3	32,0	40,2
VPN	18,8	5,6	12,3	27,1
OF	25,8	0,0	21,1	36,6
Komunistická	29,7	27,3	41,9	37,3
Zemědělská	16,7	15,7	24,0	41,1
Soužití	20,0	28,6	30,2	41,2
KDH	9,1	18,2	8,3	23,5
Zelení	36,6	34,5	35,8	52,0
Sociálně demokratická	23,1	40,7	34,6	34,8
KDU	17,6	20,0	33,0	26,4

Tabulka 2: Podíl kandidátů vybraných profesních skupin, umístěných za patnáctým místem na kandidátní listině ze všech kandidátů této profesní skupiny v dané straně/hnutí (v %)

strana/hnutí	dělnické profese	rutinní nemanuální profese	středně kvalifikovaní odborníci	špičkoví odborníci
Sfobody	50,0	23,5	23,3	6,5
Demokratická	77,8	52,6	43,9	31,0
Socialistická	25,0	6,7	20,8	15,7
VPN	50,0	66,7	53,4	40,6
OF	32,3	55,6	25,0	17,9
Komunistická	10,8	9,1	12,9	10,3
Zemědělská	31,0	37,3	26,6	17,8
Soužití	26,7	35,7	27,9	11,8
KDH	63,6	45,5	62,5	42,4
Zelení	2,4	3,4	8,4	6,1
Sociálně demokratická	26,9	18,5	21,5	19,1
KDU	23,5	25,0	25,9	20,7

Tabulka 3: Průměrné pořadí na kandidátce podle základních profesních skupin a politických stran/hnutí
(Odchyly od průměrného pořadí v dané straně/hnutí)

strana/hnutí	průměr v rámci strany	dělnické profese	rutinní nemanuální profese	středně kvalifikovaní odborníci	špičkoví odborníci
Sřobody	9,3	+4,3	+1,5	+0,7	-2,7
Demokratická	15,3	+7,0	+2,3	+0,2	-3,9
Socialistická	9,7	+2,2	-0,9	+0,3	-0,9
VPN	16,0	+1,1	+2,1	+1,3	-1,5
OF	10,6	+1,4	+5,7	+0,7	-1,2
Komunistická	8,4	+0,8	0,0	-0,1	-0,2
Zemědělská	11,1	+1,7	+2,5	+0,1	-2,4
Soužití	9,8	+1,8	+2,0	+1,0	-1,9
KDH	16,2	+3,5	-1,1	+3,2	-1,4
Zelení	7,2	+0,2	-0,2	+1,1	-1,0
Sociálně demokratická	10,2	+1,8	-1,0	0,0	-0,6
KDU	10,8	-0,3	+1,2	+0,4	-0,5

Tabulka 4: Profesní struktura kandidátů zvolených a nezvolených do
Federálního shromáždění (v %)

zvolen	zemědělci	dělníci	rutinní nemanuální pracovníci	středně kvalifikovaní odborníci	špičkoví odborníci	celkem
ano	0,0	7,1	2,9	32,3	57,7	100,0
ne	0,9	12,6	9,0	38,4	39,1	100,0
celkem	0,8	12,2	8,5	37,9	40,6	100,0

Tabulka 5: Demografická struktura kandidátů

strana	% žen	% žen na 1.-5. místě kandidátní listiny	průměrný věk	průměrný věk na 1.-5.místě kandidátní listiny
Sfobody	15,0	10,0	42,4	44,4
Demokratická	14,6	12,2	44,6	46,1
Socialistická	14,5	17,2	45,2	45,0
HOS	9,5	9,8	46,5	47,0
VPN	11,5	5,0	42,4	44,0
Svobodný blok	11,0	8,6	43,3	43,4
OF	12,4	5,1	44,9	46,1
Republikánská	13,7	13,7	38,9	38,9
Zájmové svazy	0,0	0,0	52,3	52,3
Komunistická	15,5	15,3	43,3	43,7
Zemědělská	10,0	7,5	45,4	48,9
Soužití	15,4	15,7	41,0	39,9
Demokratické fórum	7,1	7,1	41,3	41,3
Rómové	10,0	10,0	42,5	42,5
SNS	24,4	25,7	41,0	39,8
KDH	8,7	10,0	45,1	48,3
Zelení	19,2	16,4	42,3	43,6
Č-S porozumění	27,1	28,6	46,8	46,0
HSD-SMS	14,9	4,0	48,3	50,2
Sociálně demokratická	12,8	13,5	45,7	45,2
Přátel piva	0,0	0,0	26,8	26,8
KDU	8,9	12,5	47,0	44,9
Celkem	13,1	12,4	44,4	44,8

Tabulka 6: Průměrné odhady volebních výsledků vybraných stran podle jednotlivých politických stran
(odhad procentuálního zisku dané strany ve volbách do Federálního shromáždění)

strana	odhad volebního výsledku			
	koalice OF-VPN	koalice KDH-KDS	komunistické strany	Strany zelených
Sfobody	31,3	26,0	12,1	8,2
Demokratická	30,6	26,4	11,9	9,3
Socialistická	33,8	18,2	10,1	9,0
HOS	33,4	20,2	9,6	9,1
VPN	38,8	24,5	10,7	8,1
Svobodný blok	35,1	20,4	9,7	8,6
OF	40,7	19,8	9,4	9,5
Republikánská	33,2	21,2	10,4	9,1
Zájmové svazy	37,1	16,8	10,6	7,9
Komunistická	30,8	22,6	14,1	8,6
Zemědělská	33,1	19,8	10,4	7,6
Soužití	36,2	24,8	9,6	7,8
SNS	30,4	24,4	11,2	8,2
KDH	33,0	29,7	11,1	8,2
Zelení	34,2	20,4	10,8	10,4
Č-S porozumění	34,9	21,4	11,5	9,1
HSD-SMS	30,7	17,7	10,7	7,3
Sociálně demokratická	35,0	18,5	10,7	9,1
KDU	34,1	22,0	10,8	9,0
ostatní	33,7	20,4	14,1	11,6
celkový průměr	34,4	21,5	10,8	8,9

Tabulka 7: Naléhavost jednotlivých problémů, před jejichž řešením stojí
Československo (údaje v %)

problém	z kandidátů do FS tento problém řadí:		
	mezi nejméně důležité	ani do jedné z kategorií	mezi nejdůležitější
stav životního prostředí	2,5	53,1	44,4
zdraví, zdravotní péče	4,6	80,9	14,5
vzdělání	20,0	71,7	8,3
demokracie, politika	11,8	70,6	17,6
nová demokratická ústava	13,4	72,9	13,7
nacionalismus, vztahy	44,1	49,6	6,3
nové mocenské struktury	18,6	63,7	17,7
ekonomická reforma	2,3	36,4	61,3
sociální potřeby obyvatelstva	24,3	65,5	10,2
mezinárodní postavení ČSFR	47,2	48,7	4,1

Tabulka 8: Důležitost přikládána problémům, před kterými stojí Československo - průměry za kandidáty vybraných politických stran a za kandidáty zvolené do FS

strana	problém									
	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10
Sfobody	,53	,27	-,24	-,16	-,15	-,09	-,11	,47	-,03	-,39
Demokratická	,30	,10	-,24	,02	,04	-,23	-,01	,52	-,06	-,40
Socialistická	,43	,05	,03	,15	-,03	-,51	,05	,63	-,15	-,51
HOS	,42	,11	,05	,05	,00	-,53	,08	,47	-,16	-,39
VPN	,41	,05	-,29	-,01	,05	-,21	,07	,66	-,29	-,35
Svobodný blok	,32	,11	-,04	,04	-,04	-,45	,19	,62	-,17	-,36
OF	,41	-,02	,02	,08	,15	-,46	,07	,65	-,31	-,47
Republikánská	,41	,06	-,10	-,04	,00	-,65	,14	,69	-,27	-,20
Zájmové svazy	,36	,16	-,16	,04	-,04	-,60	,16	,64	-,24	-,32
Komunistická	,31	,09	-,33	,17	,03	-,28	-,18	,69	,14	-,62
Zemědělská	,37	,12	-,19	,08	,01	-,38	-,03	,66	-,22	-,34
Soužití	,24	,13	-,10	-,09	,09	,15	-,31	,52	-,19	-,34
SNS	,50	,07	-,29	-,14	-,07	,50	-,14	,57	-,07	-,79
KDH	,27	,17	-,14	,07	,00	-,20	-,02	,54	-,06	-,48
Zelení	,87	,14	-,11	-,04	-,05	-,58	-,10	,47	-,16	-,47
Č-S porozumění	,48	,02	,02	,04	-,22	-,07	-,04	,63	-,26	-,52
HSD-SMS	,32	,04	-,07	,18	,14	-,43	,25	,39	-,11	-,50
Soc. demokrat.	,33	,09	-,12	,13	-,05	-,48	,03	,55	,05	-,43
KDU	,40	,12	,00	,12	,08	-,55	,02	,59	-,24	-,44
nezvolení	,42	,10	-,12	,05	-,00	-,38	-,01	,59	-,13	-,43
zvolení	,36	,02	-,12	,13	,10	-,30	,03	,61	-,27	-,47
celkový průměr	,42	,10	-,12	,06	,01	-,38	-,01	,59	-,14	-,43

Problémy: P1 - stav životního prostředí
P2 - zdravotní stav obyvatelstva a kvalita zdravotní péče
P3 - vzdělanostní úroveň obyvatel, dynamika rozvoje vzdělání a zlepšení jeho kvality
P4 - rozvoj demokracie a politického života
P5 - vypracování nové, moderní, demokratické ústavy
P6 - řešení vztahů mezi oběma národními republikami, problémy nacionalismu
P7 - vybudování nových struktur politické, správní, řídicí, kontrolní, soudní, policejní a vojenské moci, správy
P8 - ekonomická reforma
P9 - zajištění základních sociálních potřeb pro všechny občany bez výjimky
P10 - vybudování nového mezinárodního postavení Československa v rámci nového uspořádání Evropy

Tabulka 9: Důležitost problémů, před kterými budou stát nově zvolené zákonodárné orgány - průměry za kandidáty vybraných politických stran a za kandidáty zvolené do FS

strana	problém								
	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9
Sfobody	,38	-,11	-,30	-,05	,55	,28	-,31	-,22	-,09
Demokratická	,48	-,08	-,37	,16	,60	,01	-,48	-,17	-,10
Socialistická	,22	-,13	-,40	-,01	,58	,27	-,19	-,05	-,19
HOS	,21	,03	-,39	-,03	,55	,21	-,32	-,03	-,18
VPN	,37	-,09	-,34	,20	,56	,17	-,35	-,24	-,17
Svobodný blok	,11	-,06	-,36	,08	,79	,15	-,38	-,06	-,25
OF	,53	-,18	-,48	-,04	,60	,18	-,40	-,09	,01
Republikánská	,24	-,12	-,31	-,02	,73	,18	-,20	-,10	-,39
Zájmové svazy	,04	-,08	-,48	,20	,52	,52	-,48	-,32	,08
Komunistická	,32	-,13	-,40	,10	,63	,15	-,09	-,31	-,25
Zemědělská	,27	-,14	-,32	,05	,66	,27	-,34	-,20	-,18
Soužití	,28	,06	-,25	,04	,52	,16	-,48	-,33	,01
SNS	,50	-,21	-,57	-,07	,79	,43	-,07	-,14	-,36
KDH	,38	,01	-,36	,01	,52	,15	-,46	-,09	-,03
Zelení	,15	-,23	-,39	-,07	,55	,80	-,42	-,11	-,26
Č-S porozumění	,22	-,13	-,39	,17	,57	,17	-,20	-,17	-,20
HSD-SMS	,64	,14	-,50	-,07	,54	,14	-,25	-,18	-,11
Soc. demokrat.	,18	-,07	-,36	,09	,63	,13	-,33	,00	-,17
KDU	,35	-,15	-,39	,06	,58	,22	-,30	-,10	-,13
nezvolení	,28	-,11	-,37	,04	,61	,26	-,33	-,13	-,15
zvolení	,57	-,04	-,48	,04	,49	,14	-,32	-,16	-,10
celkový průměr	,30	-,11	-,37	,04	,60	,25	-,33	-,13	-,15

Problémy: P1 - vypracování a schválení nových ústav národních republik, resp. federace
P2 - práce na vytvoření nového politického systému v Československu
P3 - aktivní podíl na vytváření zahraniční politiky
P4 - zabezpečení stability politického vývoje v nejbližších dvou letech
P5 - práce na ekonomické reformě
P6 - přijetí zákonů a opatření zajišťujících obrat ve vývoji životního prostředí
P7 - kontrola činnosti národních resp. federální vlády
P8 - kontrola činnosti armády, bezpečnosti a důležitých orgánů státní správy
P9 - příprava podzimních voleb do místních zastupitelských orgánů

VLADIMÍR RAK *pracuje jako výzkumný pracovník AISA, kde se zabývá především výzkumem veřejného mínění a průzkumem trhu. V poslední době vydal společně s M. Boguszakem studii Československo - listopad 1990 [1991].*

Summary

Individuals with high educational and socio-professional positions clearly predominated on political parties' candidate lists before the elections in 1990. Middle-aged candidates dominated, with a conspicuous preponderance of men over women. Also, similar social and demographic groupings were more advantageously placed for individual female candidates. The result of this is the specific socio-professional and demographic structure of the representatives in the Federal Assembly - 90 % of the representatives belong to the category of "professionals," only 10 % of the seats are filled by women, and the average age of a parliament member is 45,5.

Candidates rather realistically assessed their personal chances of being elected to the Federal Assembly before the elections. With the exception of the candidates from Civic Forum and Public Against Violence, however, all the candidates overvalued the electoral potential of their parties.

The majority of candidates clearly held positive views of Czechoslovakia's future political development, they believed in systematic and visible progress in the direction of democracy, and presumed that the Federal Assembly would become the institution guaranteeing this course of development. The representatives of the political parties holding this view had more optimistic expectations than the Czechoslovak population as a whole. It seems that even before the elections of 1990, faith in the building of new state institutions was stronger in the newly formed political elite than in the wider public.

The preparation of economic reform, the devising of a solution for the critical state of the environment and the ratification of a new constitution were the three problems that candidates believed were the most important - problems on whose solutions the parliament would overridingly have to focus itself. The functioning of the Federal Assembly after the elections showed, however, that the assertion of almost universally divided opinions has, in practice, made the formation of a new political and economic system extraordinarily difficult.

Nová politika s novými ľuďmi

Federálne zhromaždenie v roku 1990

JANA RESCHOVÁ*

Ústav státu a práva ČSAV, Praha

New politics with the new people

Federal Assembly in the year 1990

Abstract: The renewal of the Federal Assembly in the year 1990 had been agreed on during the round table negotiations of December, 1989. The whole process of the resignation of nearly fifty percent of the parliament members progressed quickly and was channeled mainly through political influence than by the approved legal procedures. The composition of the Federal Assembly has dramatically changed not only since the first waves of resignations in January, but more markedly after the general elections in June, 1990. Besides the description and analysis of the federal legislature in terms of common indicators, the author compares the outcome of the survey with compatible data issued after the 1986 general elections. The present article also treats the question of how the above mentioned changes have affected the activities and work of, and the political bargaining in, the parliament.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 222-236)

Nasledujúce riadky sa venujú zmenám v personálnej štruktúre Federálneho zhromaždenia v roku, ktorý zahajoval obdobie všeobecne nazývané prechodným.

Prečo analyzovať práve Federálne zhromaždenie? Tento orgán sa začal obmieňať ako prvý zo všetkých zastupiteľských (a zákonodarných) zborov a vzhľadom na vtedajšie ústavnopolitické postavenie najvyššieho orgánu moci federácie, upútavali procesy jeho vnútornej transformácie mimoriadnu pozornosť verejnosti. Podobnou procedúrou prešiel celý zastupiteľský systém a ani ostatné štátne orgány s rôznou pôsobnosťou a právomocou nezostali mimo - hoci v iných formách a podľa iných noriem - spoločenskopolitický proces katarzie.

Štúdia sa opiera o hodnotenie údajov, ktoré boli publikované najmä v internej tlači Federálneho zhromaždenia (dokumentačné prehľady, stenografické záznamy schôdzí snemovní, parlamentné tlačie).

Predkladané údaje sú však predmetom nového spracovania a analýza predstavuje začiatok výskumu o postavení a úlohe parlamentu v kontexte ústavných, politických a spoločenských zmien.

1. Rekonštrukcia FZ

Veľkej väčšine poslancov sa mandát ukončil nie ako by sa dalo predpokladať v zmysle zákona o odvolávaní poslancov (z. č. 14/1990 Zb.), na základe odvolania

*) Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: JUDr. Jana Reschová, CSc., Ústav státu a práva ČSAV, Národní třída 18, 116 91 Praha 1.

ústrednými orgánmi politických strán alebo Národného frontu, ale formálne na základe vlastných žiadostí poslancov, teda ich rezignácií.

Medzi poslancami, ktorí rezignovali ako prví, boli poslanci, ktorí vykonávali v tom čase alebo v období po voľbách v roku 1986 vysoké stranícke alebo vládne funkcie.

K prvému hromadnému podávaniu rezignácií dochádza k 22. 12. 1989 a do prijatia zákona o odvolávaní poslancov sa už väčšina poslancov vzdala svojho mandátu. Za účinnosti tohto zákona sa dokončuje proces odvolávania až 30. 1. 1990 a podľa neho bolo napríklad v Snemovni ľudu odvolaných už len 19 poslancov.

Poslancov odvolávali nielen komunistická strana a strany, ktoré boli členmi Národného frontu (Československá strana lidová a Slovenská strana slobody), ale aj napríklad novoustavená Demokratická strana, ktorá odvolala jedného "konvertitu". Poslancov bez politickej príslušnosti odvolával sám Národný front.

Je azda na mieste položiť si otázku, aký bol účel spomínaného zákona. Tým nepochybne bolo 1) vylúčiť z politiky poslancov, ktorí pre reformujúce sa politické strany by mohli byť kompromitujúcimi osobnosťami, 2) dostať do parlamentu a do povedomia širšej verejnosti osobnosti, ktoré do novembra 1989 boli štátnou mocou marginalizované, 3) pripraviť s podstatne obmeneným zborom poslancov právne, politické a spoločenské podmienky pre voľby v júni 1990.

Zákon o odvolávaní poslancov (ako aj zákon o voľbách) výrazne modifikoval právne poňatie zastupiteľského vzťahu medzi voličom a poslancom. Poslanec mohol dovtedy byť odvolaný len voličmi a to na základe návrhu Národného frontu. To by sa charakterom prípravy a organizácie podobalo organizovaniu nových volieb. Je známym faktom, že k odvolávaniu poslancov týmto spôsobom nedochádzalo a tak poslanec mával kreslo v parlamente takmer isté po celé funkčné obdobie. K odvolávaniu voličmi sa nepristúpilo ani po novembri 1989. Skutočnosť, že odvolávanie voličmi bolo právne viazané na volebný obvod poslanca, nezaručovala, že by sa dosiahlo žiadanej obmeny najmä v tak širokom rozsahu. Nehľadiac na to, že obmena poslaneckého zboru v takej šírke a touto cestou by fakticky znamenala usporiadanie všeobecných volieb s minimálnou prípravou. A tak okružle stoly (v terminológii zákona "dohody predstaviteľov politických strán, Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu") boli spoľahlivým politickým mechanizmom na uskutočnenie rekonštrukcie zákonodarných a zastupiteľských zborov.

1.1. Politické zloženie FZ

Ak porovnáme zloženie Federálneho zhromaždenia po voľbách v roku 1986 so skladbou v januári 1990, zistíme, že došlo k takmer 50 % obmene poslaneckého zboru (z 200 poslancov Snemovne ľudu zostalo 105 poslancov a zo 150 poslancov Snemovne národov zostalo 83 poslancov). K najdôležitejšej obmene došlo v januári 1990, kedy Snemovňa ľudu na uvoľnené mandáty zvolila 90 poslancov a Snemovňa národov 55 nových poslancov. Zmeny v zložení poslaneckého zboru však prakticky prebiehali až do parlamentných volieb v júni 1990.

V porovnaní s rokom 1986 sa výrazne zmenilo politické zastúpenie. Ak v roku 1986 bolo v Snemovni ľudu 69,5 % komunistických poslancov, potom k februáru ich bolo 38 %. Počet poslancov za ČSS a ČSL sa nezmenil (po 11 poslancoch, čo spolu predstavovalo 11 %). Československá strana socialistická ako jediná z politických strán neodvolala ani jedného svojho poslanca. Poslancov bez politickej príslušnosti bolo v roku 1986 v Snemovni ľudu 17,5 %, zatiaľčo k februáru 1990 39,5 %. Údaje v Snemovni národov sú podobné: zastúpenie za komunistickú stranu kleslo z 51,5 % na 37 % (zo 68 % komunistických poslancov zvolených v Českej republike na 37,3 % a zo 69 % poslancov za KSS zvolených v Slovenskej republike na 41 %). Podiel poslancov bez politickej príslušnosti sa zvýšil z 19 % na 44 % (z 13 % poslancov bez politickej príslušnosti zvolených v Českej republike na 40 % a z 25 % poslancov bez politickej príslušnosti zvolených v Slovenskej republike na 48 %). Podiel zastúpenia Československej strany socialistickej ani Československej strany ľudovej sa nezmenil (po 9 % pre obidve politickej strany tak po voľbách v roku 1986 ako aj po rekonštrukcii v januári 1990).

Z uvedeného badať, že po personálnej obmene sa k nekomunistickým stranám (SSI, Československá strana zelených, KDS, KDH, Československá sociálna demokracia, Maďarská nezávislá iniciatíva, VPN, Občianske forum) hlásilo zanedbateľné percento poslancov.

Zastúpenie Slovenskej strany obrody a Strany slobody bolo pred novembrom 1989 viac ako marginálnou otázkou, otázkou politickej prezentácie skôr ako reprezentácie. Po novembri 1990 však ani zastúpenie nových politických strán (napríklad Československej sociálnej demokracie, Demokratickej strany) výrazne nestúplo (po jednom poslancovi). Azda aj tento fakt ukázal na problémy novo sa konštitujúcich politických strán a hnutí, ktoré vznikali a zahajovali svoju činnosť na základe zákona o politických stranách č. 15/1990 Zb.

Je nepochybné, že politické zloženie Federálneho zhromaždenia nereflektovalo široké spektrum politických združení a hnutí, ktoré sa vytvárali. Tak napríklad už k 14. februáru 1990 sa na ministerstvách vnútra ČR a SR evidovalo 10 politických strán a ďalších 30 strán a hnutí uviedlo, že sa konštituuju [Informační bulletin 1990]. Z tohto pohľadu je potom prehľad o poslancoch, ktorí uviedli, že sú bez politickej príslušnosti ešte vo februári 1990, nie celkom presný. Časť z týchto poslancov sa už totiž zapojila do príprav a do zakladania nových politických strán a hnutí a veľká väčšina z nich sa aktívne podieľala na činnosti orgánov Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu (resp. ich koordinačných centier) alebo vystupovala v ich mene. Tak Občianskemu fóru ako aj Verejnosti proti násiliu zákon o politických stranách - a napokon už aj ústavný zákon o voľbe nových poslancov - zverili určité právomoci, legalizovali ich vznik a tak umocnili ich politický kredit a aj v istom zmysle predstih pred ostatnými politickými stranami a hnutiami.

Po všeobecných voľbách v júni 1990 sa zastúpenie politických strán a hnutí výrazne zmenilo. Strany, ktoré po desaťročia boli v parlamente zastúpené, volebným sitom alebo neprešli (ČSS, SSI, SSO) alebo z neho vzišli výrazne oslabené (KSC) alebo vstúpili do parlamentu spolu s volebným partnerom (ČSL).

Politické hnutia, ktoré spojili svoj vznik a politický kredit s radikálnymi zmenami v spoločnosti a štáte sa stali bezkonkurenčnými víťazmi (OF, VPN). Stranám, ktoré sa konštituovali až v priebehu roku 1990 a nezískali mandáty v parlamente zostávalo ešte len hľadať spojencov v radoch poslancov a zakladať poslanecké kluby (Československá sociálna demokracia).

Zásadná personálna obmena po voľbách znamenala, že vo zvolenom FZ bolo v Snemovni ľudu 78 % nových poslancov, 20,6 % tých poslancov, ktorí pracovali vo FZ už v období od decembra 1989 do volieb a 1,3 % poslancov, ktorí boli zvolení vo všeobecných voľbách v roku 1986. V Snemovni národov bolo 72 % nových poslancov zvolených v ČR (76 % nových poslancov zvolených v SR), 26,6 % poslancov, ktorí pracovali vo FZ už v období od decembra 1989 do volieb v júni 1990 (22,6 % tejto skupiny poslancov zvolených v SR) a 1,3 % poslancov, ktorí boli zvolení vo všeobecných voľbách v roku 1986 (takisto 1,3 % tejto skupiny poslancov zvolených v SR). Pozri tabuľku 1.

1.2. Socioprofesné zloženie FZ

Pravdivý obraz socioprofesnej štruktúry zákonodarného zboru si žiada spoľahlivé a pomerne detailné údaje o výkone zamestnania jednotlivých poslancov a takisto nemenej spoľahlivú klasifikáciu zamestnaní, ktorá by bola porovnateľná so štandardnou klasifikáciou v sociológii. Súborom údajov, ktoré boli k dispozícii boli údaje, ktoré poslanci sami poskytli o svojom zamestnaní v internej publikácii "Federálne zhromaždenie". Nakoľko poslanci neposkytli podrobný popis výkonu povolania, bolo treba v niektorých prípadoch použiť pomocné indikátory (údaje o zamestnávateľovi, hodnosť alebo titul), podľa ktorých však mohlo ísť o hrubú klasifikáciu. Napriek tomu, zvolená klasifikácia (t.j. Československá varianta sociologické aplikácie Mezinárodného štandardu klasifikácie zamestnaní - ISCO) [Boguszak, Matějů 1990] dáva podrobnejší obraz o štruktúre zákonodarného zboru než ako tomu bolo doposiaľ v dostupných publikáciách. Tie štandardne klasifikovali poslancov podľa skupín: robotník, člen JRD a poľnohospodársky pracovník, technicko-hospodársky pracovník a príslušník humanitnej inteligencie, stranícki a verejní činitelia, ostatní.

Porovnanie štruktúry poslaneckého zboru vo Federálnom zhromaždení v rokoch 1986-1990 ukazuje, že došlo k výraznej zmene v zastúpení niektorých kategórií zamestnaní. Daný variant klasifikuje nielen podľa oblastí v systéme deľby práce ale aj, a najmä, podľa miesta v systéme riadenia v jednotlivých oblastiach výkonu práce. Navyše tento variant pracuje s kategóriou vedúcich pracovníkov štátnej moci a správy a v rámci tejto skupiny aj s kategóriou uvoľnených funkcionárov politických a spoločenských organizácií. To bolo nepochybne výraznou pomocou pre klasifikáciu tých zamestnaní, ktoré predstavovali v danom politickom systéme elitné postavenie. Uvedený variant klasifikácie však neobsahuje skupinu súkromný zamestnávateľ-podnikateľ, resp. jej vnútornú štruktúru. V sledovanom období však rozvoj tejto skupiny zamestnaní bol v začiatkoch a prakticky (až na výnimky počtom zatiaľ irelevantné) sa poslanci s takými povolaniami vo Federálnom zhromaždení nevyskytli.

Ako ukazuje graf 2, v sledovanom období došlo k výrazným zmenám v zastúpení niektorých socioprofesionálnych skupín. Podstatne klesol počet poslancov, ktorí patria do skupiny "20" (t.j. politickí pracovníci, členovia vlád, uvoľnení funkcionári národných výborov), tak ako aj počet poslancov zo skupiny "60" (t.j. vedúci a riadiaci pracovníci poľnohospodárskych a lesných podnikov a družstiev, resp. predsedovia JRD a riaditelia štátnych poľnohospodárskych podnikov) alebo do skupiny "62" (t.j. poľnohospodárski pracovníci, resp. ošetrovatelia hospodárskych zvierat, mechanizátori, opravári v poľnohospodárskej výrobe) a takisto do skupín "70-98" (t.j. kvalifikovaní robotníci, resp. majstri v priemyselnej výrobe, v stavebníctve a doprave, baníci, zámočníci, robotníci v odevníctve).

Z grafov vysvitá, že sa zvýšil podiel skupín "02", "03" (t.j. technická inteligencia vo vede a výskume, inžinieri, konštruktéri, technológovia), skupiny "06" (lekári), skupiny "12" (právnici a advokáti), skupiny "13" (učitelia na univerzitách a vysokých školách, učitelia na nižších stupňoch škôl).

Ponúka sa otázka, nakoľko zistené údaje o zmenách v socioprofesionálnej štruktúre Federálneho zhromaždenia vypovedajú o podstatných súvislostiach personálnej obmeny. Výpoveďou zistené údaje sú potiaľ, pokiaľ sú interpretované s ohľadom na mechanizmus obsadzovania politických a štátnych funkcií do novembra 1989. Potom je zrejmé, že personálnou obmenou vo Federálnom zhromaždení boli rozbité riadiace štruktúrne väzby nielen v politickej oblasti (resp. v oblasti štátnej moci a správy) ale aj v hospodárskej a kultúrnej sfére. Nielen, že v parlamente nezostali prakticky politickí funkcionári strán zastúpených vo FZ po voľbách v roku 1986, ale ani funkcionári odborových zväzov, spoločenských organizácií a ani riaditelia štátnych podnikov a predsedovia poľnohospodárskych družstiev, či napríklad ani riaditeľ okresného muzea alebo riaditeľ konzervatória. Všetci vedúci pracovníci boli do svojich funkcií schvaľovaní podľa nomenklatúrneho poriadku a to bola rozhodujúca skutočnosť, ktorá vyvolala ich rezignácie, odvolávanie a napokon aj odchod z verejného politického života. Badateľný úbytok profesionálnych skupín z prvovýroby je vysvetliteľný čiastočne tým, že sa zrútila schéma sociopolitickej reprezentácie. Príchod technickej a humanitnej inteligencie (t.j. vysokoškolských učiteľov, praktických lekárov, právnikov, prírodovedcov), ktorí do roku 1989 nevykonávali svoje pôvodné povolanie alebo nepatrili do straníckych nomenklatúrnych štruktúr, hoci ani to nemožno tvrdiť absolútne, vo veľkej miere poznačil ďalšiu činnosť Federálneho zhromaždenia.

Pre úplnosť treba doplniť, že od februára 1990 sa výkon poslaneckej funkcie podobal plnému výkonu zamestnania a od volieb v júni 1990 bola uzákonená jeho profesionalizácia. To samozrejme nebráni poslancom vykonávať iné zamestnania (až na prípady inkompatibility, ktorá nie je zatiaľ veľmi široká) a tak ich príslušnosť k niektorej z analyzovaných socioprofesionálnych skupín môže mať iba orientačný charakter.

1.3. Zloženie FZ a jeho orgánov podľa ďalších indikátorov

V porovnaní s rokom 1986 sa poslanecký zbor výrazne omladil. Ak vo voľbách v roku 1986 boli zvolení prevažne poslanci ktorí patrili ku skupine 56 ročných a

starších, teda ku generácii narodenej pred rokom 1931, potom zastúpenie tejto generácie je výrazne potlačené v prospech mladších poslancov. Ide o skupinu poslancov vo veku medzi 40. a 50. rokom, teda o generáciu poslancov narodených medzi rokom 1941 a 1950 včítane. Hoci badať medzi snemovňami rozdiel, je celkový posun v generačnom zastúpení jednoznačný. Rekonštrukciu Federálneho zhromaždenia však nemožno interpretovať iba v rovine generačnej. Z novozvolených poslancov v januári 1990 boli aj tí, čo patrili ku generácii tridsiatnikov, štyridsiatnikov, päťdesiatnikov, šesťdesiatnikov a aj nepomerne starších. Do parlamentu boli zvolení predovšetkým tí, ktorí dovtedy nepatrili do okruhu oficiálnej politickej reprezentácie.

Kandidátka do parlamentných volieb sa do roku 1990 konštituovala takmer vždy podľa politickej schémy, podľa ktorej v danom pomere boli zastúpené vekové, sociálne, profesné, národnostné skupiny a politické strany a spoločenské organizácie. Podľa toho napríklad vedúci tajomníci krajských (a niektorých okresných) výborov komunistickej strany, predsedovia odborových organizácií národných podnikov, predsedníčky zväzu žien, predsedovia zväzu družstevných roľníkov, zväzu protifašistických bojovníkov, ministri vlády, riaditelia masmédií, predsedovia národných rád republík a predsedovia nekomunistických politických strán boli na kandidátnych listinách. A uvedená skupina bola výrazne jednogeneačnou. A nakoľko "iné" skupiny poslancov "vyvažovali" sociálnopolitickými indikátormi vopred prijatú schému zloženia parlamentu nestali sa tieto v prvej vlne rekonštrukcie objektom politického negociačného procesu. Títo poslanci ani nerezignovali ani neboli ako kategória odvolávaní. Zostali (zvýšili) v parlamente a krivka vekového priemeru klesla.

Mierne klesla aj krivka zastúpenia žien. Po voľbách v roku 1986 bolo vo Federálnom zhromaždení približne 30 % žien (29,3 % v Snemovni ľudu, 34,6 % v Snemovni národov - 34,6 % poslankyň zvolených v Českej republike a 24 % poslankyň zvolených v Slovenskej republike). Po obmene parlamentu bolo vo februári 1990 23 % žien v Snemovni ľudu a v Snemovni národov 26 % poslankyň zvolených v ČR a 22 % poslankyň zvolených v SR. Medzi novozvolenými poslancami v januári 1990 bolo iba jedno(!) percento žien. Podobne ako vo vekovej štruktúre parlamentu aj v rozložení poslancov podľa pohlavia badať, že predošlá schéma bola vytvorená umelo a nevystihovala reálny podiel a politickú silu sociálnych skupín v spoločnosti.

Nie nepodstatné sú zmeny, ktorými prešli samotné orgány federálneho zhromaždenia a obidvoch snemovní. Začiatkom lavíny rezignácií bolo odstúpenie predsedu FZ z funkcie hneď na prvej spoločnej schôdzke snemovní po novembrových udalostiach v roku 1989. Po dvoch týždňoch nasledovali ďalšie rezignácie, prerokúvané už na oddelených schôdzkach snemovní a koncom decembra nasleduje prvá fáza volieb nových poslancov, členov predsedníctiev snemovní a Federálneho zhromaždenia. Výsledkom volieb do orgánov bolo, že sa Predsedníctvo FZ obmenilo z 2/3, predsedníctva snemovní úplne a funkcie predsedov výborov z 85 %.

Po voľbách v júni 1990 sa zmenilo nielen obsadenie orgánov FZ ale aj kľúč a spôsob zastúpenia poslaneckých klubov v týchto orgánoch. Dilemou, pred ktorou

poslanci stáli bolo, či prijať pomerný alebo majoritný princíp zastúpenia politických strán v orgánoch FZ. Napokon sa prijal princíp pomerného zastúpenia, podľa ktorého sa obsadzovanie funkcií členov predsedníctiev FZ, snemovní a funkcií vedenia výborov riadi výsledkami zo všeobecných volieb do Federálneho zhromaždenia. A tak z 98 funkcií v uvedených orgánoch 60 % funkcií pripadlo VPN a OF, 13 % KSČS, 9 % KDH a 6 % KDU. Princíp pomerného zastúpenia sa uplatnil aj pri voľbách do orgánov ako boli napríklad dohodovacie komisie, vyšetrovacie komisie, komisie na zisťovanie volebných výsledkov či medziparlamentnej únie. Zďaleka však kalkulus pomerného zastúpenia nebol kľúčom k bezrozpornej a nerivalitnej personálnej politike. Atmosféra rokovania o návrhoch kandidátov do orgánov FZ onedlho po všeobecných voľbách dávala tušiť, že vôľa po rýchlych a "zmierlivých" kompromisoch zostala v archíve okrúhlych stolov.

1.4. Tzv. ústrední poslanci

Tzv. ústrednými poslancami boli poslanci, ktorí vykonávali prevažne svoju profesnú činnosť alebo mali svoje miesto trvalého bydliska mimo svoj volebný obvod. Takými poslancami boli predovšetkým členovia vlád a uvoľnení funkcionári politických strán či spoločenských organizácií. Po voľbách v roku 1986 sa počet takých poslancov pohyboval v rozmedzí 20-25 %.

Z hľadiska koncepcie imperatívneho mandátu, ktorý vtedy ešte platil, to vonkoncom nebol prvok, ktorý by zastupiteľskú väzbu medzi voličom a poslancom posilňoval. Z hľadiska právnej konštrukcie takému stavu nič nebránilo, nakoľko príslušné volebné zákony, zákony o poslancoch, zákony o rokovacích poriadkoch a ani samotné ústavné ustanovenia neobsahovali žiadnu výhradu totožnosti miesta trvalého bydliska (alebo miesta výkonu povolania) s volebným obvodom poslanca. Z hľadiska politickej účelnosti bolo poslanecké kreslo pre členov vlád a uvoľnených funkcionárov doplnkom, ktorý sa patrilo k hlavnej profesii mať a pritom nehrozilo, že by poslanecká funkcia jednotlivých členov vlád podliehala imperatívom voličov zdola.

Nové volebné zákony z roku 1990 umožnili vytvoriť nové volebné obvody, ktoré sa veľkosťou kryli s administratívnymi krajinami a ktoré v systéme pomerného zastúpenia prestali byť jednomandátovými. Tým prirodzene vzrástla úloha centier politických strán v určovaní poradia, resp. v tom, ako ovplyvniť zápis kandidátov na kandidátne listiny za jednotlivé volebné kraje. Kritérium miesta trvalého bydliska (alebo miesta výkonu povolania) prakticky nehrá výraznú úlohu. Tak napríklad 23 % poslancov zvolených do Snemovne ľudu v júni 1990 má miesto trvalého bydliska mimo "svoj" volebný kraj. V Snemovni národov je to 23 % poslancov zvolených v Českej republike a 19 % poslancov zvolených v Slovenskej republike. Tento spôsob výberu kandidátov nebol charakteristický iba pre jednu či niekoľko politických strán. Uchýlili sa k nemu tak KDH, VPN, OF ako aj SNS, ESW, KSČ, LDS či HSD-SMS, teda aj strany, ktoré nie sú stranami koalície vo federálnej vláde. Napokon sa ukazuje, že preferenčné hlasy nenarušili poradie zápisu na kandidátnych listinách natoľko, aby sa miestna, resp. krajová reprezentácia politickej strany výrazne presadila. Naopak, ústrední kandidáti na

prednom poradí boli magnetom a pomáhali získavať dôveru voličov často nielen pre celú politickú stranu ale aj pre jej miestne vedenie. Ako výsledky volieb v júni 1990 ukázali, práve títo ústrední poslanci v miere nie zanedbateľnej kandidovali či za politické strany a hnutia budúcej vládnej koalície (24 % poslancov za OF, 23 % poslancov za VPN, 20 % poslancov za KDH) alebo za včase volieb pomerne silné politické strany (33 % poslancov za KDU-ČSL, 19 % poslancov za KSČ).

Z uvedeného vyplynulo, že súvislosť medzi indikátorom miesta trvalého bydliska kandidáta, resp. poslanca, ako indikátora zastupiteľskej väzby v podmienkach nových volebných zákonov, ústavnoprávných vzťahov a zmenenej politickej klímy stratila na svojom význame v tom zmysle, že:

- 1) Volebné kraje sú rozsiahlymi územnými celkami s tak diferencovaným hospodárskym, sociálnym a politickým spektrom, že lokálna príslušnosť k nemu nie je výpoveďou o ich charakteristickej orientácii;
- 2) V podmienkach voľného poslaneckého mandátu je poslanec nielen nezávislý na voličoch z volebného kraja a na miestnych orgánoch politickej strany (rozumej až do ďalšej volebnej kampane) ale ani na ústrednom vedení politickej strany v podmienkach, kedy sa celkovo uvoľnili štruktúry politických strán a mechanizmy ich nátlaku;
- 3) V podmienkach, kedy výkon poslaneckej funkcie sa stal výkonom povolania s plným časovým a pracovným vyťažením, je konkrétna forma zastupiteľských väzieb stále ešte v začiatkoch.

Sledovať súvislosť medzi miestom trvalého pobytu poslanca a miestom výkonu jeho funkcie je však významné preto, že nás stavia pred otázku nakoľko je podiel ústredných poslancov stabilizujúcim faktorom každej politickej moci. Nie je v tomto zmysle ani nevýznamné to, že práve títo poslanci, ktorí zastupujú politické strany vládnej koalície zastávajú významné štátne funkcie. Potom zostáva len určitá hranicu saturácie ústavných a štátnych funkcií. Je ňou rozpätie 20-25 %?

2. Vplyv personálnych zmien na činnosť Federálneho zhromaždenia

Obmena poslaneckého zboru nemohla neovplyvniť fungovanie Federálneho zhromaždenia. Zákonodarný orgán definoval v priebehu sledovaného obdobia nielen "novú politiku", ktorá sa materializovala predovšetkým v prijatých zákonoch, ale pracoval v celkom iných podmienkach politickej, ústavnej a spoločenskej atmosféry.

Došlo de facto k strate kontinuity poslaneckého zboru, čo v praktickej legislatívnej činnosti znamenalo, že kontinuitu zabezpečoval aparát zákonodarného zboru. Rok 1990 nebol zďaleka posledným obdobím, kedy sa hľadali formy pre obmenu poslaneckého zboru. Parlament ešte len čakajú lustrácie, do ktorých parlamentná komisia vkladá terapeutické nádeje.

Predvolebné a povolebné obdobie v jednom roku výrazne poznačilo atmosféru rokovania v samotných orgánoch Federálneho zhromaždenia. Môžeme povedať, že:

2.1. Rozdelenie na opozíciu a na vládnu väčšinu nie je stabilizované

Dôvera vláde, ktorú parlament proklamoval jednoznačne v decembri 1989 a v januári 1990 pri hlasovaní o programovom vyhlásení vlády bola dôverou vláde národného porozumenia. Až na výnimky vláda ani jednotliví ministri neboli postavení pred hrozbu voľby o dôvere. Po voľbách v júni 1990, kedy sa vláda identifikovala do postavenia vlády národnej obete, sa podoba vládneho programu a politiky stala predmetom mnohých rozporov. Postoj k programovému vyhláseniu vlády sa však nestal jednoznačným kritériom pre odlíšenie vládnej koalície od parlamentnej opozície.

Všetci komunistickí poslanci, ktorí vystúpili v rozprave, podporili vládu a jej program (hoci poukázali na absenciu opatrení na zmiernenie dopadu ekonomickej reformy na sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva, na nedostatočné riešenie nezamestnanosti a potrebu dotácií vysokým školám, na neprepracovanosť opatrení na zabezpečenie boja proti nárastu kriminality, na nedostatočné zákonné garancie rovnosti všetkých foriem vlastníctva, na uprednostňovanie privatizovaných a reprivatizovaných podnikov, na absenciu poľnohospodárskej politiky, na nerozpracovanosť ekonomických a politických dôsledkov zmien geopolitických faktorov a na nedoriešenosť otázky postavenia romských občanov). Ani vystúpenia poslancov Slovenskej národnej strany cez hyperkritiku vládnucej väčšiny (pre nežiadúce posilňovanie právomocí federácie na úkor suverenity Slovenskej republiky, pre odmietavý postoj vlády voči požiadavkám republík na samostatné kompetencie v oblasti bankovníctva, zahraničných vzťahov a vojenskej dislokácie a pre nevhodnosť opatrení ekonomickej reformy na podmienky Slovenska) neboli otvoreným odmietnutím vládneho programu. Rovnako ani poslanci za HSD-SMS neformulovali svoj postoj k vládnomu programu ako poslanci opozície. Našli však príležitosť na to, aby podčiarkli svoj politický záujem o reformu obecného zriadenia, o trojčlennú federáciu a o prerozdelenie daňových výnosov. Umiernený postoj k vládnomu programu zaujali aj poslanci za KDU-ČSL, hoci aj podľa ich mienky vláda v programe nie dostatočne rozpracovala opatrenia na zaistenie bezpečnosti štátu a na boj proti nárastu kriminality, nepredložila nový ekologický program, program na pomoc mnohohodným rodinám a novú sústavu daňových úľav pre drobných a stredných podnikateľov.

O to viac vtedy prekvapilo stanovisko poslancov za LDS, za stranu, ktorá sa pôvodne konštituovala v rámci OF, hnutia volebného víťaza. Podľa jej poslancov vláda nezvolila vo vládnom programe také cesty, ktoré by zabezpečili prechod k liberálnej spoločnosti (pretrvávajúci štátny monopol na masmédiá, absencia práv a slobôd slobodného podnikania, prevládajúci etatizmus v zákonoch o združovaní občanov). Nie na poslednom mieste však zaznela výhrada, že zloženie vlády je príliš ľavicové. To všetko boli argumenty zdôvodňujúce, prečo poslanci za LDS sa ako jediní pri hlasovaní o programovom vyhlásení vlády zdržali hlasovania.

2.2. Aktivita poslancov je vyššia

Ak pre predvolebné obdobie takmer výhradne platilo, že návrhy zákonov podáva vláda, resp. prezident alebo členovia predsedníctva FZ či jeho snemovní, tak pre povolebné obdobie je charakteristická zvýšená aktivita poslancov v podávaní

iniciatívnych návrhov zákonov alebo ich alternatívnych znení a v podávaní a presadzovaní pozmeňovacích návrhov pri rokovaní v snemovniach a najmä vo výboroch. Pravda, nie všetky iniciatívne návrhy poslancov boli zaradené na program schôdzok snemovní, ale vláda v dôsledku toho bola donútená korigovať svoje pôvodné návrhy, predkladať k nim dodatky, rokovať intenzívne vo výboroch a neúnavne vysvetľovať vlastné stanovisko.

Ak pre obdobie konca roku 1989 je typické, že všetky významné zmeny ústavných článkov navrhujú poslanci za všetky politické strany koordinovane a spolu, pre povolebné obdobie je charakteristické, že poslanci formulujú a predkladajú návrhy zákonov samostatne a vo zvýšenej miere interpelujú a kladú písomné otázky vláde (viď tabuľku č. 3). Z tabuľky vysvitá, že poslanci viac podávajú návrhy zákonov v skupinách. Poslancami, ktorí podávajú návrhy zákonov samostatne sú poslanci, ktorí majú právnické vzdelanie alebo majú k normotvorbe profesne či zo životných skúseností blízko. Poslanci, ktorí podávali spoločne návrhy zákonov (resp. zásad zákonov), nevytvárali stabilné skupiny ani čo do personálneho zloženia ani čo do politickej konfigurácie. Preto medzi spoločnými navrhovateľmi mohli byť poslanci za VPN, KSČ a OF. Úsilie podávať spoločné návrhy zákonov bolo viac markantné u poslancov za OF a KSČ ako u poslancov za iné politické strany. Tendenciu k posilňovaniu poslaneckých iniciatív dokrešľuje množstvo interpelácií a otázok na vládu a jej členov. Otázky sa dotýkali tak rôznorodých oblastí ako len môže byť rôznorodá sféra štátnej správy. Zahrnovali od žiadostí o informácie detailného charakteru, žiadostí o intervencie, o nápravu nedostatkov v riadiacej činnosti ministerstiev až po žiadosti o vysvetlenia vyhlásení člena vlády publikovaných v tlači a petície za novú zákonnú či podzákonnú úpravu.

2.3. Rokovacia kultúra absentuje

Procedurálne otázky sa v sledovanom období často zdali byť najdôležitejším predmetom rozpravy. V situácii, kedy rokovací poriadok nerátal s detailnou úpravou mnohých procedurálnych pravidiel a teda normy sa mali ešte len provizorne tvoriť, bola často rozprava o schvaľovaní bodov programu objektom konfliktov a politickej prestíže. Povolebné obdobie znamená určité ustálenie tak časového harmonogramu schôdzok ako aj procedurálnych noriem. Platí napríklad (až na pravidelné výnimky), že snemovne zasadať v utorok, stredu, štvrtok, pondelok je vyhradený práci medzi voličmi a piatok práci vo výboroch. Pokiaľ si to výnimočná situácia nevyžaduje, rokovacie dni sa končia nie neskôr ako o 20.00 hodine. Na prvý pohľad môžu tieto pravidlá v československých podmienkach pôsobiť kuriózne, lebo pevne stanovený časový limit pre rokovanie parlamentu, tak ako napríklad vo Veľkej Británii sa nezvykol aplikovať. Skúsenosti z prvých mesiacov ponovembrového parlamentu, kedy časová náročnosť rokovaní hraničila s fyzickou neúnosnosťou, viedli len logicky k takému riešeniu. Vysoká absencia poslancov na rokovaníach však nemusela byť vždy odôvodnená práve časovou náročnosťou rokovacích dní.

Nezvyčajne často sa striedali predsedajúci spoločných schôdzí snemovní, čo sa odrazilo na spôsobe, akým predsedajúci viedli rokovanie. Jeden predsedajúci inklinoval k tomu, aby odoberal slovo poslancom, ktorí prekročili časový limit

svojho vystúpenia, iný bol príliš benevolentný k zneužívaniu práva vystupovať v rozprave. Niektorí z predsedajúcich dávali hlasovať o návrhoch chaoticky, čo pri ústavnom význame oddeleného hlasovania a zákazu majorizácie viedlo prinajmenšom k neprehľadnosti v hlasovaní. Rotáciu desiatich predsedajúcich vo vedení spoločných schôdzí snemovni obmedzil až nový rokovací poriadok, podľa ktorého sa volí už menší počet podpredsedov FZ, ktorí spolu s predsedom majú právo viesť schôdze FZ. Tým sa samozrejme nie celkom znížilo riziko nejednotného vedenia rokovaní. Napokon však ani prijatie nového rokovacieho poriadku nebolo motivované týmto nedostatkom.

Vystúpenia poslancov často nesúviseli s prerokúvaným bodom programu. Ich spôsob argumentácie mohol poukázať na neznalosť vecnej problematiky, prípadne na nedostatočné oboznámenie sa s textom návrhu. To potom viedlo k podávaniu pozmeňovacích návrhov nesúvisiacich s predmetom návrhu a k následnému zaťažovaniu celého programu rokovania.

2.4. Cesty ku konsensu sú kľukaté

Federálne zhromaždenie prekonáva neraz kritický bod nesúhlasných uznesení obidvoch snemovni. Pri schvaľovaní návrhu zákona o odvolávaní poslancov, pri hlasovaní o ústavnom zákone o zmene názvu štátu alebo o ústavnom zákone o zriadení Federálneho výboru pre životné prostredie mali nielen dohodovacie komisie ale aj kluby poslancov svojimi intímnejšími a účinnejšími mechanizmami napomôcť zjednotenie stanovísk. V jednom z prípadov pomohla aj účasť hlavy štátu. Pravda, nemožno jednoznačne tvrdiť, že závažnosť návrhu vyvoláva úmerne komplikované dohodovacie konanie. Spor o formuláciu "štátne vlastníctvo" a "vlastníctvo štátu" bol vyriešený pomerne hladko, hoci môže implikovať nejednoduché teoretické a právne problémy, zatiaľčo spor o názov štátu, hoci neprovokoval závažné teoretické otázky, mal oveľa hlbšie a komplikovanejšie politické pozadie. Nemožno ani jednoznačne tvrdiť, že skutočnou príčinou nezhodného hlasovania snemovni bol odmietavý postoj jednej z nich k navrhovanému zákonu, pravda, ak odchod poslancov zo sály neinterpretujeme ako odmietnutie samotné. Pri schvaľovaní návrhu o zriadení Federálneho výboru pre životné prostredie, tou príčinou mohol byť zamietavý postoj vlády a spravodajcu ústavnoprávneho výboru.

Po voľbách v júni 1990 má Federálne zhromaždenie čeliť sústredenému tlaku zvonku (pozri rokovania o kompetenčnom zákone), ktorý tentoraz neprichádza od voličov či širšej verejnosti ale od ústavných orgánov. Poslanci Federálneho zhromaždenia sú ňž na členov predsedníctva málo oboznámení s výsledkami rokovaní vlád republík a federácie a tak ich reakcie na návrh zákona sú viacmenej deklaráciami postojov ku spoločnej štátnosti. Rozporné stanoviská členov vlád sa v rozprave neodrazili hoci spoločenskopolitická atmosféra mimo parlament bola napätá.

Hladkému riešeniu rozporov v dvojkomorovom parlamente na prvý pohľad bráni rigidný mechanizmus zákazu majorizácie, či samotná organizácia a rovnoprávne postavenie obidvoch snemovni. Také hodnotenie by však mohlo

zväzdať k zjednodušovaniu efektívnosti a kauzality pri aplikácii mechanizmov politického rozhodovania.

3. Na záver

Predložená štúdia nedala nazrieť do všetkých podôb a peripetií, ktorými Federálne zhromaždenie v sledovanom období pri obmene poslancov prešlo. Neodhaľuje ani povahu a priebeh politických rokovaní, ktoré boli impulzom počiatočných zmien [Hanzel 1991] a rovnako ani neponúka rozbor subjektívnej stránky výkonu poslaneckého mandátu. Nepodarilo sa tak sociologickou metódou klasifikovať poslancov podľa miery a stupňa motivácie politickej aktivity, tak ako to realizoval napríklad J. D. Barber a roztriedil členov zákonodarného zboru na I. "divákov", resp. Spectators, na II. "inzerentov", resp. Advertisers, na III. "kongresmanov proti svojej vôli", resp. Reluctants a na IV. "pravých zákonodarcov", resp. Lawmakers [Barber 1965]. Podľa neho, skupinu

ad I. tvoria tí, ktorí nepatria svojou aktivitou k výrazným osobnostiam zákonodarného zboru, podliehajú ľahko vo svojom rozhodovaní a konaní svojim kolegom a sú flexibilní v postojoch;

ad II. tvoria tí, ktorí vykazujú vysokú aktivitu v činnosti zákonodarného zboru z prestížnych dôvodov na to, aby rozšírili sieť socioprofesionálnych kontaktov a na to, aby "boli počutí, videní, známi";

ad III. tvoria tí, ktorí patria k menej aktívnym poslancom, ktorí sa dali na výkon poslaneckej funkcie presvedčiť a ktorí prácu v zákonodarnom zbore považujú viac za svoj morálny záväzok a občiansku povinnosť ako za činnosť sústredenú na tvorbu zákonov;

ad IV. tvoria tí, ktorí svoju vysokú aktivitu v zákonodarnom zbore sústreďujú na právne a legislatívnotechnické otázky a ktorí sa plne identifikujú so sociálnou rolou zákonodarcu.

Charakterizovať skupiny poslancov Federálneho zhromaždenia podľa štýlu a spôsobu argumentácie či podľa typu vystúpení a miery aktivity nielen na plenárnych schôdkach ale aj vo výboroch zostáva úlohou pre výskum do budúcnosti. Nepochybne tak ako aj hodnotenie toho, ako popísané zmeny vo vrcholnom zákonodarnom orgáne federácie ovplyvnili tvorbu zákonov a postavenie Federálneho zhromaždenia v sústave štátnych orgánov a v celom politickom systéme.

Tabuľky

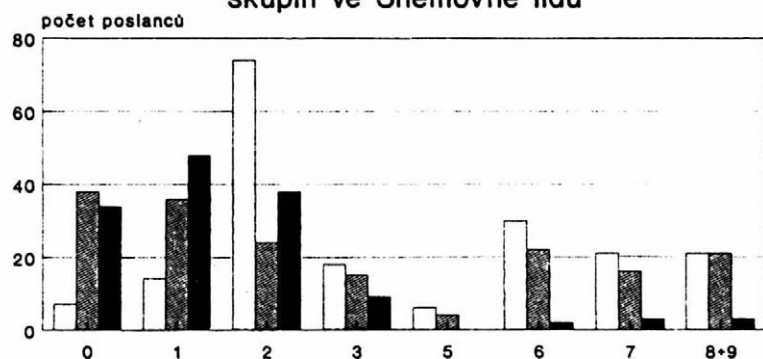
Tabuľka 1. Obmena Federálneho zhromaždenia
(Podiel poslancov zvolených od roku 1986 na celkovom počte poslancov zvolených vo všeobecných voľbách 1990)

	počet poslancov zvolených vo voľbách roku 1986	počet poslancov zvolených do 1. 2. 1990	počet poslancov zvolených vo voľbách roku 1990	z počtu poslancov zvolených vo voľbách roku 1990
Snemovňa ľudu	2 (1,3 %)	31 (20,6 %)	117 (78,0 %)	150
Snemovňa národov	1	20	54	75
(poslanci zvolení v ČR)	(1,3 %)	(26,6 %)	(72,0 %)	
Snemovňa národov	1	17	57	75
(poslanci zvolení v SR)	(1,3 %)	(22,6 %)	(76,0 %)	

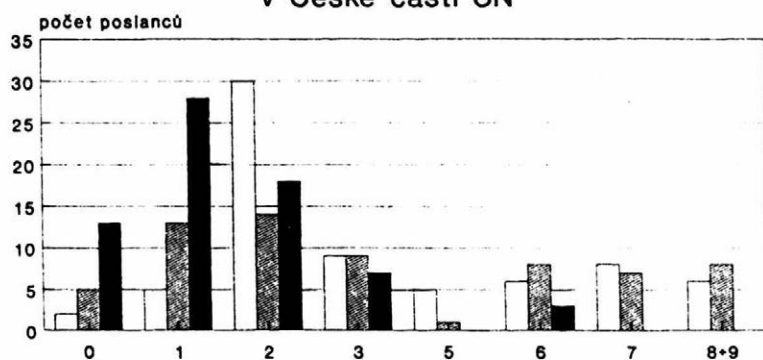
Tabuľka 2. Navrhovatelia parlamentných tlačí
obdobie 18. 6. 1990 - 28. 12. 1990

navrhovatelia	počet parlamentných tlačí
vláda	51
skupina poslancov	48
v tom: zákon, zásady zákona	27
písomné interpelácie	18
jednotliví poslanci	82
v tom: zákon, zásady zákona	8
písomné interpelácie	72
orgány Federálneho zhromaždenia	16
výbory Federálneho zhromaždenia	40
členovia vlády	124
SNR, ČNR	4
prezident	7
iní	3
neuvedení	35
počet parlamentných tlačí spolu	411

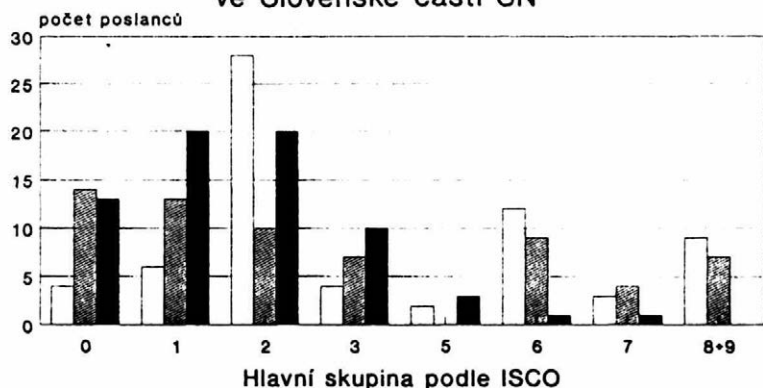
Zastoupení základních profesních skupin ve Sněmovně lidu

v České části SN

ve Slovenské části SN

volby '86
 doplňení '90
 volby '90

JANA RESCHOVÁ je vědeckou pracovnící Ústavu státu a práva ČSAV v Praze. Zabývá se zejména postavením parlamentu v ústavním a politickém systému.

Literatura

Barber, J. D. 1965. *The Lawmakers*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Boguszak, M., P. Matějů 1990. "K využití Mezinárodní standardní klasifikace zaměstnání (ISCO) v československé sociologii." *Sociologický časopis* 26: 418-448.

Hanzel, V. 1991. *Zrychlený tep dějin*. Praha: OK Centrum.

Informační bulletin 1990. Praha: ÚV NF ČSSR (č. 1-4), Kancelář SPPSSO ČSSR (č. 5-6).

Zprávy o schůzích sněmoven FS v V. a VI. volebním období 1986, 1990, 1991. Praha: FS ČSSR (1986, 1990), FS ČSFR (1990, 1991).

Summary

The consequence of the general elections in June, 1990, was that the continuity of the personal and political composition of the Federal Assembly has been considerably disrupted. Only 1,3 % of MPs elected at that time had been parliamentarians since the last general elections in 1986. Political parties that used to have their safe seats in parliament for years either became losers (the Communist Party), did not obtain enough votes and pass the 5 % threshold (the Socialist Party, the Slovak Reform Party, which became the Democratic Party) or entered the parliament in coalition with a new party (People's Party). Movements that had gained political credibility in promoting radical reforms after November, 1989, (Civic Forum, Public against Violence) were the clear winners. The occupational composition that has for decades been shaped by an official representation scheme markedly changed. On the one hand, the proportion of MPs who are government officials or political party representatives, managers of agricultural cooperatives or workers decreased. On the other hand, the proportion of MPs who are lawyers, scholars, scientists, physicians or teachers increased. Compared with that, the number of MPs who are called "central" (those who neither live nor work in their constituency) and usually take higher governmental positions has not changed and ranges from 20-25%.

Changes in the composition of the Federal Assembly have, of course, affected the activity of the body as a whole:

The cleavage between those who are in power and those who are not has not yet been stabilized. MPs who did not belong to the parties in government supported the governmental policy program and voted for it while MPs who ran for the elections winner did not.

The MPs are much more active after the 1990 elections than in the previous term. They put forward more private bills, they moved for numerous amendments to governmental bills and they posed oral or written questions (interpellations) to the members of the government.

The hectic work of the Federal Assembly required an enormous respect for procedure discipline that has not always been met by all parliamentarians.

The paths to reaching consent are getting more and more difficult. The dissent between the two chambers of the Federal Assembly in adopting constitutional amendments is no more exceptional. The rigid procedure that requires a 3/5 majority of all members in both chambers and, especially, in the Czech as well as the Slovak parts of the second chamber for the adoption of any constitutional amendment appears to be the main cause of trouble, but the cause may lie elsewhere.

Česká národní rada v roce 1990

Analýza složení a činnosti

JINDŘIŠKA SYLLOVÁ*

Ústav státu a práva ČSAV, Praha

Czech National Council in 1990

An analysis of its structure and activity

Abstract: After the seventeenth of November, 1989, the Czech National Council (the parliament of the Czech Republic) acted within the original "communist" structure and served only to approve the necessary legal proposals of the government. The first step towards its democratic functioning was its remodelling, realized through its co-optation of the members of the opposition (Civic Forum) at the beginning of 1990. Despite this, the organ still had a basically "rubber-stamping" character. The Czech National Council became a counterbalance to the government - which is the basic function of legislative organs - only gradually, after the democratic elections in June of 1990. The essay shows this process using quantitative data.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 237-246)

1. Prameny a zpracování

Následující stat' zpracovává informace získané od listopadu 1989 do konce roku 1990 z dokumentů a jednání České národní rady. Jde o informace většinou přístupné veřejnosti, a to buď oficiálně publikované v Těsnopisných zprávách o schůzích České národní rady za příslušné volební období, a nebo ve sborníku, týkajícím se poslanců České národní rady, některé informace byly získány s přispěním Kanceláře a archívu ČNR.

Z takto dostupných informací byla zpracována data, interpretovaná v následujících pasážích článku. První část interpretace se zabývá postupem změn v obsazení poslaneckého sboru v průběhu sledovaného období. Jsou sledovány zejména ukazatele politického složení sboru (počet poslanců jednotlivých politických stran či hnutí, počet nestraníků), dále ukazatele zastoupení elit v poslaneckém sboru (počet tzv. elitních poslanců v zastupitelském sboru) a nakonec základní sociodemografické údaje (pohlaví, věk, profese poslanců). Komparace dat tří různých poslaneckých sborů (sboru předrevolučního, sboru rekonstruovaného a sboru svobodně zvoleného) je základním zdrojem závěrů této pasáže. Interpretace dat je částečně doplněna exkursy popisu politického vývoje, které napomáhají při interpretaci dat.

Druhá část interpretace dat se zabývá aktivitou poslanců. U každého poslance je sledováno, nakolik aktivně vystupoval v plénu zastupitelského sboru (podávání pozměňovacích návrhů). V této pasáži je výsledkem sledování zejména

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: JUDr. Jindřiška Sylová, CSc., Parlamentní institut při FS, Vinohradská 8, 120 00 Praha 2.

srovnání celkové aktivity poslaneckého sboru v jednotlivých obdobích, toto srovnání je doplněno analýzou aktivity poslanců podle jejich příslušnosti k politické straně či hnutí.

2. Cíle výzkumu

Výzkum se snažil zachytit a popsat ojedinělou situaci, která vznikla v převratném období v Československu a bezprostředně se odrazila v personálním složení i aktivitě zákonodárných sborů. Vzhledem k tomu, že dokumenty zákonodárných sborů jsou lehce přístupné a kvantifikace údajů v nich obsažených není obtížná (je pouze pracná), byly vybrány jako příklady, ukazující postup transformace politických orgánů v Československu. Zároveň je možno prostřednictvím popisu situace v České národní radě usuzovat na celkovou situaci ve společnosti na počátku transformačního období.

První část výzkumu ukazuje, jak vypadalo politické složení zákonodárného sboru za totalitního režimu, dále jak byl sbor transformován rekonstrukcí parlamentu. Srovnání rekonstruovaného a demokraticky zvoleného sboru pak ukazuje nejen posun politických preferencí během několika měsíců, ale zároveň i srovnání politických představ politického centra (které vytvářelo rekonstruovaný sbor) a představ voličů (kteří vytvářeli sbor nový).

Druhá část sleduje chování poslanců v parlamentu. Popisuje posun od absolutní pasivity poslance v "socialistické" České národní radě k částečné aktivitě poslanců po revoluci, k pokusům o širokou poslaneckou aktivitu v rekonstruovaném sboru (u některých návrhů zákonů) a srovnává tyto pokusy s běžnou poslaneckou aktivitou, která se projevila hned po volbách do ČNR.

3. Úvod

Výzkum se zabývá třemi obdobími fungování České národní rady. První z nich začínalo 17. 11. 1989 a končilo 6. 2. 1990, kdy byla dokončena rekonstrukce zákonodárných sborů. Obměna poslaneckého sboru FS, ČNR a SNR probíhala na základě dohod mezi hlavními politickými stranami a hnutími. Dohody, týkající se rekonstrukce ČNR, byly uzavřeny relativně pozdě a odrážely tak faktické slabé postavení ČNR jako orgánu méně významného (např. ve srovnání s vládami i Federálním shromážděním) i všeobecné podceňování českého parlamentu v budoucím politickém a státním systému. První dohoda stanovila, že v ČNR musí být méně než polovina poslanců členy KSČ. Pokud nerezignuje dostatečný počet poslanců, bylo dohodnuto, že bude přijat zákon o odvolání poslanců. Tento zákon umožnil politickým stranám odvolat své členy a navrhnout poslance nové. Výsledný počet poslanců jednotlivých stran a hnutí byl však dohodnut. Na stranách bylo přitom ponecháno, kolik nových poslanců navrhnou a kolik starých ponechají. Postup rekonstrukce byl zároveň dohodnut tak, aby počet poslanců před volbou

1) Ústavní zákon č. 14/1990 Sb., sama ČNR nemohla tento zákon pro sebe vydat vzhledem k tomu, že postavení ČNR bylo upraveno ve federální ústavě a ústavodárná pravomoc ČNR nebyla v ústavě specifikována.

nových poslanců neklesl pod polovinu a poslanecký sbor byl usnášeníschopný i tehdy, když se někteří jednotliví poslanci k jednání pléna nedostaví.

Druhé období fungování České národní rady tedy trvá od rekonstrukce do demokratických voleb a zahrnuje 8 schůzí. Složení poslaneckého sboru se během této doby měnilo jen minimálně.

Třetí období činnosti poslaneckého sboru začíná první povolební schůzí dne 25. 6. 1990 a končí poslední schůzí před koncem roku 1990, která se konala dne 17. - 21. 12. 1990. I během této doby byla obměna poslaneckého sboru malá.

I. Složení České národní rady v období 17. 11. 1989 - 31. 12. 1990

1. Politické strany v ČNR

Tabulka 1. Podíl poslanců politických stran v ČNR v daném období

	Po volbách v r. 1986	Po rekonstrukci v únoru 1990	Po volbách v červnu 1990
KSČ	65,50	41,00	16,00
Nestránici	20,50	16,50	-
Československá strana socialistická	7,00	8,50	0
Československá strana lidová (po volbách koalice KDU)	7,00	8,50	9,50
HSD - SMS	-	-	11,00
Občanské fórum	-	25,50	63,50

Poznámka: Údaje vyjadřují procentuální podíl členů strany v zákonodárném sboru
symbol "0" znamená, že strana ve volbách kandidovala, ale nedostala dostatečný počet hlasů
symbol "-" znamená, že strana v dané době neexistovala nebo nekandidovala.

Tabulka ukazuje dramatické změny v politickém obsazení zákonodárného sboru České republiky. Rekonstruovaný sbor přitom představoval situaci v přechodném období, zachoval si poměrně vysoký podíl poslanců členů KSČ, což - jak naznačují výsledky voleb několik měsíců poté - sice neodpovídalo politickému postavení této strany mezi občany, nicméně zajišťovalo nezbytnou kontinuitu státního orgánu. Naopak zastoupení Občanského fóra v rekonstruovaném sboru bylo nižší, než odpovídalo jeho politickému postavení; hlavní příčinou nižšího zastoupení však byla spíše počáteční fáze vytváření nových politických struktur. Vysoký podíl nestráníků, kteří zůstali v parlamentu po rekonstrukci, byl zapříčiněn tím, že bylo nutno, aby sbor zůstal usnášeníschopný.

Česká národní rada po volbách ukazuje počátek vytváření multipartijního systému v České republice, na rozdíl od dvoustrannického schématu, který se uplatnil při rekonstrukci. Zajímavým faktem je propad Československé strany socialistické, jejíž role byla v rekonstruovaném parlamentu přeceněna a vycházela z paritního zastoupení ČSL a ČSS v komunistickém parlamentu. Naopak podpora

křesťanských stran občany byla v České republice vyšší, než se předpokládalo za rekonstrukce. Zcela nová strana - Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko zaznamenala ve volbách mimořádný úspěch, a to po několika týdnech své činnosti. Tato strana proto byla považována za subjekt, který relativně nejlépe využil možností předvolebí kampaně.

Tabulka 2. Podíl "bývalých" poslanců jednotlivých politických stran v nových poslaneckých sborech

	Po rekonstrukci v únoru 1990	Po volbách v červnu 1990
KSČ	96,34	9,37
Československá strana socialistická	82,35	-
Československá strana lidová (po volbách KDU)	58,82	3,00
HSD - SMS	-	0
Občanské fórum	0	21,42
Nestraníci	100,00	-

Poznámka: Údaje vyjadřují procentuální podíl poslanců, kteří byli poslanci předcházejícího poslaneckého sboru na celkovém počtu poslanců dané strany
symbol "0" znamená, že politická strana neměla v minulém sboru žádné poslance
symbol "-" znamená, že politická strana v dané době neexistovala, nekandidovala nebo se do parlamentu nedostala.

Tabulka ukazuje, nakolik jednotlivé politické strany použily svých "starých" poslanců v rekonstruovaném poslaneckém sboru a později v nově zvoleném parlamentu (strany mohly díky volebnímu systému ovlivnit do značné míry zvolení svých předních členů tím, že je mohly postavit do čela své relativně vázané kandidátky).

Při rekonstrukci je nápadný rozdíl mezi Československou stranou socialistickou a Československou stranou lidovou. Zatímco Československá strana socialistická neodvolala žádného svého poslance, Československá strana lidová navrhla více než 40 % poslanců nově. Bylo to způsobeno tím, že ČSS získala po listopadových dnech, kdy se jako jedna z prvních oficiálních organizací postavila na stranu opozice, vysoký kredit. Ten se odrazil i v postavení jejích poslanců, a proto žádného z nich neodvolala, i když mezi nimi byli dlouholetí vůdci strany, po léta profitující z normalizační politiky KSČ a těsně spolupracující se špičkou vedení státu. Ve zcela jiné situaci se ocitli poslanci ČSL. Konzervativní (tj. konformní s vedením státu) vedení této strany několik měsíců před převratem odmítlo snahu významné části lidoveckých politiků po částečném vymanění se z podřízenosti KSČ a setrvalo na pozicích podpory politiky KSČ. Po převratu se bývalé reformní křídlo dostalo na vedoucí pozice ve straně a odvolalo zkompromitované politiky, včetně svých poslanců v ČNR. Přirozené je, že KSČ navrhla jen minimum nových poslanců, za každého nového totiž musela jednoho "bývalého" navíc odvolat.

Po volbách byl v parlamentu podíl poslanců, kteří už dříve vykonávali poslaneckou funkci, minimální (z celého parlamentu činí tento podíl pouhých 18,00 %). Většina politických stran vybrala za své "hlavní" kandidáty osobnosti nové. Výjimkou se v tomto směru stalo Občanské fórum, které navrhlo řadu členů rekonstruovaného parlamentu, nakonec více než 1/5 zvolených poslanců OF byli tito poslanci. Ti obstarali kontinuitu činnosti České národní rady v období po volbách, řada z nich se stala funkcionáři ČNR, členy předsednictva a nejdůležitějších výborů ČNR.

2. Hlavní sociodemografické vlastnosti poslanců

Tabulka 3. Věkové složení ČNR

	Po volbách v r. 1986	Po rekonstrukci v únoru 1990	Po volbách v červnu 1990
Průměrný rok narození	1939	1943 (1943)	1946 (1949)
Poslanci starší než 60 let	13,50 (18,32)	21,50 (4,87)	12,50 (3,12)
Poslanci mladší než 30 let	2,50 (1,50)	3,00 (0)	7,00 (9,37)

Poznámka: V závorkách jsou uvedeny údaje pro skupinu poslanců, členů KSČ, resp. KSČM. Údaje jsou v procentech.

Věkové složení poslaneckých sborů není vcelku překvapivé. Bylo známo, že parlament komunistického režimu byl v posledních letech složen i z členů KSČ, kteří už zanechali vrcholné politické činnosti. Ti měli extrémně vysoký věkový průměr, naopak zejména mezi nestraníky byla řada mladých lidí (jejich podíl byl direktivně určen), výsledný věkový průměr pak není příliš vysoký.

Téměř stejný věkový průměr pak má i rekonstruovaný sbor. Výrazné omlazení zaznamenala ČNR až po volbách. V nich zejména KSČ změnila taktiku, vsadila na mladé a minulostí nezatížené kandidáty. Poněkud překvapivé je poměrně malé procento velmi mladých poslanců, a to zejména u zástupců nekomunistických stran. Tento rys je vysvětlitelný očekávaným vzestupem prestiže a důležitosti činnosti každého poslance, zároveň také omezenými možnostmi velmi mladých kandidátů zaujmout postavení výrazných osobností v předvolební kampani.

Tabulka 4. Složení ČNR podle pohlaví

	Po volbách v r. 1986	Po rekonstrukci v únoru 1990	Po volbách v červnu 1990
Procento žen	27,00	20,50	14,00 (KSČM 21,87)

Vysoký podíl žen v "komunistickém" parlamentu byl způsoben tím, že komunistická strana dříve určovala, jaké sociální složení má mít poslanecký sbor, a tak před volbami bylo do příslušného procenta obvodů navrženo příslušné procento kandidátek - žen (asi 25 %). Tak vznikla z propagandistických důvodů deformace, která odlišovala složení poslaneckého sboru od přirozených tendencí, které v centralistické společnosti existovaly (v nejvyšším státním a stranickém vedení byl přitom podíl žen velmi malý). Direktivně stanovené podíly preferovaných skupin (kromě žen ještě mladí, národnostní menšiny) byly zvláště vysoké ve skupině nestraníků vzhledem k tomu, že skupina poslanců - komunistů byla z velké části elitní (tj. starší muži - viz dále).

Vzhledem k tomu, že celá bývalá skupina nestraníků (kromě jednoho, který rezignoval) vytvořila velkou skupinu v rekonstruovaném parlamentu, uchovalo se vysoké procento žen i v parlamentu po rekonstrukci.

Přirozené procento žen vyjadřuje jejich 14 procentní zastoupení v demokraticky zvoleném parlamentu. Interpretace nízkého podílu je obtížná a zahrnovala by široký význam postavení ženy v "socialistické" společnosti, včetně rozborů příčin vysoké zaměstnanosti žen, jejich zájmů, úrovně služeb atd. Jediným zřejmým faktem, který z výzkumu vyplývá, je skutečnost, že politické strany se nesnažily o tzv. "spravedlivé" zastoupení žen na svých kandidátkách a dávaly přednost osobním kvalitám kandidáta. Pouze KSČ má výraznější procento žen, což odpovídá její tradici.

Tabulka 5. Profesní složení ČNR
(v procentech)

	Po volbách v r. 1986	Po rekonstrukci v únoru 1990	Po volbách v červnu 1990
Kvalifikovaní odborníci	49,50	45,00	73,00
Právníci včetně soudců a advokátů	1,00	3,00	7,00
Dělníci	35,00	34,00	12,00
Zemědělci	1,50	1,00	0,00
Umělci	1,00	2,00	5,50

Profesní složení ČNR se během analyzovaného období změnilo velmi výrazně. Tabulka uvádí některé profese, u nichž byl pohyb nejzajímavější. Analyzován byl z hlediska zaměstnání celý poslanecký sbor, a to podle Mezinárodního standardu klasifikace zaměstnání.² Zejména po volbách stoupl podíl kvalifikovaných odborníků, mezi nimiž významnou úlohu v ČNR hrají právníci. Pochopitelný je pokles dělníků a dalších pracovníků materiální výroby. Oba rysy souvisejí s očekávanou změnou charakteru poslaneckého mandátu - jeho profesionalizací a s růstem významu a náročnosti poslanecké funkce. Poměrně vysoký podíl umělců v ČNR po volbách souvisí s jinými skutečnostmi. Jednou z příčin je významná

² Mezinárodní standard klasifikace zaměstnání, Československá varianta, zpracována dle International Standard Classification of Occupations. Geneva, International Labour Office 1975.

úloha umělců, kterou hráli během převratu v listopadu 1989. Druhou příčinou pak byl nedostatek známých politických osobností před volbami, proto bylo snahou politických stran a hnutí umístit na své kandidátky známé umělce, kteří tak pomohli přitáhnout voliče.

3. Politická elita v ČNR

Tabulka 6. Podíl příslušníků politické a hospodářské elity v poslaneckém sboru ČNR

	Po volbách v r. 1986	Po rekonstrukci v únoru 1990	Po volbách v červnu 1990
Procento elitních poslanců	42,50	27,50	30,00
Procento elitních poslanců mezi poslanci KSČ	59,54	32,92	9,37
Procento elitních poslanců mezi poslanci OF	-	11,76	24,40

Jak už bylo řečeno výše, poslanecký sbor byl v období "socialismu" nesvéprávným schvalovacím orgánem, jehož složení bylo předem určeno po všech stránkách. Hlavním nástrojem, který zajišťoval základní schvalovací funkci, byl vysoký podíl příslušníků stranických, vládních a hospodářských špiček v parlamentech, což zajišťovalo de facto svéráznou personální unii mezi vedením strany a parlamentem, a tím i vysokou loajalitu poslaneckého sboru. Tabulka ukazuje, že v "socialistické" ČNR bylo na 43 % elitních poslanců, za které jsou pro účely této studie považováni placení funkcionáři politických stran, vedoucí a zástupci vedoucích státních orgánů a ředitelé a zástupci ředitelů hospodářských a jiných státních podniků (včetně družstevních). Jejich podíl byl pochopitelně významně větší mezi členy komunistické strany a dramaticky se snížil po rekonstrukci. Rezignace a odvolání postihly právě zejména tyto "elitní" poslance.

Procento poslanců, členů politické a hospodářské elity, je v novém parlamentu po volbách na úrovni mezi "starým" a rekonstruovaným parlamentem. Částečný nárůst je způsoben jednak tím, že ministři jsou často zároveň poslanci ČNR, mnohem významnější důvod byl už jmenován výše jako změna charakteru poslanecké funkce. Do budoucna se dá očekávat, že s rostoucí politickou identifikací poslanců a vznikem nových stran je možno očekávat, že někteří poslanci opět stanou v jejich čele.

II. Aktivita poslanců ČNR v analyzovaném období

Aktivita poslanců v plénu zákonodárního sboru je jedním z ukazatelů, které vypovídají o tom, nakolik se blíží jednání zákonodárního sboru běžným standardům jednání parlamentu v déle fungujících demokraciích. Nejde samozřejmě o ukazatel jediný, bylo by třeba zkoumat i jednání parlamentu ve výborech, jednání předsednictva parlamentu, otázky vazeb parlamentu a vlády (což je předmětem jiného výzkumu, který autorka prováděla) a zejména chování politických stran v parlamentu. Autorka statě, vědoma si nedostatků pouhé

kvantifikace aktivity jednotlivých poslanců v parlamentu, se zaměřila na zkoumání aktivity poslanců jako členů politických stran.

Tabulka 7. Vystoupení poslanců v rekonstruované ČNR (únor - květen 1990)

	Počet vystoupení na 1 poslance	Procento vystupujících (z příslušné skupiny poslanců)
Všichni poslanci ČNR	2,03	55
Poslanci KSČ	0,78	33
Poslanci OF a nestraníci	2,89	65
Poslanci ČSL	2,41	82
Poslanci ČSS	3,41	82
Všichni noví poslanci	4,15	88
"Staří" poslanci	1,04	39

Za poměrně krátké období působení rekonstruovaného sboru, vystupoval průměrně každý poslanec dvakrát, ve skutečnosti se debat účastnilo přes 55 % poslanců. Není ne očekávané, že se debat nejméně účastnili poslanci KSČ a nejvíce nově zvolení (resp. kooptovaní) poslanci. Poněkud překvapivé je vysoká aktivita poslanců malých stran, je však vysvětlitelná tím, že některá vystoupení byla vlastně zaujetím stanoviska jejich vlastní strany, což jim při malém početním zastoupení ve sboru zvyšovalo průměrný počet vystoupení na jednoho poslance.

Další výzkumy ukazují, že úroveň a četnost vystoupení poslanců rekonstruovaného parlamentu byla téměř shodná jako u parlamentu v období od 17. listopadu 1989 do rekonstrukce. Co se však výrazně liší, to je nejdůležitější druh vystoupení poslance v plénu, tj. přednesení *pozměňovacího návrhu* k návrhu zákona, ústavního zákona, k zákonodárné iniciativě ČNR, popř. ke stanovisku k návrhu zákona Federálního shromáždění.

Tabulka 8. Vystoupení poslanců s pozměňovacími návrhy podle jejich stranické příslušnosti

	ČNR v období 17. 11 - rekonstrukce (Projednáno 5 zák. aktů)	ČNR v období únor 1990 - volby 1990 (Projednáno 21 zák. aktů)	ČNR v období volby 1990 - 31. 12. 1990 (Projednáno 25 zák. aktů)
Poslanci KSČ	0	0,11	0
Nestraníci	0	0	-
Poslanci OF	0	0,45	1,54
Poslanci ČSL (po volbách KDU)	0,06	0,06	1,70
Poslanci ČSS	0	0,18	-
Poslanci HSD-SMS	-	-	1,63

Poznámka: Čísla udávají průměrný počet pozměňovacích návrhů, který připadá na jednoho poslance příslušné strany
symbol "-" znamená, že strana v té době v parlamentě nebyla.

Z tabulky je patrné, že Česká národní rada v období po převratu a před rekonstrukcí byla absolutně pasivním orgánem, který jednal tak, jak byl zvyklý z předcházejících období. Záznamy říkají, že dokonce i tehdy, když měl schválit řadu "sebezrušujících" opatření, např. stanovisko ČNR k návrhu ústavního zákona Federálního shromáždění o volbě nových poslanců do zákonodárných sborů, nebyly vzneseny žádné pozměňovací návrhy. Poslanci se omezili na bezzubá vystoupení se stanovisky, nakonec (jak je zřejmé z tabulky) všechny návrhy podpořili. Stejně vypadala i hlasování. Na druhé straně je pravda, že ČNR vždy zasedala až v době, kdy řada rozhodnutí už byla přijata buď federálním parlamentem, nebo na politické úrovni. V období činnosti rekonstruovaného sboru byla situace částečně odlišná. I když i v tomto období bylo podáváno velmi málo pozměňovacích návrhů k návrhům zákonodárných aktů, přesto jich bylo nesrovnatelně více. Zvláště aktivní byli poslanci Občanského fóra, a jak vyplývá ze záznamů - zejména při projednávání návrhů podaných nikoli vládou, ale skupinami poslanců. Průběh projednávání těchto zákonů se blížil projednávání návrhu zákona v demokratickém parlamentu (jak je známe ze současné praxe ČNR). U vládních návrhů zákonů pociťoval sbor spíše potřebu vládu "podržet" a množství pozměňovacích návrhů bylo podstatně nižší.

Po volbách podávali poslanci už od počátku u každého projednávaného zákonodárného aktu přímo v plénu řadu pozměňovacích návrhů a jejich počet postupem doby dále stoupal. Pozměňovací návrhy byly předkládány jak k politicky závažným návrhům (např. k návrhu Listiny základních práv a svobod bylo předneseno okolo 50 pozměňovacích návrhů), tak v čistě odborné legislativě (zákon o místních poplatcích - 16 pozměňovacích návrhů). Zároveň nebyl činěn rozdíl mezi vládními návrhy a návrhy skupin poslanců, naopak se zdá, že postupem doby, jak získávali poslanci sebevědomí, soustřeďovali svou pozornost zejména na vládní návrhy zákona. Řada pozměňovacích návrhů jednotlivých poslanců přitom byla přijata.

Tabulka 9. Počet podaných a úspěšných pozměňovacích návrhů k zákonům v ČNR v období červen - prosinec 1990

	Počet vystoupení s pozměňovacími návrhy	Vystoupení na jednoho poslance	Procento přijatých pozměňovacích návrhů (z podaných)
KSČ	31	0,96	31
HSD-SMS	36	1,63	3
OF	90	1,54	25
KDU	33	1,7	24

Z tabulky 9 vyplývá nejen poměrně vysoká úspěšnost pozměňovacích návrhů podávaných v plénu (musíme brát v úvahu, že jde vesměs o návrhy, které se neuplatnily ve výborech, které jsou základním orgánem pro přijetí změn v projednávaných návrzích), ale i vztahy mezi politickými stranami v novém parlamentu. Je vidět, že se celkově změnila polarita mezi politickými silami v ČNR. Tím, že poslanci komunistické strany tvoří v současné ČNR nevýznamnou

menšinu, přestala fungovat obranná funkce ČNR proti zbytkům bývalé totalitní moci - ukázalo se totiž, že už jde o funkci přežitou. Z toho vyplývá i vysoká úspěšnost pozměňovacích návrhů, podaných poslanci KSČM. Namísto obranné funkce nastoupila základní funkce parlamentu - funkce kontroly výkonné moci. To ukazuje vysoký počet pozměňovacích návrhů, podaných hlavní stranou vládní koalice a jejich vysoká úspěšnost. Dalo by se říci, že poslanci politické strany vystupovali velmi často proti návrhům "své" vlády. Záznamy ukazují, že za sledované období se dokonce jednou stalo, že vládní návrh byl vrácen k přepracování, ve třech dalších případech pak byl už z pléna vládní návrh vrácen do výborů ČNR, kde byl přepracován tak, aby svou novou koncepcí vyhovoval plénu. Záznamy dále ukazují, že komplikace při přijímání vládních návrhů zákonů postupem doby rostly, tak jak rostlo sebevědomí poslaneckého sboru i politická diferenciací uvnitř vládní koalice. První neshody uvnitř koalice jsou už viditelné i na tabulce č. 9, kde je zřejmé, že HSD-SMS se fakticky dostává do opozice, i když je členem vládní koalice. Její návrhy nebyly téměř vůbec akceptovány.

Závěrem lze říci že: hypotéza, předpokládající, že přechodná podoba zákonodárného sboru (rekonstruovaná Česká národní rada) musí trpět vzhledem k nedemokratickému způsobu svého vzniku určitými deformacemi, se ukázala správná. Ač šlo o multipartijní sbor s komunistickou většinou, komunisté v něm nehráli žádnou roli. Šlo o sbor, potvrzující zákonodárné návrhy vlády. V nově zvoleném zákonodárném sboru se už začíná rozvíjet kontrolní funkce parlamentu, je však omezena poněkud jednostranným složením sboru. Při projednávání některých návrhů zákonů se už v roce 1990 začíná projevovat názorová diferenciací uvnitř vládnoucího Občanského fóra, která vedla později k jeho rozštěpení.

JINDŘIŠKA SYLLOVÁ *pracovala několik let v Ústavu státu a práva ČSAV, zabývala se oborem teorie státu a ústavním právem západních zemí. Obhájila disertační práci na téma Politická participace občanů v západních státech. V současné době se zabývá právní úpravou referenda (Právník 1992/2) a volebním právem. Od ledna 1992 je zaměstnána v Parlamentním institutu při Federálním shromáždění.*

Summary

The essay concerns itself with the interpretation of data obtained from documents on the transactions of the parliament of the Czech Republic - the Czech National Council. It compares the structures and activities of this organ in three periods that come quickly on one another's heels: the period from the seventeenth of November, 1989, to February of 1990, when the extraordinary reconstruction of the Council took place; the period from this reconstruction to the elections of June, 1990; and the period from these elections to the end of 1990. The essay describes an ongoing process of democratization that is reflected in the political and social structure of the legislative committee, in the Council's activity as a whole, the activities of the political parties in it, and occasionally the activities of individual representatives. The means of inquiry into these activities is a description and comparison of the Council's legislative process in the three designated periods. The result of the research supports the hypothesis that the road to a democratic character for the Czech Republic's parliament was gradual, partially begun already in the era before the democratic elections of June, 1990, and still far from complete at the end of that year.

Slovenská národná rada

Analýza štruktúry a činnosti v roku 1990

DANICA SIVÁKOVÁ*

Sociologický ústav SAV, Bratislava

The Slovak National Council

An analysis of its structure and activity in 1990

Abstract: In the socio-political conditions before November seventeenth, 1989, the Slovak National Council functioned as a passive representative staff which served to confirm the decisions of the ruling political power - the Communist Party of Czechoslovakia. The crash of the totalitarian regime formed new conditions for this institution and its transformation into an active board with legitimate legislative, initiative and control powers. The present study deals with the first results of studies of the process of democratization in the Slovak National Council with the help of sociological methods. Simultaneously with an analysis of the changing composition of the parliament during the year 1990, we present the results of an analysis of all the deputy presentations in plenary sessions during the same period.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 247-263)

Termín vzniku súčasného slovenského parlamentu v septembri 1943 bol v historickom poradí už štvrtým založením tohto vrcholného národného orgánu. Dnešná SNR bola založená ako ilegálna reprezentatívna inštitúcia národnooslobodzovacieho boja v II. svetovej vojne a po vystúpení z ilegality počas SNP sa stala po prvý krát vrcholným výkonným a zákonodárnym orgánom. V tomto období prijala 40 nariadení s platnosťou zákonov a boli v nej zastúpené ľavicový blok reprezentovaný KSS, sociálno-demokratický blok a občiansky blok, ktorý reprezentovala Demokratická strana. Po skončení druhej svetovej vojny mala SNR značné právomoci a predstavovala vrcholnú zákonodárnu a výkonnú moc na Slovensku. Jej právomoci však boli postupne redukované. V roku 1968 po prijatí Ústavného zákona o československej federácii (číslo 143/1968 Zb.) boli vytvorené legislatívne predpoklady pre fungovanie SNR ako národného parlamentu. V skutočnosti však vo vtedajších spoločensko-politických podmienkach slovenský parlament fungoval iba ako pasívny reprezentatívny zbor, ktorý slúžil na potvrdzovanie rozhodnutí vládnucej politickej moci reprezentovanej Komunistickou stranou Československa.

Premeny, ktoré v našej spoločnosti prebiehajú od novembra 1989 zákonite ovplyvnili činnosť SNR a utvorili pre túto vrcholnú zákonodárnu inštitúciu historickú príležitosť transformácie na aktívny orgán s legitímnou zákonodárnou, iniciatívnou a kontrolnou mocou.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Danica Siváková, CSc., Sociologický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 811 02 Bratislava.

Skúmanie javov politického života sociologickými metódami sa v poslednom období značne rozšírilo. V rámci výskumného projektu "Prechod od totalitarizmu k politickej demokracii" sa do centra záujmu sociológie dostal nový objekt skúmania - Slovenská národná rada. Nakoľko sa o parlamentný život doteraz zaujímali najmä právnici a historici, bolo nutné vymedziť základné indikátory sociologickej analýzy tejto problematiky. Výsledky prvej fázy práce predkladáme v nasledujúcej stati.

1. Štruktúra poslaneckého zboru v procese transformácie

Základnou podmienkou obnovenia legitímnosti SNR po novembri 1989 (podobne ako Federálneho zhromaždenia a ČNR) bola rekonštrukcia jej poslaneckého zboru. Hneď na prvých schôdzach SNR 30. 11. 1989 a 6. 12. 1989 plénum odvolalo celé predsedníctvo, v ktorom okrem symbolického zastúpenia Strany slobody a Strany slovenskej obrody (po jednom členovi) boli dovtedy len zástupcovia Komunistickej strany Slovenska. Novozvolený predseda SNR bol síce členom KSS, ale v štruktúre Predsedníctva SNR zvoleného 6. 12. 1989 sa už prejavila výrazná zmena. Komunistom zostalo 38 percentné zastúpenie, Strana slobody a Strana slovenskej obrody získali po 14 % a členovia bez politickej príslušnosti 38 % zastúpenie. Po rekonštrukcii v predsedníctve ostal len jeden pôvodný člen (Strana slovenskej obrody) na rozdiel od ČNR, kde vo funkciách zotrvali dve tretiny predsedníctva, vrátane významných činiteľov Československej strany socialistickej. Zdá sa, že tento rozdiel bol spôsobený odlišným postavením ČNR na českej politickej scéne. Overenie tejto domnieky by si však vyžadovalo hlbšiu analýzu.

Štruktúru zloženia všetkých 150 poslaneckých mandátov v SNR bolo treba po páde predchádzajúcej politickej moci priblížiť reálnemu rozloženiu politických síl, aby sa začali tvoriť politické predpoklady legislatívnych zmien v štáte. Obnovovanie poslaneckého zboru prebiehalo na základe dohôd pri okrúhlych stoloch a podľa Zákona o odvolávaní poslancov, ktorý bol prijatý 29. 1. 1990 vo Federálnom zhromaždení a platil aj pre ČNR a SNR. Podobne ako vo FZ a v ČNR, aj v SNR väčšina (53 poslancov z 82 vystriedaných) z obmeneného poslaneckého zboru v období od 12. 1. 1990 do 29. 3. 1990 rezignovala na svoj poslanecký mandát a len 29 poslancov bolo odvolaných. Z hľadiska rozdelenia bývalého poslaneckého zboru podľa podielu poslancov na riadení spoločnosti možno povedať, že bolo nahradených vyše 80 % poslancov, ktorých bolo možné označiť ako politickú elitu. Z hľadiska stranického zastúpenia odvolaných poslancov je zaujímavé, že bolo nahradených za každú politickú stranu i za skupinu nestraníkov približne rovnaký podiel - 50 % poslancov. (V ČNR napríklad v rekonštruovanom parlamente ostali okrem jedného poslanca všetci pôvodní poslanci ČSS.) Najviac odvolaných poslancov bolo zo skupiny poslancov bez

1) Podľa podielu na riadení spoločnosti sme poslanecký zbor rozdelili do nasledovných kategórií - 1. najvyšší stranícki a štátni činitelia - politická a hospodárska elita, 2. ostatní riadiaci pracovníci, 3. pracovníci bez podielu na riadení, (pozri [Boguszak, Matějů 1990] Klasifikácia zamestnaní - naša 1. kategória je totožná s hlavnou skupinou 2. - Vedúci a riadiaci pracovníci hospodárskych, výrobných a nevýrobných organizácií).

politickej príslušnosti. Celkove dokonca prevyšoval počet odvolaných komunistických poslancov.

Základný proces rekonštrukcie parlamentu (okrem troch výnimiek) bol na 24. schôdzi SNR ukončený. Do volieb, ktoré sa uskutočnili v júni 1990 SNR nemala charakter demokraticky zvoleného zákonodárneho zboru. V poslaneckom zbore zostalo 45 % poslancov zvolených v roku 1986 a zároveň noví poslanci boli len kooptovaní najvýznamnejšími politickými silami, ktoré sa v tomto období iba formovali. (Pre zaujímavosť uvádzame názorovú škálu z výskumu Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Slovenskom štatistickom úrade z konca januára 1990 podľa ktorého 12 % respondentov pokladalo túto formu doplnenia poslancov do SNR za demokratickú, 48 % za nedemokratickú ale nevyhnutnú, 26 % respondentov ju pokladá za nedemokratickú a 14 % túto otázku nevie posúdiť.)

Sociologicky najmarkantnejšou zmenou bolo, že poslanecký zbor nadobudol v marci 1990 v porovnaní s bývalou direktívne vytvorenou štruktúrou poslancov odlišnú podobu. Keď porovnáme zloženie poslancov k 1. 12. 1989 s obsadením poslaneckých mandátov na 24. schôdzi SNR v dňoch 29.-30. 3. 1990 možno konštatovať viacero odlišností. V prvom rade sa na dvojnásobok (zo štyroch na osem) zvýšil počet politických subjektov, ktoré delegovali poslancov. Komunistická strana síce nestratila svoje najvyššie zastúpenie, ale jej poslanci už prestali tvoriť väčšinu (ich podiel klesol zo 68,7 % na 40 %). V poradí druhé najvýraznejšie zastúpenie mali poslanci delegovaní VPN (26 %), ktorí v tom období reprezentovali najvplyvnejšie politické zoskupenie. Ďalšími novými politickými subjektami, ktoré získali zastúpenie v SNR bolo KDĽ (7,3 %), Demokratická strana, ktorá sa vytvorila zo Strany slovenskej obrody (6 %), Maďarská nezávislá iniciatíva (4 %) a Československá strana poľnohospodárska, ktorá získala jeden mandát. Poklesol podiel poslancov bez politickej príslušnosti z 22 % na 10 % a vzrástlo zastúpenie Strany slobody o dva mandáty.

Odechodom veľkej časti tzv. "gerontokracie" sa výrazne zmenili demografické charakteristiky poslaneckého zboru. Priemerný vek poslancov sa v rekonštruovanom parlamente znížil z priemerného roku narodenia 1938 na priemerný rok narodenia 1945. Podiel žien zastupujúcich jednotlivé politické subjekty sa v rekonštruovanom parlamente odlišoval. V skupine poslancov bez politickej príslušnosti, poslancov za Komunistickú stranu a poslancov za Stranu slobody sa podiel žien zvýšil, čo napr. v skupine poslancov bez politickej príslušnosti znamenalo 73 % podiel žien. Na druhej strane, z počtu poslancov, ktorých delegovala VPN ženy tvorili len necelých 8 %, čo v konečnom dôsledku znamenalo, že v rekonštruovanom parlamente sa podiel žien znížil z 29,3 % na 25,3 %. Podiel najvyšších štátnych a verejných činiteľov, ktorých považujeme za politickú a hospodársku elitu výrazne poklesol (zo 42 % na 25,3 %). Podľa zaradenia občianskeho povolania poslancov v medzinárodnej štandardizovanej klasifikácii zamestnaní (pozri [Boguszak, Matějů 1990]) sa napríklad ukázalo, že v rekonštruovanom parlamente takmer štvornásobne vzrástlo zastúpenie vysokokvalifikovaných odborníkov (z 11,3 % na 44 %). O toto vysoké zastúpenie odborníkov sa najviac zaslúžili poslanci, ktorých delegovali VPN a KSS.

Po voľbách v júni 1990 sa konštituoval nový poslanecký zbor (len 16 % zvolených poslancov pracovalo v predchádzajúcom rekonštruovanom parlamente). Podľa očakávania sa parlament ešte viac omladil (priemerný rok narodenia 1946). Najväčší absolútny počet poslancov mladších vekových kategórií (od roku narodenia 1940) bolo zvolených z radov VPN aj keď treba povedať, že z hľadiska pomerného zastúpenia má KSS-SDĽ a SNS ešte mladších poslancov (91 % poslancov zvolených za KSS-SDĽ sa narodilo po roku 1940). V štruktúre súčasného slovenského parlamentu ešte viac pokleslo zastúpenie žien na 12 %. Tento stav najviac ovplyvnili VPN (96 % mužov) a KDH (90 % mužov). Z hľadiska už spomínanej medzinárodnej klasifikácie zamestnaní podiel kvalifikovaných odborníkov dosiahol 50 % všetkých členov poslaneckého zboru. Na tejto skupine sa významne podieľajú učitelia a ostatní podagogickí pracovníci (6,7 %), architekti a technickí inžinieri (6,7 %), technickí pracovníci a technológovia (6,3 %), odborníci v prírodných vedách (5,3 %) a právnici, sudcovia a advokáti (5,3 %). Skupina vedúcich pracovníkov štátnej moci a správy po výraznom poklese v rekonštruovanom parlamente (18,7 %) opäť vzrástla a má významné postavenie reprezentované 35 poslancami, čo predstavuje 28 % celého poslaneckého zboru. Tento nárast bol vyvolaný vymenovaním viacerých poslancov za ministrov a zvolením mnohých funkcionárov politických strán a hnutí. Najlepšie možno ilustrovať uvedené zmeny ISCO grafom (International Standard Classification of Occupation, ktorý sa nachádza pod číslom 1 v prílohe článku). Z grafu názorne vidno, ako napríklad v dôsledku zmien postupne klesalo zastúpenie pracovníkov materiálnej výroby. Z takýchto občianskych povolaní pochádzajú len v minimálnej miere poslanci KDH a VPN (VPN 3 poslanci, KDH 2 poslanci).

Pri popise utvárania personálnej štruktúry slovenského parlamentu po voľbách 1990 nemožno vynechať problém štruktúry Predsedníctva SNR. Rozhodnutie o zložení predsedníctva bolo hneď na prvej schôdzi po voľbách prvou výraznou konfrontačnou aktivitou poslaneckého zboru. Došlo k stretu záujmu koaličných strán, ktoré presadzovali väčšinové zastúpenie v predsedníctve, proti záujmu opozície, ktorá presadzovala pomerné zastúpenie. Koaličným partnerom sa podarilo presadiť väčšinové zastúpenie. Skutočnosť, že koaličné politické subjekty mali záujem na väčšinovom zastúpení v orgánoch SNR a neiniciovali uzákonenie nového rokovacieho poriadku možno hypoteticky vysvetliť tým, že väčšia heterogénosť slovenskej politickej scény oproti českej politickej scéne si vyžadovala z hľadiska vládnej koalície silnejšie nástroje kontroly činnosti parlamentu. V Čechách, kde OF získalo v ČNR 64 % mandátov, bolo pre vládnu koalíciu pomerné zastúpenie vo vrcholných orgánoch parlamentu prijateľné a nenarušovalo postavenie víťazného politického subjektu.

2. Činnosť SNR po 17. 11. 1989

Skúmanie transformácie SNR na demokraticky fungujúci vrcholný zastupiteľský zákonodárny orgán bola úloha, ktorá postavila autorku tejto analýzy pred netradičný problém. Ako možno čo najpresnejšie a pokiaľ možno čo najobjektívnejšie zaznamenať tento proces? Bolo zrejmé, že najprístupnejším a

zároveň relatívne najkomplexnejším informačným zdrojom o činnosti SNR sú stenografické záznamy z rokovaní pléna SNR². Vznikol tzv. záznamový hárok plenárneho rokovania SNR, v ktorom boli pomocou kódovacieho kľúča zaznamenané všetky vystúpenia poslancov SNR na plenárnych schôdzach od 17. 11. 1989 do konca roka 1990. Znaký, ktoré som sledovala vo vystúpeniach poslancov možno rozdeliť na formálne a obsahové. Z formálneho hľadiska bolo každé vystúpenie zaradené do programu schôdze, zaznamenala som, či sa jednalo o procedurálne alebo vecné vystúpenie, bola okódovaná jeho dĺžka a miesto, kde sa v stenografickej správe nachádza. Z obsahového hľadiska som sledovala tri skupiny údajov:

1. identifikáciu tematického zamerania vystúpenia (rozdelenie na politickú, ekonomickú, právnickú, školskú, kultúrnu, zdravotnícku a ekologickú tematiku - pričom samozrejme jedno vystúpenie mohlo obsahovať viacero tém);
2. zaradenie vystúpenia z hľadiska miery kritickosti poslanca (pozitívny, neutrálny a negatívny resp. kritický postoj k prerokováanej problematike);
3. zaradenie podľa spôsobu argumentácie, aký poslanec vo svojom vystúpení použil (argumentácia právom, autoritou, vedou, politickou stranou, masmédiami a verejnou mienkou a argumentácia prostredníctvom voličov, pričom poslanec mohol použiť zároveň viacero týchto argumentov). Celkove bolo pomocou uvedeného záznamového hárku spracovaných 1762 vystúpení.

Celé analyzované obdobie možno logicky rozdeliť na dva časové úseky - plenárne rokovania SNR od 17. 11. 1989 do volieb v júni 1990 a plenárne rokovania od volieb do konca roka 1990. Obe uvedené obdobia sa odlišujú viacerými znakmi. V prvom aj v druhom období sa konal porovnateľný počet plenárnych zasadnutí (do volieb 11 a po voľbách 9), no intenzita rokovania bola rozdielna - do volieb sme zaznamenali celkove 440 vystúpení poslancov a po voľbách do konca roka 1990 1322 vystúpení (pozri graf 2 v prílohe).

2.1. Charakteristika činnosti SNR do volieb v júni 1990

Činnosť pléna slovenského parlamentu do prvých demokratických volieb v júni 1990 mala dva hlavné ciele: v krátkom časovom období pripraviť parlamentné voľby a garantovať legitimitu dočasnej vlády národného porozumenia. Poslanci delegovaní rôznymi politickými stranami a hnutiami sa museli urýchlene adaptovať na im doteraz neznáme činnosti, aby parlament čo najskôr získal akcieschopnosť.

Celková aktivita poslaneckého zboru sa s pribúdajúcimi schôdzami plynule stupňovala. Väčšina pôvodných poslancov, ktorí po novembri 1989 zostali v SNR, bola málo aktívna, 83 % týchto poslancov nevystúpilo vôbec a tí čo vystupovali, vystúpili len raz, maximálne dvakrát (s výnimkou jednej poslankyne za Komunistickú stranu, ktorá do marca 1990 vystúpila 7x). Na základe priemerného počtu vystúpení na jedného poslanca možno stanoviť nasledovné poradie

²) Okrem stenografických záznamov boli pri analýze použité oficiálne údaje o poslaneckom zbore a údaje o legislatívnej činnosti SNR. V tejto fáze výskumu neboli spracované informácie o činnosti predsedníctva SNR, o priebehu rokovaní jednotlivých výborov a o činnosti poslaneckých klubov.

politických strán a hnutí na všetkých schôdzach pléna SNR od 30. 11. 1989 do volieb v júni 1990.

Tabuľka 1. Aktivita poslancov jednotlivých politických strán a hnutí v pléne SNR v čase od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990
(priemerný počet vystúpení na jedného poslanca)

1. Demokratická strana (DS)	5,1
2. Kresťansko-demokratické hnutie (KDH)	3,9
3. Strana slobody (SSL)	3,8
4. Verejnosť proti násiliu (VPN)	3,3
5. Komunistická strana Slovenska (KSS)	2,4
6. poslanci bez politickej príslušnosti	1,9
7. Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI)	1,3
8. Strana slovenskej obrody (SSO)	1,0
9. Strana poľnohospodárov (SP)	1,0

Dvaja najaktívnejší poslanci v tomto období vystúpili po 15x - zástupca Demokratickej strany a poslanec za KDH. V rekonštruovanom parlamente (po 1. marci 1990) vystúpilo viac ako 60 % poslancov maximálne 2x a 22,7 % poslancov bolo úplne pasívnych. Z hľadiska politických strán boli v rekonštruovanom parlamente najpasívnejší poslanci za Komunistickú stranu, 14 (23 %) ich poslancov nevystúpilo vôbec a 47 % ich poslancov vystúpilo za celé obdobie maximálne 2x, pričom počas týchto troch mesiacov pripadlo na jedného poslanca za Komunistickú stranu 1,9 vystúpenia.

Činnosť poslancov na prvých schôdzach po zrušení komunistického systému politickej moci sa sústredila na otázky personálnej rekonštrukcie SNR a na legislatívnu podporu prebiehajúcich spoločenských zmien. V prvom období poslanci schvaľovali vládne návrhy zákonov hladko a bez akýchkoľvek pozmeňovacích návrhov, v rozprave k zákonom takmer nevystupovali. Takto bol prerokovávaný aj Program vlády M. Čiča na 19. schôdzi SNR, na ktorej vystúpilo len 9 poslancov a z nich len traja v kritickom duchu (pre porovnanie, po parlamentných voľbách pri prerokovávaní Programového vyhlásenia vlády V. Mečiara v pléne SNR v rozprave vystúpilo 47 poslancov). Hlavná myšlienka vtedajších dní - odmietnutie minulosti - rezonovala výrazne aj na pôde SNR. Poslanci vystupovali najčastejšie na všetkých schôdzach formou poslaneckých dotazov, v ktorých sa zameriavali na najkrikľavejšie krivdy a chyby predošlého režimu. Okrem toho na návrh poslanca Demokratickej strany bol na 23. schôdzi pléna SNR vymedzený zvláštny bod programu: politická rozprava, ktorá sa až do volieb stala priestorom, v ktorom sa sústredilo najviac politických vystúpení. Pre atmosféru týchto dní bol charakteristický aj pokus o odvolanie predsedu SNR, člena Komunistickej strany, ktorý však plénum na 22. schôdzi (1. 3. 1990) neschválilo.

Od marca 1990 po ukončení personálnych zmien sa SNR intenzívnejšie sústredila na legislatívnu činnosť. V priebehu dva a pol mesiaca bolo schválených 20 zákonov. Ich prerokovanie bolo hladké (spolu bolo k týmto dvadsiatim zákonom podaných 6 pozmeňovacích návrhov a len jeden bol prijatý) a v rozpravách vystupoval malý počet (do 10) poslancov. Z tejto charakteristiky sa vymyká len schvaľovanie 2 zákonov - zákona o voľbách do SNR a zákona o štátnom rozpočte Slovenskej republiky na rok 1990. Rozpravy k nim boli obsažnejšie a už nie bezkonfliktné.

Vďaka presným záznamom je možné utvoriť si konkrétnejšiu predstavu o činnosti poslancov SNR od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990.

Kódovací kľúč dovolil rozlíšenie vystúpení s tematikou právnickou, ekonomickou, politickou, zdravotníckou, školskou, kultúrnou a ekologickou. V rekonštruovanom parlamente som identifikovala 42 typov vystúpení. Z nich 13 malo výskyt vyšší ako 1 % a spolu vyčerpávalo 87,6 % celkovej variancie tematického zamerania vystúpení.

Tabuľka 2. Tematické zaradenie vystúpení poslancov SNR v období od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990 (v %).

	Tematika	frekvencia výskytu
1.	právnická	26,8
2.	právnická a ekonomická	18,4
3.	ekonomická	10,2
4.	právnická a politická	8,4
5.	politická	7,0
6.	politická a ekonomická	4,5
7.	právnická a školská	2,7
8.	politická a ekologická	2,7
9.	právnická, politická a ekonomická	2,0
10.	právnická a kultúrna	1,6
11.	právnická a ekologická	1,1
12.	školská	1,1
13.	zdravotnícka	1,1
	Spolu	87,6

Všetky typy vystúpení na prvých šiestich pozíciách s najvyšším výskytom (vyčerpávajú 75 % celkovej variancie) súviseli buď s oblasťou práva, ekonomiky, politiky, alebo s ich kombináciou. Až od siedmej pozície z hľadiska frekvencie výskytu sa začali objavovať klasické témy prednovembrového parlamentu - školstvo, zdravotníctvo, kultúra a ekológia. Treba však upozorniť, že v porovnaní s frekvenciou právnicko-ekonomicko-politických vystúpení bola frekvencia klasických tém podstatne nižšia (súhrnne vyčerpávajú tieto vystúpenia po 13. poradie 10,3 % celkovej variancie vystúpení).

Podobným spôsobom som v parlamente pred voľbami zaznamenala 36 reálnych typov argumentácie pri vystúpeniach, z ktorých 22 typov malo výskyt vyšší ako 1 % a spolu vyčerpávalo 92,8 % celkovej variance.

Tabuľka 3. Spôsob argumentácie vo vystúpeniach poslancov SNR
v období od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990 (v %)

Argumentácia	frekvencia výskytu
1. právom	15,5
2. verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	11,6
3. stranou	7,0
4. voličmi	6,6
5. právom a autoritou	4,8
6. právom a stranou	4,8
7. autoritou	4,8
8. vedou	4,5
9. stranou a verejnou mienkou-masmédiami	4,1
10. verejnou mienkou-masmédiami	3,9
11. právom a verejnou mienkou-masmédiami	3,6
12. právom a vedou	3,1
13. stranou, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	2,7
14. právom, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	2,5
15. vedou a voličmi	2,5
16. právom a voličmi	2,3
17. autoritou a stranou	1,8
18. autoritou a verejnou mienkou-masmédiami	1,8
19. vedou a verejnou mienkou-masmédiami	1,6
20. právom, vedou a voličmi	1,1
21. právom, stranou a voličmi	1,1
22. autoritou a voličmi	1,1
Spolu	92,8

Najčastejšie poslanci používali právnickú argumentáciu (15,5 %), na druhej pozícii sa umiestnilo argumentovanie masmédiami, verejnou mienkou a voličmi (11,6 %) a tretia najčastejšia bola stranícka argumentácia (7 %).

V súvislosti s hodnotením miery kritickosti vystupujúcich poslancov možno konštatovať, že väčšina príspevkov (58,6 %) bola vzhľadom k predmetu rozpravy politicky neutrálna, 30,7 % vystúpení bolo kritických a len 10,7 % všetkých poslancov vystupovalo v smere politickej podpory predlôh. Takýto nízky podiel pozitívne ladených vystúpení možno hypoteticky vysvetliť tým, že väčšina poslancov, ktorá vystúpila v tomto období sa vo svojich prejavoch dištancovala od minulosti a zároveň s blížiacimi sa voľbami využívala svoje vystúpenia vďaka priamym prenosom masmédiami ako predvolebné prezentovanie svojho politického profilu.

Charakteristiky skupín poslancov odlíšených podľa sociálno-demografických diferenciačných faktorov možno vzhľadom na relatívne nízky celkový počet vystúpení za celé sledované obdobie interpretovať len bez záruky. Uvedomujúc si

tento limit možno konštatovať, že v období pred parlamentnými voľbami najčastejšie vystupovali muži (priemerne sme zaznamenali 3,3 vystúpení na jedného poslanca oproti 1,8 vystúpeniu na jednu poslankyňu), ktorí boli vo veku od 31 do 40 rokov, radoví poslanci (bez funkcie v predsedníctve alebo vo výbore SNR), s vysokoškolským vzdelaním no bez podielu na riadiacich funkciách, slovenskej národnosti. Rozdiely v aktivite jednotlivých politických subjektov tiež nie sú zreteľne štatisticky významné. Napriek tomu určité špecifiká budúcich povolebných parlamentných subjektov uvádzame kvôli možnosti porovnania s ich budúcim vývinom.

Ako som už uviedla, najaktívnejší boli poslanci z radov Demokratickej strany. Väčšina ich vystúpení sa týkala právnických a politických tém, pričom často zároveň argumentovali právom, vystupovali z pozície autority a zo všetkých politických subjektov sa najvýraznejšie hlásili k svojej straníckej príslušnosti. Okrem toho sa vo svojich vystúpeniach najčastejšie zo všetkých poslancov odvolávali na verejnú mienku a masmédiá. Dĺžka ich vystúpení bola priemerná a charakteristické pre nich bolo, že boli najkritickejší v porovnaní s ostatnými poslancami.

Poslanci za Kresťansko-demokratické hnutie boli v období do volieb po Demokratickej strane druhým najaktívnejším zoskupením. Ich vystúpenia sa týkali najmä právnickej tematiky, no v porovnaní s ostatnými poslancami som zaznamenala častejšie aj témy súvisiace s oblasťou školstva a zdravotníctva. Tak ako poslanci za Demokratickú stranu aj oni často argumentovali autoritou svojho politického hnutia. Ich vystúpenia dĺžkou výrazne presahovali priemer, boli väčšinou neutrálne, no v porovnaní s ostatnými politickými subjektami sa poslanci Kresťansko-demokratického hnutia vyznačovali zvýšenou kritickosťou.

Poslanci zastupujúci Verejnosť proti násiliu sa svojou aktivitou (3,25 vystúpenia na jedného poslanca) najviac približovali k celkovému priemernému počtu vystúpení v pléne SNR. Zaoberali sa prevažne otázkami práva, ekonomiky, školstva a ekológie. Zo všetkých politických zoskupení sa poslanci za VPN odvolávali najčastejšie na vedu a bežná bola aj ich argumentácia právom a autoritou VPN. Často sa odvolávali na verejnú mienku a masmédiá. Ich vystúpenia boli nadpriemerne dlhé a podobne ako u poslancov Demokratickej strany a Kresťansko-demokratického hnutia boli tiež nadpriemerne kritické.

Aktivita poslancov za Komunistickú stranu Slovenska vystihovala politické postavenie tohto početne najsilnejšieho zoskupenia v predvolebnej SNR. 2,4 vystúpenia na jedného poslanca ich posunulo na piatu priečku rebríčka frekvencie vystúpení politických subjektov. Títo poslanci hovorili v pléne krátko a prevažne neutrálne. Tematicky sa orientovali na politické otázky a zároveň sa nadpriemerne zaujímal o otázky kultúry, zdravotníctva a ekológie. Argumentovali najmä voličmi a často tiež právom.

Celkove možno povedať, že poslanci Demokratickej strany, Kresťansko-demokratického hnutia a Verejnosti proti násiliu si boli svojím správaním sa v pléne blízki už pred voľbami. Tento predpoklad však bude treba v ďalšej analýze podložiť ďalšími argumentami, takže ho v tejto fáze práce vyslovujem len ako

hypotézu. Ďalej možno o aktivite politických strán a hnutí v SNR pred voľbami konštatovať známu skutočnosť, že tzv. veľké strany a hnutia sa v priemere prejavovali menej nápadne ako strany malé. Parlamentná politická scéna bola relatívne stabilizovaná a žila v očakávaní volieb. Poslanci boli podľa zaznamenaných prejavov vo veľkej miere identifikovaní so svojou politickou príslušnosťou a najmä pred voľbami využívali plenárne rokovania na tvorbu politického image svojej strany, resp. hnutia.

2.2. Činnosť SNR po voľbách v júni 1990 do konca roka 1990

Po júnových voľbách sa vytvorili legitímne podmienky na to, aby SNR začala plniť funkcie demokratického parlamentu. V praxi to znamenalo transformáciu SNR z pôvodnej pozície podpory výkonnej moci v prednovembrovom režime, cez obrannú pozíciu podpory dočasnej vlády pred júnovými voľbami, na pozíciu kontroly výkonnej moci. Zároveň bola činnosť po voľbách ovplyvnená výraznými sebaidentifikačnými tendenciami slovenského parlamentu ako predstaviteľa národnej zvrchovanosti.

Na základe stenografických záznamov z rokovania pléna SNR sa tieto javy v časovom období od júna do konca roka 1990 dajú zdokumentovať v nasledujúcich druhoch aktivít:

1. Legislatívna činnosť. V sledovanom období bolo prijatých 30 zákonov a 3 zákonné opatrenia, z ktorých 1/3 nebola predložená vládou (zákonnú iniciatívu malo Predsedníctvo SNR, skupina poslancov SNR a v jednom prípade poslanec SNR). Zákony a zákonné opatrenia sa prerokovávali s množstvami pozmeňovacích návrhov (k 33 zákonom a zákonným opatreniam bolo podaných 1052 pozmeňovacích návrhov), z ktorých bolo prijatých 57 %. Prerokovanie konkrétnych zákonov sa polarizovalo - na jednej strane boli výrazne problematické návrhy (napr. návrh zákona o voľbách do orgánov samosprávy obcí, návrh zákona o obecnom zriadení, návrh zákona o hlavnom meste SR Bratislave, návrh zákona o meste Košice a návrh zákona o štátnej správe v školstve a školskej samospráve) a na druhej strane zákony, ktoré boli schválené bez pripomienok (napr. návrhy zákonného opatrenia a zákona o usporiadaní majetkových vzťahov cirkví a náboženských spoločností).

Na ilustráciu zložitého procesu presadzovania sebaidentifikačných tendencií na pôde SNR možno uviesť príklad prerokovania tzv. jazykového zákona, v rámci ktorého vznikla v skúmanom období jedna z najkonfliktnejších situácií. Po viacerých odkladoch Predsedníctvo SNR prerokovalo 3 návrhy zákona o úradnom jazyku na území SR. Už pred predložením uvedených návrhov zákonov do pléna SNR bolo zrejmé, že tzv. pomlčkový problém (konflikt medzi unitaristicky a národne orientovanými poslancami), ktorý vznikol ešte pred voľbami v súvislosti s prerokovávaním oficiálneho názvu ČSFR na pôde Federálneho zhromaždenia a ktorý latentne pretrvával aj v slovenskej politickej reprezentácii, bude mať v súvislosti s prerokovávaním tzv. jazykového zákona pokračovanie. Po viacerých taktických ťahoch Predsedníctva SNR sa nakoniec prakticky na 7. schôdzi pléna v októbri 1990 prerokovával len tzv. koalíčný návrh zákona. Poslanecký zbor sa rozdelil a len tesnou väčšinou hlasov prerokovaný návrh zákona schválil. Pri

prerokovávaní tohto zákona sa po prvýkrát po voľbách viditeľne odlišil postoj Predsedníctva SNR a veľkej časti pléna SNR. O nevyhranenosti politickej scény svedčí aj skutočnosť, že sa v tomto prípade zamietlo tajné hlasovanie, ktoré presadzovali zástancovia protinávruhu - tzv. matičného návrhu jazykového zákona. Predpokladáme, že hlavným dôvodom tohto odmietnutia bola obava z nedodržania straníckej disciplíny poslancov pri hlasovaní, ktorá nebola neoprávnená, súdiac podľa priebehu rozpravy v pléne a tiež na základe výrokov poslancov v masmédiách, ktoré prerokovávaniu tohto zákona predchádzali. Spôsob prerokovávania a prijatie koaličného návrhu zákona o úradnom jazyku sa po prvýkrát od novembra 1989 stretlo s výraznou negatívnou odozvou veľkej časti obyvateľstva Slovenska.

2. Interpelácie a dotazy poslancov. Aj táto aktivita začala po voľbách výrazne narastať, aj keď musíme upozorniť, že mnohí poslanci ešte nevedeli odlíšiť všeobecnú rozpravu od obsahu interpelácií a dotazov na vládu. Keď si však uvedomíme, že z formálneho hľadiska bolo do tohto bodu programu zaradených 183 vystúpení, treba tomuto znaku v každom prípade v procese demokratizácie činnosti parlamentu prisúdiť nezanedbateľnú úlohu. Na základe priemerného počtu interpelácií a otázok na vládu vzhľadom na počet poslaneckých mandátov jednotlivých politických subjektov sme zostavili nasledovné poradie: 1. Strana zelených, 2. Demokratická strana, 3. Slovenská národná strana, 4. Kresťansko-demokratické hnutie, 5. Verejnosť proti násiliu, 6. Maďarské kresťansko-demokratické hnutie - Spolužitie, 7. Komunistická strana Slovenska.

3. Aktivita poslancov. Na základe priemerného počtu vystúpení na jeden poslanecký mandát som zostavila nasledovné poradie politických strán a hnutí.

Tabuľka 4. Aktivita poslancov politických strán a hnutí v pléne SNR od 26. 6. 1990 do 20. 12. 1990

1. Strana zelených (SZ)	15,5
2. Demokratická strana (DS)	15,1
3. Slovenská národná strana (SNS)	10,1
4. Verejnosť proti násiliu (VPN)	9,3
5. Komunistická strana Slovenska (KSS-SDE)	8,0
6. Kresťansko-demokratické hnutie (KDH)	6,2
7. Maďarské kresťansko-demokratické hnutie - Spolužitie (MKDH-ES)	6,1

Na základe údajov z tabuľky možno opäť potvrdiť (okrem výnimky MKDH-ES) zvýšenú aktivitu poslancov menších politických strán a hnutí na plenárnych rokovaníach. V porovnaní s predvolebným parlamentom si z hľadiska počtu vystúpení na počet svojich mandátov poslanci Demokratickej strany zachovali vysokú aktivitu a poslanci VPN aktivitu blízku priemeru. Výrazný pokles aktivity na plenárnych rokovaníach sme v období po voľbách zaznamenali u poslancov reprezentujúcich KDH. Podľa ukazateľa intenzity podávania interpelácií a

kladenia otázok vláde sa však títo poslanci zaraďujú medzi priemerne aktívnych poslancov.

4. Tematické zameranie vystúpení poslancov a spôsob ich argumentácie. Na plenárnych rokovaníach reálne existovalo 63 variantov tematického zamerania vystúpení, z ktorých 15 malo na základe frekvencie výskytu vyšší ako 1 %.

Tabuľka 5. Tematické zaradenie vystúpení poslancov SNR po voľbách v júni 1990 do konca r. 1990 (v %)

	Tematika	frekvencia výskytu
1.	právnická	27,8
2.	právnická a ekonomická	24,8
3.	ekonomická	11,5
4.	právnická a politická	5,8
5.	politická a ekonomická	2,7
6.	politická	2,3
7.	právnická, politická a ekonomická	2,0
8.	právnická a kultúrna	1,9
9.	ekonomická a školská	1,7
10.	politická a ekologická	1,4
11.	právnická a školská	1,2
12.	právnická, politická a ekologická	1,1
13.	právnická, ekonomická a školská	1,1
14.	ekonomická a kultúrna	1,1
15.	právnická, politická a kultúrna	1,0
	Spolu	87,4

Na prvých štyroch pozíciách sa v totožnom poradí ako v parlamente pred voľbami ocitli vystúpenia s právnickým, právnicko-ekonomickým a právnicko-politickým zameraním. Desať typov tematického zamerania vystúpení poslancov sa v období pred voľbami 1990 a po nich zhodovalo. Z hľadiska spôsobu použitej argumentácie vo vystúpeniach v pléne sme v období po voľbách zaznamenali väčšiu variabilitu typov argumentácie než pred voľbami.

Výrazne sa zmenilo aj poradie typov argumentácie na základe frekvencií ich výskytu. Z 21 typov argumentácií, ktoré mali výskyt vyšší ako 1 % a ktoré vyčerpávali 92,9 % variability, sa na prvom mieste umiestnila argumentácia z pozície autority ako významne najčastejší typ (vyčerpávala 28,1 %). Táto argumentácia sa v kombinácii s inými typmi argumentácie umiestnila aj na ďalších vedúcich pozíciách. V porovnaní s predvolebným parlamentom, keď sa argumentácia autoritou objavovala až od 5. miesta nižšie, možno vysloviť predpoklad o vyššom sebavedomí poslancov riadne zvolených v parlamentných voľbách.

Tabuľka 6. Spôsob argumentácie vo vystúpeniach poslancov SNR po voľbách v júni 1990 do konca r. 1990 (v %).

Argumentácia		frekvencia výskytu
1.	autoritou	28,1
2.	autoritou a právom	15,0
3.	právom	13,4
4.	autoritou a stranou	4,5
5.	autoritou a voličmi	3,5
6.	autoritou a verejnou mienkou-masmédiami	2,6
7.	právom a stranou	2,4
8.	autoritou a vedou	2,4
9.	verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	2,4
10.	stranou	2,3
11.	vedou	2,2
12.	právom a voličmi	1,9
13.	právom, autoritou a voličmi	1,7
14.	autoritou, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	1,7
15.	verejnou mienkou-masmédiami	1,7
16.	právom, autoritou a stranou	1,5
17.	právom, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	1,2
18.	právom, autoritou a verejnou mienkou-masmédiami	1,1
19.	právom a verejnou mienkou-masmédiami	1,1
20.	stranou a voličmi	1,1
21.	voličmi	1,1
Spolu		92,9

5. Špecifiká správania sa politických subjektov. Podobne ako pred parlamentnými voľbami, aj v povolebnom sledovanom období sa diferencovali určité charakteristické črty správania politických subjektov. Tým, že sa údaje so stále pribúdajúcimi schôdzami pléna SNR dopĺňajú, typické znaky politických strán a hnutí sa budú spresňovať. Uvedieme len niektoré najvýraznejšie tendencie.

Poslanci Demokratickej strany ostali aj po parlamentných voľbách vysoko aktívni. Vystupovali prevažne k témam súvisiacim s právom a ekonomikou, ale tiež s tematikou kultúrnou a zdravotníckou. Argumentovali prevažne právom a tiež záujmami voličov. Forma ich vystupovania vzhľadom k predlohe rozpravy bola väčšinou neutrálna.

Aktivita poslancov za KDH vyjadrená priemerným počtom vystúpení na jeden poslancký mandát po voľbách výrazne poklesla. Do konca roka vystupovali títo poslanci rovnomerne ku všetkým prerokovávaným témam v prevažne pozitívnom duchu. Argumentovali autoritou (najmä svojho politického hnutia), verejnou mienkou a masmédiami.

Zástupcovia KSS boli do konca roka 1990 v úzadí. Vystupovali rovnomerne takmer ku všetkým prerokovávaným tematickým oblastiam a spravidla neargumentovali autoritou ale záujmami svojich voličov, verejnou mienkou a

stanoviskami vyjadrovanými masmédiami. Forma ich vystupovania sa zmenila na prevažne kritický postoj ku prerokovávaným predlohám.

Poslanci za MKDH - ES mali z hľadiska tematiky nevyhranené vystúpenia. Vystupovali najzriedkavjšie, argumentovali stránicky. Forma ich vystúpení bola z hľadiska kritickosti väčšinou neutrálna.

Tretie najaktívnejšie politické zoskupenie - SNS sa zapájalo prevažne do prerokovania právnických a politických tém a forma vystúpení ich poslancov bola kritická. Argumentovali voličmi, verejnou mienkou a masmédiami, no pri argumentácii používali odvolania na interpretáciu vedeckých a právnických argumentov.

Politické hnutie Verejnost' proti násiliu, ktoré získalo po voľbách najväčší počet poslaneckých mandátov, sa na základe priemerného počtu vystúpení na jedného poslanca umiestnilo na 4. mieste. Títo poslanci sa venovali na schôdzach SNR od volieb do konca roka 1990 prevažne politickým témam, vystupovali z pozície autority a v zmysle politickej podpory prerokovávaných predlôh.

Najaktívnejší poslanci boli z radov Strany zelených. 54,8 % ich vystúpení súviselo s ekológiou, no výrazne sa zaoberali aj zdravotníckymi, politickými a právnickými témami. Ich argumenty boli charakteristické pre hnutie "zelených", ale odvolávali sa aj na interpretáciu vedeckých poznatkov, verejnú mienku a masmédiá a voličov. V ich vystúpeniach prevládali kritické stanoviská.

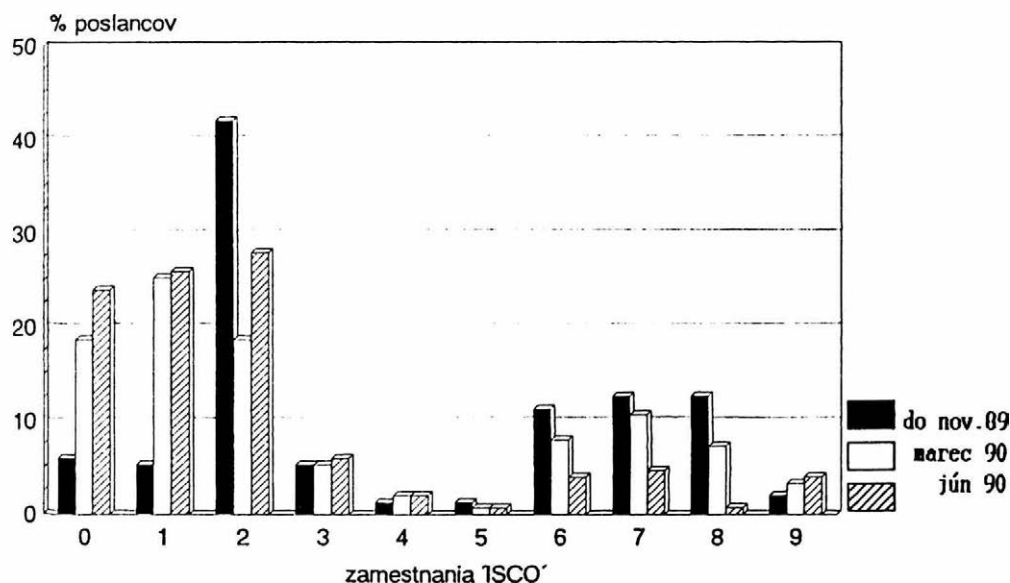
Záverom

Analýza práce parlamentu sa v našich podmienkach len začína rozvíjať. Vo svojom príspevku uvádzam len časť zistení, z rozboru parlamentných dokumentov. Mojim cieľom bola úvodná systematická dokumentácia verejných plenárnych rokovaní parlamentu a deskripcia aktivity jednotlivých politických subjektov pomocou záznamového hárku. Je to prvý, ale nevyhnutný krok k hlbším pohľadom na problematiku. Metódami viacrozmernej analýzy bude neskôr možné napr. identifikovať typické modely správania konkrétnych skupín poslancov, zistiť mieru ich autonómneho postavenia v kontexte politickej príslušnosti a komplexnejšie popísať spôsob správania poslancov, porovnávať správanie poslancov v konkrétnych časových obdobiach, sledovať vývinové procesy v politických subjektoch, pozorovať vývoj najdôležitejších problémov slovenskej spoločnosti tak, ako ich reflektovala SNR a pod.

Stenografické záznamy z plenárneho rokovania SNR sú unikátnym objektívnym svedectvom, v ktorom sa odzrkadľujú všetky politicky reflektované problémy spoločnosti. Analýza práce parlamentu je nevyhnutnou spätnou väzbou, ktorú potrebujú politické subjekty na to, aby mohli reflektovať a korigovať svoje správanie. Zároveň môžu informácie tohto druhu výrazne obohatiť sociologické analýzy politických procesov a tiež slúžiť ako východisko pre prácu ďalších spoločenskovedných disciplín.

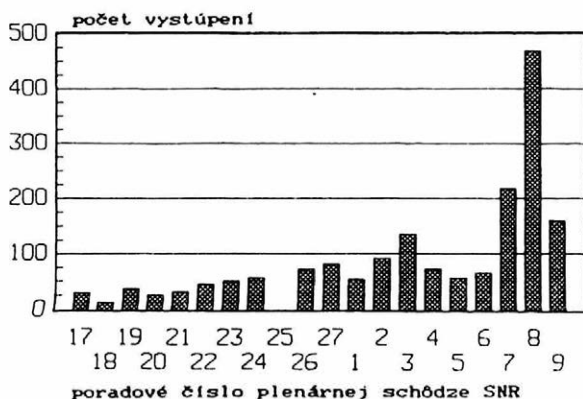
Grafy

Graf 1. Klasifikácia zamestnaní poslancov SNR

- Legenda:
0, 1	vedci, výskumní a vývojoví pracovníci, konštruktéri, technici a duševní pracovníci vo výskume, vývoji, ostatní odborníci.
2	Vedúci pracovníci štátnej moci a správy.
3	úradníci, referenti, ekonomickí, hospodárski a prevádzkoví pracovníci.
4	pracovníci v obchodnej sieti.
5	pracovníci v službách, polícia, obrana (armáda).
6	pracovníci v poľnohospodárstve, lesníctve, rybárstve.
7, 8, 9	robotníci vo výrobe, doprave atď.

Graf 2. Počet vystúpení poslancov SNR na plenárnych schôdzach v období od 30. 11. 1989 do 20. 12. 1990 (abs.).

DANICA SIVÁKOVÁ je vědecká pracovnice Sociologického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se výzkumem politického systému a sociální struktury Slovenska v období přechodu k demokracii a dále analýzou politického vědomí.

Literatúra

Boguszak, M., P. Matějů 1990. "K využití Mezinárodní standardní klasifikace zaměstnání (ISCO) v československé sociologii." *Sociologický časopis* 26: 418-448.

Slovenská národná rada 1989. VIII. volebné obdobie. Bratislava: Kancelária SNR.

Slovenská národná rada 1990. IX. volebné obdobie. Bratislava: Kancelária SNR.

Stenografické správy o schôdzach SNR 1989, 1990. 17. - 27. schôdza VIII. volebného obdobia a 1. - 9. schôdza IX. volebného obdobia (30. 11. 1989 - 20. 12. 1990). Bratislava: Kancelária SNR.

Zoznam poslancov SNR 1990. (po 24. schôdzi SNR, konanej 29. a 30. marca 1990). Bratislava: Kancelária SNR.

Summary

After November, 1989, the basic condition for restoring the legitimacy of the Slovak National Council was the reconstruction of the entire deputy staff. Similar to the Federal Parliament and the Czech National Council, the majority of the changed deputy staff resigned (53 out of the 83 deputies resigned). Approximately 50% of the deputies were recalled from every political party and also from the group of parliament members without party-political ties. The process of parliamentary reconstruction (with three exceptions) ended in March, 1990. Until the elections of June, 1990, the Slovak National Council did not have the character of a democratically elected legislative staff. In the deputy staff, 45% of the members who had been elected in 1986 remained. At the same time, new deputies were only installed by the most important political powers, which had only just been formed. After the elections a new deputy staff was created, and legitimate conditions were formed for the Slovak National Council to fulfil the functions of a democratic parliament.

In our analysis of Slovak National Council activity after November seventeenth, 1989, the most procurable and complex source (from an information point of view) were the shorthand records from its plenary sessions. A note sheet was developed which helped us to code every deputy presentation in the period from 17. 11. 1989 to the end of 1990. The note sheet contains data about the program table of presentation, the form of presentation, the manner of deputy argumentation and data about the length of presentation etc. 1762 presentations were recorded for the whole analysis period.

This era can be logically divided into two time periods - the plenary sessions from 17. 11. 1989 to the elections of June, 1990, and the plenary sessions from the elections to the end of 1990. The activities of the Slovak National Council before the first democratic elections in June, 1990, had two main goals - to prepare parliamentary elections quickly and to guarantee the legitimacy of the temporary government of "national understanding".

After the crash of the communist political system the members of parliament in the first sessions were concerned by questions about the changing composition of parliament and the legislative support for passing changes for the society. In the first period the government-proposed acts passed smoothly without amendments and deputies rarely spoke out. The main idea at that time was refusing the past, an idea that was common in speeches in the Slovak National Council. The most common deputy presentations were questions to the government and presentations in general discussion that concentrated on the most flagrant injuries and mistakes of the previous regime.

After the June elections, the Slovak National Council began its transformation from a defensive position as temporary government to the controlling position of executive power. At the same time, parliamentary activity was influenced by the expressive self-identification tendencies of the Slovak Parliament as the representative of national sovereignty. Similar to the time before the elections, certain characteristic features of the behavior of the political subjects gradually crystallized.

The main contents of the study are the systematic documentation of the public plenary sessions and the description of the activity of the individual political subjects with the help of the note sheets. By multidimensional analysis methods, we could later identify typical models of behavior of concrete deputy groups, find out the measure of their autonomous position in the context of their political jurisdiction and the more complex description of deputy behavior, compare the behavior of the parliament members in concrete time periods, watch the development process of the political subjects and observe the most important problems of Slovak society through their reflection on the floor of the Slovak National Council.

TABULKY A ZPRÁVY
ANALÝZA STATISTICKÉ INFORMACE
POŘIZOVÁNÍ DAT
ZVLÁŠTNÍ SLEVY PRO ČSFR
do 30. června 1992

UNIVERZÁLNÍ PROGRAM PRO VAŠE POČÍTAČE

(PC XT/AT/386/486, Macintosh, pracovní stanice, sálové počítače)

Plní všechny statistické funkce

- jednoduché, praktické a operativní řízení programu
- skladba modulů podle přání a potřeb zákazníka
- přímé čtení dBase, 1-2-3, 71 typů souborů pomocí DBMS/COPY
- přímé užití Harvard Graphics, MS Chart, MapInfo a dalších

Aplikace: zdravotnictví, kliniky, státní statistika, výzkumné organizace, marketingová oddělení a firmy, pojišťovny, banky, městské, regionální a vládní úřady, úřady práce, finanční úřady a další

Authorized SPSS Partner: Jan Řehák, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon (02) 235 59 91, telefax (02) 235 78 88.

SPSS GmbH Software, Steinsdorfstrasse 19, D-8000 München 22, telefon 004989/228 30 08, telefax 004989/228 54 13

Česká a slovenská tlač v období volebnej kampane

VALENTÍNA HARMADYOVÁ*

Sociologický ústav SAV, Bratislava

The Czech and Slovak press in the period of the election campaign

Abstract: A quantitative content analysis of the press is based on a factor analysis of the frequencies of occurrence of the contents' categories in selected press sets. The factor structure of the two national sets and their comparison allowed the identification of the general direction of the Czech and Slovak press at the time of the election campaign of 1990, as well as their similarities and differences. The content analysis shows two types of reflection on societal events in the CSFR.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 264-274)

Obsahová analýza českej a slovenskej tlače v období od 15. apríla do 30. júna 1990 tvorí dôležitú časť výskumnej úlohy "Voľby 90". Jej cieľom je poskytnúť jednu zo snímok vzájomného pôsobenia masmédií a spoločenského vedomia prostredníctvom opísania základných, podstatných charakteristík a trendov obsahovej náplne tlače v podmienkach spoločenskej klímy volebnej kampane. Vo svojom príspevku sa pokúsim načrtnúť globálny obraz českej a slovenskej tlače získaný kvantitatívnou analýzou jej obsahového zamerania. Ako metódu umožňujúcu syntetizovaný pohľad na rozanalýzovaný materiál som používala štandardnú faktorovú analýzu z programového systému SPSS PC+.

Použitá metóda získavania dát a ich spracovania

V rámci monitorovania česko-slovenskej tlače v období volebnej kampane sme sa zamerali na najrozšírenejšie denníky a na politicky orientované týždenníky. Noviny kodovali dva výskumné tímy, SoÚ ČSAV a SÚ SAV v spolupráci so Spoločensko-vedným ústavom SAV v Košiciach (PhDr. M. Homišinová, maďarská tlač). Z českej tlače sme monitorovali 12, zo slovenskej 14 novín:

denníky	Rudé právo	Čas
	Svobodné slovo	Pravda
	Lidová demokracie	Práce
	Zemědělské noviny	Směna
	Lidové noviny	Verejnosť
	Občanský deník	Slovenský denník
	Mladá fronta	Národná obroda
	Práce	Roľnícke noviny
	Brněnský večerník	Ludové noviny
		Új Szó

*) Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: PhDr. Valentína Harmadyová, CSc., Sociologický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava.

týždenníky	Zelení	Sloboda
	Republikánske listy	Slovenský národ
	Lidový podnikatel	Zmena
		Nap

Obsah tlače (jednotlivé články s výnimkou tých, ktoré sa týkali výlučne zahraničia bez vzťahu k ČSFR a športových správ) sme charakterizovali pomocou jednotného kódovacie kľúča, ktorý vypracoval tím SoÚ ČSAV. V českej tlači to bolo spolu 8 551 článkov, v slovenskej 9 455 článkov. Päťdesiat obsahových kategórií pokrývalo tieto tematické okruhy:

1. Politika strán a hnutí
2. Spoločenské hodnoty
3. Štát, jeho politické zriadenie, inštitúcie
4. Spoločenské inštitúcie
5. Ekonomika a jej fungovanie
6. Vzťah k zahraničiu
7. Národnostné a etnické otázky
8. Sociálne skupiny
9. Sociálne správanie - individuálne a skupinové

Výsledkom prvostupňového triedenia takto analyzovanej tlače boli tabuľky frekvencií obsahových kategórií v jednotlivých novinách českého a slovenského súboru tlače. V českom súbore bolo celkom 11 026 a v slovenskom 16 321 položiek obsahových kategórií.

Faktorová analýza obsahových kategórií tlače

Cieľom faktorovania frekvencií obsahových kategórií sledovaných súborov tlače bolo získať z množstva ukazovateľov obsahovej náplne tlače syntetizujúci a zároveň štruktúrovaný obraz jej podstatných trendov (faktorov). Obsahovú bohatosť tlače adekvátnejšie postihuje viacero špeciálnejších faktorov ako jeden, dva univerzálne. Preto, v záujme homogenizácie súboru, sme zo slovenských novín vyčlenili dvojce maďarské noviny (Uj szó, Nap), ktoré sa výrazne odlišujú od ostatných dvanástich. Ďalšiu úpravu dát súborov si vyžiadala eliminácia vplyvu zriedkavých obsahových kategórií (s nízkou frekvenciou výskytu) na faktorovú štruktúru. Z oboch súborov sme vylúčili tieto obsahové kategórie: politické flagelantstvo, vzťah k blokom a problém neutrality, vzťah k tretiemu svetu, rómsky problém, vzťahy česko-moravsko-sliezske, starí ľudia, bývanie. Zo slovenského ešte navyše: extrémizmus a separatizmus a z českého súboru: problémy vedy, otázky národnostných menšín, etnické napätia a konflikty, postavenie žien a rodín v spoločnosti.

1. Česká tlač

Faktorovou analýzou frekvencií obsahových kategórií českého súboru sme získali šesť faktorov vysvetľujúcich 94 % spoločnej variácie.

1. faktor. Prvý faktor vysvetľuje najviac (34 %) spoločnej variácie. Je najuniverzálnejší a identifikuje všeobecnú rovinu obsahového zamerania tlače v období volieb, spoločnú oblasť reality, o ktorej sa v tlači referuje (tabuľky určujúcich faktorových záťaží uvádzame v prílohe). Silne je sýtený skupinou kategórií politického obsahu (politické osobnosti; konflikty a spolupráca strán, voľby; extrémizmus, separatizmus; politický systém; rozhodovanie vlády, parlamentu; štrajky, demonštrácie), vo vzťahu ku ktorej je daná aj interpretácia ostatných obsahových kategórií vysoko korelujúcich s 1. faktorom. Sú to silne spolitizované oblasti spoločenského diania (zapojenie sa do Európy, sveta; vzťah k východnej a strednej Európe, k ZSSR; mládež, študenti; ekológia; školská politika; zdravotníctvo; sociálne deviácie; sloboda, ľudské a politické práva občanov; historické vedomie; voľný čas, kultúrne a záujmové aktivity; charitatívne organizácie, spolky). Tento najvšeobecnejší faktor (trend obsahového zamerania tlače) môžeme nazvať *všeobecno-politickým faktorom*.

2. faktor. Ďalšie významné všeobecné obsahové zameranie tlače charakterizuje druhý faktor, vysvetľujúci 24 % spoločnej variácie. Spomedzi ostatných faktorov sa vyčleňuje zápornými určujúcimi faktorovými saturáciami (zápornými faktorovými koreláciami s určujúcimi ukazovateľmi). Charakterizovaný je výraznou skupinou kategórií ekonomického obsahu (riadenie ekonomiky; úvahy o ekonomike; zahranično-ekonomické vzťahy; štátne zásahy do ekonomiky, vedy, kultúry) vo väzbe na oblasť štátu a jeho inštitúcií (filozofia štátu; armáda, bezpečnosť, prokuratúra) a problematiku špeciálnych skupín (amnestovaní, bývalí väzni, ekonomické problémy rehabilitovaných) a cirkvi. Posledné dve položky silne súvisia s problematikou fungovania ekonomiky a štátu. Reflexia cirkvi sa sústreďovala na legislatívnu problematiku odluky cirkvi od štátu. Pri sociálnych problémoch špeciálnych skupín je tento vzťah zrejmy. Druhý všeobecný faktor sme nazvali *faktorom ekonomiky a štátu*.

3. faktor. 11 % spoločnej variácie vysvetľuje tretí faktor. Je sýtený kategóriami postihujúcimi regionálno-samosprávny rozmer spoločenského života (regionálna a lokálna samospráva, jej podpora; podniková samospráva; pamiatky, zvyky, tradície, ich ochrana a udržiavanie). K nim sa viaže problematika výživy. Tento špeciálny faktor môžeme charakterizovať ako *faktor regionálno-samosprávny*.

4. faktor. Štvrtý faktor (12 % spoločnej variácie) je charakterizovaný kategóriami sprostredkujúcimi kultúrnu reflexiu (masmédiá; problémy kultúry, umenia a morálky; kultúrna kríza, názorová pluralita), ku ktorým sa silne viaže problematika česko-slovenských vzťahov a vzťahu k zahraničným inštitúciám. Nazvali sme ho *faktorom kultúrnej reflexie*.

5. faktor. Posledný špeciálnejší faktor (8 % spoločnej variácie) vysoko koreluje so skupinou ukazovateľov sociálneho života v hospodárskych organizáciách (odborníci; štrajky, demonštrácie, ekonomicky motivované napätie; sociálne práva a rovnosť; sociálno-ekonomické skupiny). S nimi úzko súvisí problematika konzumerizmu a

životného štýlu. Piaty faktor je *faktorom sociálneho života v hospodárskych organizáciách*.

6. faktor. Reziduálny šiesty faktor vysvetľuje 5 % spoločnej variácie a je jednoznačne určený sólovou, silnou faktorovou záťažou obsahovej kategórie *ekonomická reforma*.

Základnú obsahovú štruktúraciu daného súboru tlače reprezentujú tieto problémové oblasti:

1. všeobecno-politická oblasť
2. ekonomika a štát
3. regionálno-samosprávna oblasť
4. kultúrna reflexia
5. sociálny život v hospodárskych organizáciách
6. ekonomická reforma

V období volebnej kampane v českej tlači dominovala ako najrozšírenejšia a najfrekvencovanejšia všeobecno-politická obsahová orientácia. Jej jadro tvorila stranícka a vládna politika, ktorá vŕahovala do poľa svojej pôsobnosti spoločenské hodnoty, inštitúcie, subjekty a ich konanie v danom čase politicky aktuálne alebo tvoriace podstatné zložky jednotlivých straníckych ideológií. Dobrým príkladom je väzba straníckej a vládnej politiky na "zapojenie sa do Európy, sveta", "ekológiu", "zdravotníctvo", "sociálne deviácie", a "mládež a študentov".

Druhým dominantným trendom českej tlače je výrazné a veľmi vyhranené zameranie sa na ekonomiku vo väzbe na problematiku štátu. Faktor ekonomiky a štátu je jediným záporným faktorom, čo je znakom jeho absolútnej svojbytnosti. Reflexia ekonomicko-štátnej problematiky sa nielenže neviazala na celý ostatný obsah tlače, ale sa s ním vzájomne vylučuje. Možno to považovať za prejav českého ekonomického racionalizmu.

Základné špecifické trendy významne dopĺňajú obraz obsahovej štruktúracie tlače. Reflektujú podstatné špecifické aspekty spoločenského života. V danom prípade je to problematika regionálno-samosprávna, kultúrnej reflexie, sociálneho života v hospodárskych organizáciách a reziduálne otázky ekonomickej reformy. Zaujímavým poznatkom je zistenie, že otázky česko-slovenských vzťahov sa silne viazali na kultúrnu reflexiu, boli vnímané ako kultúrny problém.

2. Slovenská tlač

Faktorovou analýzou frekvencií obsahových kategórií slovenského súboru sme získali sedem faktorov, vysvetľujúcich 96 % spoločnej variácie.

1. faktor. Prvý, najuniverzálnejší faktor (39 % spoločnej variácie) je silne sýtený veľkou skupinou ekonomických kategórií (úvahy o ekonomike; riadenie ekonomiky; zahranično-ekonomické vzťahy; ekonomické sociálne skupiny; štátne zásahy do ekonomiky, vedy a kultúry, riadenie vedy; problémy vedy) s významnou väzbou na skupinu kategórií reflektujúcich štátnu moc a jej inštitúcie (rozhodovanie vlády a parlamentu; masmédiá; armáda, bezpečnosť, prokuratúra) a na ukazovatele problematiky regiónov (regionálna samospráva; ochrana pamiatok,

zvykov, tradícií). K nim sa silne viažu ukazovatele aktuálnych a dominujúcich spoločenských hodnôt, aktérov, inštitúcií a procesov. Sú to: politické osobnosti; etnické napätia a konflikty; sociálne deviácie; historické vedomie; zapojenie do Európy, sveta; ekológia; zdravotníctvo; sociálne práva a rovnosť; sloboda, ľudské a politické práva občanov; kultúrna kríza, názorová pluralita, náboženské slobody. Vidíme, že tento najvšeobecnejší faktor je charakterizovaný širokou škálou ukazovateľov fungovania spoločnosti, preto sme ho nazvali *faktorom všeobecnospoločenským*.

2. faktor. Druhý faktor všeobecného obsahového zamerania tlače vysvetľuje 19 % spoločnej variácie. Definovaný je vysokými faktorovými záťažami skupiny obsahových kategórií, ktoré reprezentujú subjekty aktuálnych politických zmien (mládež a študenti; politický systém; vzťahy česko-slovenské; otázky národnostných menšín) a záťažami obsahových kategórií s nimi úzko súvisiacimi (problémy školskej politiky; voľný čas a záujmové aktivity; sloboda, ľudské a politické práva). Nazvali sme ho *faktorom politickej zmeny*.

3. faktor. Tretí faktor (10 % spoločnej variácie) vysoko koreluje so skupinou ukazovateľov sociálneho života v hospodárskych organizáciách (odborníci; štrajky a demonštrácie, ekonomicky motivované napätie; podniková samospráva, účasť na riadení, personálne výmeny; sociálne práva a rovnosť). Tento špeciálny faktor je *faktorom sociálneho života v hospodárskych organizáciách*.

4. faktor. Ďalší špecifický faktor (10 % spoločnej variácie) je silne sýtený obsahovou kategóriou "vzťah k vládnym a nevládnym zahraničným inštitúciám" vo väzbe s kategóriami "charitatívne organizácie a spolky" a "vzťah k východnej a strednej Európe, k ZSSR". Štvrtý faktor sme nazvali *faktorom zahraničných vzťahov a pomoci*.

5. faktor. Posledný špeciálny faktor (8 % spoločnej variácie) je určený silnými faktorovými záťažami ukazovateľov materiálnej existencie života (výživa; konzumerizmus, životný štýl). K nim sa viaže problematika špeciálnych skupín (amnestovaní, bývalí väzni, ekonomické problémy rehabilitovaných). Piaty faktor je *faktorom materiálnej existencie a kvality života*.

6. faktor. Reziduálny šiesty faktor vysvetľuje 5 % spoločnej variácie a je definovaný vysokými faktorovými záťažami dvoch kategórií straníckej politiky (konflikty a spolupráca strán, voľby; útoky na KSČ). K nim sa viaže v tomto prípade politický aspekt sociálnych problémov špeciálnych skupín (amnestovaní, bývalí väzni, ekonomické problémy rehabilitovaných). Je to *faktor straníckej politiky*.

7. faktor. Posledný, siedmy faktor (5 % spoločnej variácie) je silne sýtený položkou "cirkev", ku ktorej sa pozitívne viaže problematika postavenia ženy a rodiny v spoločnosti a negatívne problematika filozofie štátu. Nazvali sme ho *faktorom filozoficko-duchovnej orientácie základných spoločenských subjektov*.

Podstatnú obsahovú štruktúraciu slovenského súboru tlače reprezentujú tieto problémové okruhy:

1. všeobecno-spoločenská oblasť
2. politická zmena
3. sociálny život v hospodárskych organizáciách
4. zahraničné vzťahy a pomoc
5. materiálna existencia a kvalita života
6. stranická politika
7. filozoficko-duchovná orientácia spoločenských subjektov

V období volební kampaně v tlači dominovala univerzálna obsahová orientácia na všeobecno-spoločenskú problematiku. Jej jadro tvorili otázky fungovania ekonomiky vo vzťahu k štátnej moci a záujmom regiónov, na ktoré sa nabaľovali ostatné, všeobecne frekventované problémy rôznych aspektov spoločenského života. Boli to otázky ochrany životného prostredia, majetku a života, zdravia, kultúrneho dedičstva a hodnôt, ľudských a politických práv, problematika etnických konfliktov a zapojenia do Európy a sveta. Vo vzťahu ku všetkým sa vyskytovala jediná rýdzo politická problematika - konkrétne politické osobnosti, ich hodnotenie a interpretácia.

Druhým všeobecným trendom slovenskej tlače bola reflexia určujúcich aspektov politických zmien a pohybu. Tvorila ju problematika zástoja mládeže a študentov pri demontáži socialistického systému, politické aspekty česko-slovenských vzťahov a vzťahov s národnostnými menšinami. S nimi súviseli otázky školskej politiky, voľného času a kultúrnych aktivít a tiež ľudských a politických práv, v danom období silne politizované.

Reflexia špecifických aspektov spoločenského života Slovenska sa sústredila na problematiku sociálneho života v hospodárskych organizáciách, zahraničných vzťahov a pomoci, materiálnej existencie a kvality života.

Dve reziduálne témy slovenskej tlače zaujímavo dokresľujú jej obsahovú náplň. Hodnotiť ich musíme diferencovane. V prípade problematiky stranickej politiky jej posun do polohy rezídua indikuje všeobecne nízku reflexiu predvolebného boja výlučne optikou rýdzo politického zápasu strán a hnutí. Samostatné vyčlenenie otázok filozoficko-duchovnej orientácie základných spoločenských subjektov, aj keď na poslednom mieste, poukazuje na skutočnosť, že filozoficko-duchovné aspekty rodiny a štátu sú v spoločenskom vedomí Slovenska vnímané osobitne, so zvláštnym zreteľom.

Porovnanie obsahového zamerania českej a slovenskej tlače

Obsahové zameranie tlače v Českej republike a Slovenskej republike bolo v mnohých jednotlivostiach podobné, ale svojou celkovou štruktúrou sa výrazne odlišovalo. Zjavné je to už z pohľadu na štruktúru faktorov oboch súborov.

V Čechách	Na Slovensku
1. Všeobecno-politická oblasť	Všeobecno-spoločenská oblasť
2. >Ekonomika a štát<	Politická zmena
3. Regionálne záujmy	Sociálny život v hosp. organizáciách
4. Kultúrna reflexia	Zahraničné vzťahy a pomoc
5. Sociálny život v hosp. organizáciách	Materiálna existencia a kvalita života
6. Ekonomická reforma	Stranícka politika
7.	Filozoficko-duchovná orientácia

Spoločnými položkami prvých faktorov boli: politické osobnosti; rozhodovanie vlády a parlamentu; zapojenie do Európy, sveta; ekológia; zdravotníctvo; sociálne deviácie; ľudské a politické práva; historické vedomie. Viazali sa však na odlišné problémové okruhy. V českom súbore na veľkú skupinu kategórií straníckej a vládnej politiky a v slovenskom na skupiny ukazovateľov ekonomiky, štátnej moci, regionálnych záujmov, kultúry a kategóriu "etnické napätia a konflikty". Sformovali sa tak dve odlišné univerzálne obsahové orientácie - v českej tlači všeobecno-politická a v slovenskej tlači všeobecno-spoločenská orientácia.

Medzi oboma súbormi dochádza v prvom a druhom faktore k vzájomnej výmene položiek. Problematika ekonomiky a štátu, ktorá tvorí v slovenskom súbore zložku 1. faktora, sa v českom súbore posunula do 2. faktora a časť všeobecno-politickej orientácie z 1. českého faktora sa posunula do 2. faktora slovenského súboru. Súhrnne obsahujú dva najvšeobecnejšie faktory veľa spoločných položiek, ale vystupujú výrazné rozdiely medzi dominantami oboch súborov.

V českom súbore je to sústredenie politických problémov do 1. faktora a autonómne postavenie (vzťah nepriamej závislosti) 2. faktora ekonomiky a štátu k faktoru všeobecno-politickému, ako aj k všetkým ostatným. Indikuje to orientáciu na oddelenie politickej a ekonomickej sféry spoločenského života a zároveň výrazný trend k ekonomickému racionalizmu v Českej republike. Problematika oboch všeobecných faktorov bola v období volebnej kampane bezpochyby silne spolitizovaná, avšak ich výskyt sa striktnie vylučoval. Môžeme usudzovať, že reflexia volebnej kampane sa uskutočňovala všeobecne prostredníctvom súvislostí politického zápasu strán a hnutí.

Univerzálny, všeobecno-spoločenský faktor v slovenskej tlači zachytáva širokú škálu všeobecne frekventovaných spoločenských problémov. Ako sme uviedli vyššie, obsahuje problematiku ekonomiky a štátu, ktorá tvorí v českom súbore samostatný a svojbytný faktor. Spolu s ňou sústreďuje vo vzájomnej prepojenosti ďalšie problémové oblasti, ktoré sa v českom súbore vyčleňujú do dvoch špeciálnych faktorov, regionálno-samosprávneho a kultúrnej reflexie, s nižšou obecnosťou výskytu. Druhý, všeobecný faktor - faktor politickej zmeny - vyjadruje rozdiel medzi reflexiou politickej oblasti v Čechách a na Slovensku. Kým v Čechách dominuje politická problematika "en bloc", na Slovensku sa problematika straníckej politiky posúva do polohy rezídua a pre reflektovanie politickej oblasti je charakteristické generálne zameranie na problematiku

politických zmien, konkrétne na úlohu mládeže a študentov v transformácii politického systému, snahu o národnú suverenitu Slovákov a o ľudské a politické práva národnostných menšín. Obsahovú náplň dvoch všeobecných faktorov určuje nediferencované a vzájomne prepojené vnímanie základných oblastí spoločenského diania v období volebnej kampane s dôrazom na politické otázky národného vedomia a národnostných menšín.

Zo špecifických faktorov oboch súborov sú rovnaké piaty český a tretí slovenský faktor s tým, že reflexia sociálneho života v hospodárskych organizáciach sa v Čechách orientovala na hľadisko celospoločenské a na Slovensku na podnikové. Zo špecifických aspektov spoločenského života Českej republiky sa ďalej vyčlenili ako podstatné: oblasti regionálno-samosprávna a kultúrnej reflexie. Štvrtý faktor kultúrnej reflexie obsahuje spoločnú položku so slovenským štvrtým faktorom zahraničných vzťahov a pomoci, ktorou je vzťah k vládnym a nevládnym zahraničným inštitúciám. Reflexia kultúry v Čechách bola orientovaná na zahraničie a oddelená od ostatných problémových oblastí. Na Slovensku bola kultúra vnímaná nediferencovane ako časť univerzálnej, vzájomne prepojenej problematiky všeobecno-spoločenského faktora. Vzťah k zahraničiu bol slovenskou tlačou vnímaný špeciálne, optikou problematiky zahraničných Slovákov a zahraničnej pomoci. Ďalšou špecifickou oblasťou slovenského spoločenského diania, ktorej sa venovala zvláštna pozornosť bola oblasť materiálnej existencie a kvality života.

Reziduálne obsahové témy podčiarkujú charakter všeobecného zamerania a odlišností oboch súborov tlače. V prípade samostatného vyčlenenia otázok ekonomickej reformy je to potvrdenie českej ekonomickej racionality. Reziduálne vyčlenenie otázok duchovnej orientácie v slovenskom súbore je v súlade s výraznou orientáciou tlače do vnútra, na vlastné vnútorné problémy, vnímané súhrnne, holisticky. V tomto prípade sú to otázky duchovnej identity konkrétnych spoločenských skupín - rodiny, národa, národností a jednotlivcov. Odlišnosť českej tlače v tomto smere dobre ilustrujú vyššie spomínané fakty. Pripomeňme si, že z českého súboru sme ako marginálne vylúčili otázky postavenia ženy a rodiny v spoločnosti, že reflexia cirkvi sa sústreďovala na legislatívnu problematiku odľuky cirkvi od štátu a napokon orientáciu kultúry na zahraničie. Holistický charakter slovenského pohľadu indikuje aj posun otázok stránickej politiky do polohy režídua. Poukazuje to na vnímanie predvolebného boja predovšetkým optikou všeobecných spoločenských problémov.

Výsledky analýzy

Uskutočnená analýza obsahu monitorovanej českej a slovenskej tlače poukazuje na dva typy reflexie spoločenského diania a na dva typy spoločenského vedomia.

V Českej republike sa oddelene vnímala politika, ekonomika a kultúra, pričom ekonomika mala výrazne autonómne postavenie. Samostatná pozornosť sa venovala problémom regionálneho a pracovného života. Vo všeobecnosti sa spoločenský pohyb jednotlivých oblastí posudzoval z hľadiska celospoločenských potrieb odchodu spoločnosti od komunistického modelu. Vo volebnej kampani sa najväčšia pozornosť sústreďovala na politický zápas strán a hnutí a jeho súvislosti,

alebo na oblasť ekonomiky a štátu. Ich logické prepojenie umožňovala intervencia štátu, ktorý vďaka tomu nadobúda prioritné postavenie v spoločnosti. Tieto charakteristiky spoločenského života (zvlášť diferenciacia základných oblastí spoločnosti, autonómia ekonomiky, formovanie regionálneho sociálneho aktéra) naznačujú, že prechod k demokratickému modelu spoločnosti sa v Českej republike uberať cestou liberalizmu, s dôrazom na vonkajšie hľadisko európskeho vzoru. V počiatkoch sa zjavne kombinuje s intervenciou štátu.

V *Slovenskej republike* sa základné spoločenské oblasti (ekonomika, politika, kultúra) vnímali ako jeden celok (holisticky). Samostatná pozornosť sa venovala problémom politickej zmeny (národná suverenita, občianske práva a práva národností), otázkam práce, zahraničných vzťahov a pomoci (zahraniční Slováci), materiálnej existencie, kvality života a napokon reziduálnej problematike straníckej politiky a filozoficko-duchovnej reflexie rodiny a štátu. Spoločenský pohyb sa posudzoval z hľadiska potrieb života konkrétnych spoločenských skupín a jednotlivcov tak v jeho dimenzii materiálnej, ako i duchovnej. Volebná kampaň sa vyznačovala globalizovaným vnímaním všeobecno-spoločenských problémov, univerzálnym vstupom spoločenského diania do predvolebného zápasu s dôrazom na otázky suverenity národa a občianskych práv národností. Rýdzo politická oblasť - politický zápas strán a hnutí nevykazovala žiadnu väzbu na štát. Autonómne postavenie straníckej politiky vo vzťahu k intervenciám štátu pravdepodobne súviselo s hlbšou hodnotovou diferenciáciou politického spektra na Slovensku, čo prinieslo väčšiu mieru samostatnosti politických subjektov a ich vyjadrovania v tlači. Zo zorného uhla obsahovej analýzy tlače sa zdá, že prechod k demokratickému modelu na Slovensku sa uberať cestou globálne generalizovaného (holistického) chápania funkcií základných spoločenských oblastí (sfér) s dôrazom na otázky národnej suverenity a duchovnej identity spoločenských skupín a jednotlivcov. Výrazne signalizuje iný typ spoločenského vedomia a vnímania spoločenskej reality ako v Českej republike.

Pri hodnotení výsledkov faktorovej analýzy musíme mať na pamäti, že výsledný faktorový obraz, získaný z korelačnej matice, je jedným z viacerých možných. Je to dané metódou faktorovej analýzy, najmä počtom rotácií a faktorov (v našom prípade sme rešpektovali kritérium ukončenia rotácie zabudované v programovom systéme SPSS PC+). Rozhodnutie o počte faktorov musí byť adekvátne účelu faktorovania: získanie jednoduchšieho a hrubšieho obrazu (v prípade obsahu tlače by dva všeobecné faktory veľa o nej nevypovedali), alebo jemnejšieho, štruktúrovanejšieho obrazu (to je náš prípad, rozhodnúť však treba o počte ďalších faktorov). Výber premenných je ďalším determinantom adekvátnosti zobrazenia sledovanej skutočnosti. Nespornou relativizáciou výsledkov je aj možnosť použitia viacerých metód multivariačnej analýzy.

Ďalšou etapou analýzy tlače, ktorá sa v súčasnosti dokončuje, je faktorová analýza indexov významu obsahových kategórií českého a slovenského súboru. Významnosť jednotlivých článkov (obsahových kategórií, ktoré ich charakterizujú) sme hodnotili pomocou syntetického indikátora významu. Skonstruovali sme ho sumačným postupom - váženým sčítaním hodnôt štyroch parciálnych indikátorov významu (anotácia článku, významnosť článku, umiestnenie na 1. až 3. strane

novín, grafické zvýraznenie). Získali sme tak 12 variantov syntetického indikátora v rozpätí hodnôt 0,7 - 1,5, ktorými sme vážili obsahové kategórie. Od hodnôt percenta nárastu resp. poklesu po prevážení frekvencií obsahových kategórií v každých jednotlivých novinách sme za účelom eliminovania subjektivity hodnotenia odčítali ich priemer. Získané hodnoty za každé noviny zvlášť sme zaradili do 11 stupňovej intervalovej škály indexu významu, odstupňovanej rozdielom $\pm 0,5$ smerodajnej odchýlky od priemeru, čo zaručovalo postačujúcu jemnosť rozlíšenia stupňa významu. Získali sme tabuľky indexov významu obsahových kategórií tlače. Tento metodologický postup vyabstrahovania kvalitatívnej stránky snímkovanej skutočnosti a určenie jej miery umožňuje postihnúť špecifickú dimenziu obsahu tlače - významnosť a dôraz kladený na odovzdávané informácie.

Vzhľadom na rozsah nie je možné venovať sa tomuto aspektu obsahu tlače v tomto príspevku. Predbežne však môžem konštatovať, že základné línie faktorovej štruktúry významov obsahových kategórií potvrdzujú výsledky analýzy frekvencií výskytu obsahových kategórií. Získavame tým dôležitý argument na podporu doteraz formulovaných záverov, predovšetkým sa znižuje podozrenie zo systematického omylu pri kódovaní textov.

Faktorová analýza obsahu tlače v období volebnej kampane potvrdila rozdiely v spoločenskom vedomí obyvateľstva v Čechách a na Slovensku v miere, akou toto vedomie odzrkadľuje a formuje. Dovoľuje definovať hlavné rozdiely a ich základné štruktúrne usporiadanie. Tieto zistenia vyžadujú celkovú interpretáciu v rámci teórie prechodu od komunistického k postkomunistickému usporiadaniu spoločnosti a sú výzvou pre takúto teóriu.

VALENTÍNA HARMADYOVÁ je vedecká pracovníce Sociologického ústavu SAV v Bratislavě. Její vědeckou doménou je výzkum politického systému a sociální struktury Slovenska v období přechodu k demokracii a dále analýza politického vědomí.

Summary

In the framework of monitoring the Czecho-Slovak press during the election campaign of 1990, we analyzed a wide selection of dailies and politically oriented weeklies. The Czech press (12 periodicals) was coded by the Institute of Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences in Prague, and the Slovak press (14 periodicals) by the Institute of Sociology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, using a single coding key that was composed of fifty content categories.

The factor analysis of both data sets confirms that the content orientation in the Czech Republic and the Slovak Republic was in individual cases similar, but their structure taken as a whole differed considerably. It shows the differences in the social consciousness of the population in the Czech Lands and in Slovakia to a great extent, as the press mirrors and forms this consciousness. It allows us to define their principle differences and their basic structural arrangements. This information demands interpretation within the framework of theories of the transformation from communist to post-communist social arrangements and is a call for such a theory.

In the Czech Republic the perception of politics, economics and culture were separated, through which economics had a considerably autonomous position. Separate attention was paid to the problem of regional and work life. In general, society's move in individual spheres

was judged from the viewpoint of the need for society to move away from the communist model. In the election campaign the greatest attention was focused on parties' and movements' political struggles and their relationships, or on the sphere of economics. Their logical connection made the intervention of the state possible, which thanks to this arrived at a position of priority in society. These characteristics of social life indicate that the transition to a democratic model of society in the Czech Republic places stress on the external view of the European model. In the beginning it appears combined with the idea of the need for state intervention.

In the Slovak Republic, the basic social spheres were perceived as a single whole (holistically). Separate attention was paid to the problem of political changes, questions relating to work, foreign relations and aid, material existence, the quality of life, the residual problematic of party politics and philosophical-spiritual reflections on the family and state. Social movement was judged from the standpoint of the life-needs of concrete social groups and individuals, equally as much in the material dimension as the spiritual. The election campaign was marked by the globalized perception of common social problems, universal entry into the public events of the pre-election struggle with stress placed on questions of national sovereignty, human rights and the rights of national minorities. The purely political sphere -- the political struggles of the parties and movements -- did not prove at all powerful in the state. The autonomous position of party politics in relation to state intervention was probably connected with the deep differentiation of merit in the political spectrum in Slovakia, which brought a great measure of independence of political subjects and their expression in the press. From the view of content analysis, it seems that the transition to a democratic model in Slovakia is proceeding by way of a globally generalized (holistic) understanding of the functions of the basic social spheres with stress on questions of national sovereignty and the spiritual identity of social groups and individuals. It signals a markedly different type of social consciousness and perception of reality than in the Czech Republic.

Pokus o identifikaci stran na "levo-pravém" kontinuu

Politické spektrum v České republice v roce 1991

JAROSLAV HUDEČEK*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

An attempt at the identification of parties along the "left-right continuum

The political spectrum in the Czech Republic in 1991

Abstract: The author tries to map the Czech political spectrum in 1991 along the dimensions of the "left-right" continuum. He characterizes: 1) the comprehension of the concepts "left wing", political "center", "right wing" in the Czech political scene; 2) the evaluation criteria of political parties to socioeconomic problems; 3) the content differences along "left-right" continuum. On the basis of the results of an expert inquiry the author constructs a scheme for the placement of political parties along the political spectrum as well as its basic dimensions.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 275-283)

1. Úvodem

23. ledna 1990 byl Federálním shromážděním ČSFR přijat zákon o politických stranách, který stanovil podmínky pro působení politických stran. Bezprostředně poté dochází k velkému nárůstu nově vznikajících stran i k obnovování činnosti stran zaniklých po roce 1948. Před parlamentními volbami v červnu 1990 bylo registrováno již 77 politických stran a hnutí, dalších asi 30 o registraci žádalo.¹ O rok později bylo v Československu registrováno 78 politických stran.

Součástí výzkumného projektu "Změny politického systému" (Sociologický ústav ČSAV), je také analýza problémů spojených s utvářením systému více stran.² V této souvislosti se pokoušíme zmapovat české politické spektrum a odpovědět na otázky typu:

-) jak jsou chápány pojmy "levice", "pravice", "střed";
-) zda lze politické strany zařadit v klasické dimenzi "levo-pravého" kontinua;
-) jak představitelé stran sami zařazují vlastní stranu;
-) co charakterizuje politické strany zařazené na různých místech politického spektra.

¹ Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Jaroslav Hudeček, Sociologický ústav ČSAV, Mládežnická 1, 110 00 Praha 1, telefax: +42 2 235 78 88.

² Pro srovnání - v sousedním Rakousku statistiky z roku 1991 uvádějí počet 100 registrovaných stran; z nich ale asi v počtu 90 jsou zastoupeny různé strany zelených a alternativní strany [Model 1991].

³ První data a informace, ze kterých vycházíme, byla získána užším výzkumným kolektivem tohoto projektu (L. Brokl, Z. Mansfeldová, J. Hudeček, I. Krbcová).

Zkušenosti západních volebních výzkumů ukazují, že průměrný volič je schopen ohodnotit politické strany z hlediska jejich příslušnosti k "levici", "pravici" nebo "středu" a tyto pojmy jsou v průměrné populaci srozumitelné (blíže viz [Pappi 1983, Barnes 1971]). Na rozdíl od naší populace se volič v tradiční demokratické společnosti lépe orientuje v relativně "průhlednější" politické scéně s výrazně menším počtem stran, které vstupují do voleb.

Nicméně existují v poslední době rovněž výzkumy domácí provenience, identifikující u různých skupin populace politické postoje v termínech "levo-pravo", zkoumající zařazování různých stran (hnutí) voliči na kontinuu "levice-pravice" apod. (viz např. výzkumy realizované prostřednictvím AISA, STEM nebo IVVM) [Rezler 1991]. Dále jsou prezentovaná zjištění založena na expertním hodnocení politického spektra. Soubor expertů měl 34 osob, z toho zhruba 1/3 tvořili představitelé politických stran reprezentovaní předsedy a místopředsedy, dále zde byli zastoupeni politologové, historici, sociologové, právníci.

Současné byly uskutečněny řízené rozhovory s představiteli politických stran a hnutí. Cílem byla identifikace sympatií či antipatií jednotlivých politických stran k jiným stranám a hnutím, názorů na vytváření koalic, hodnocení projektu sociální a ekonomické reformy, rozdílů v orientaci stran na různé sociální skupiny, hodnocení výsledků parlamentních a komunálních voleb v roce 1990 atd. Formulovali jsme rovněž otázky, jak konkrétní strana chápe pojmy "levice" a "pravice" na naší současné politické scéně. Předložený text je pouze dílčí informací z části řešené tematiky a týká se především problematiky zařazování stran na škále "levo-právěho" kontinua a hodnocení vlastního obsahu pojmů "levice", "střed", "pravice" na české politické scéně. Text chápeme jako jeden z možných pohledů a analýz na počátky utváření systému více stran v České republice.

2. Politické spektrum v České republice v roce 1991

Námítky proti používání termínů, jako jsou např. "levicová" orientace, "pravicová" orientace, "politický střed", "krajní levice" apod., spočívají především v argumentaci, že hodnotitel mnohdy ani neví, co se za takovými pojmy skrývá. Domníváme se, že jde o námítky oprávněné, zvláště jsou-li vyslovovány pro případ takové společnosti, ve které se po dlouhém období neexistence systému více stran tento systém teprve utváří.

2.1. Identifikace obsahových rozdílů na "levo-právém" kontinuu

Pokusili jsme se pomocí sémantického diferenciálu identifikovat obsah výše uvedených termínů.³ Nejprve jsme souboru představitelů politických stran (tvořili jej předsedové, resp. místopředsedové stran) předložili 6 dvojic různě orientovaných pojmů:

- kolektivismus-individualismus;
- etatismus-liberalismus;
- egalitářství-diferenciace;

³) Vybraným představitelům politických stran jsme předložili dvojice polárně orientovaných kategorií pojmů umístěných na škále od 1 do 9.

- centralismus-decentralismus;
- plán-trh;
- kosmopolitismus-nacionalismus.

Základem pro konstruování párových pojmů byla mj. obsahová analýza programů politických stran. Formulovali jsme pracovní hypotézu v tom smyslu, že zařazení stran na "levo-pravém" kontinuu koreluje s orientací těchto stran podle výše uvedených polárních kategorií. Smysl použité techniky i jednotlivé pojmy byly dotazovaným předem objasněny a jak se ukázalo, bez problémů s nimi na škále pracovali. Úkolem dotazovaných bylo vybrat na každé škále párových pojmů tu hodnotu, která je podle jejich názoru blíže ideové orientaci, programovým cílům jejich strany (např. strana, která klade důraz spíše na centrální formy řízení, volila z bodů škály "centralismus-decentralismus" hodnoty blízké bodu 1, v opačném případě strana s akcentem na decentralismus volila hodnoty blízké opačnému krajnímu bodu škály atd.). Výsledky tohoto pokusu hodnotíme "střízlivě". Použitý způsob identifikace "obsahu" politického spektra má spíše experimentální charakter.

Údaje v tabulce 1 mohou naznačovat tendence, které bychom chtěli v dalších etapách naší práce hlouběji analyzovat. Strany zařazené na různých místech "levo-pravého" kontinua zaujímají i různé hodnotící postoje k uvedeným kategoriím; některé z těchto kategorií patrně diferencují strany mezi sebou více (například škály: "etatismus-liberalismus", "kolektivismus-individualismus", "plán-trh"), jiné kategorie méně.

V další fázi, do které vstoupili spolu s představiteli stran již výše zmiňovaní experti, byl takto rozšířenému souboru (34 osob) předložen seznam 18 politických stran. Obsahoval strany s celostátní nebo republikovou, českou působností, z toho 9 stran bylo stranami parlamentními (měly své zástupce ve Federálním shromáždění).⁴

Politické strany v tabulce 2 jsou seřazeny podle naměřených hodnot v intervalu od 1 do 9.

Vysoká míra shody v hodnocení mezi experty existuje v zařazení stran ke krajním bodům škály - u KSČM (směrodatná odchylka 0,6) a v zařazení Sládkovy

⁴) Expertům byla předložena škála s označenými body 1, 2, 3 ... 9 s instrukcí, že bod 1 na škále značí "krajní levice", bod 9 "krajní pravici". Experti poté přiřazovali jednotlivým stranám uvedeným v seznamu (pořadí stran nebylo fixní) hodnoty vyznačené na škále. Mohli bychom samozřejmě diskutovat o technice měření, zda použít škálu v podobě úsečky nebo v podobě půlkruhu, zda devíti- či vícebodová škála atd. Při rozhovorech s představiteli politických stran jsme si ověřili, že takto viděné schéma politického spektra ve většině případů akceptují. Zařadit svoji stranu na škále politického spektra odmítli pouze dotázaní Strany zelených a Hnutí za občanskou svobodu s poukazem na pluralitní charakter jejich strany či hnutí. Řešitelé projektu si jsou nicméně vědomi omezení použitých technik, do jisté míry i zjednodušení prezentovaného obrazu zkoumané reality.

Do konečného zpracování byly zahrnuty údaje získané od 32 expertů. Hodnocení dvou expertů nebyla z důvodů vysoké míry nekonzistence hodnocení do zpracování zařazena.

Republikánské strany (0,5). Totéž lze konstatovat o zařazení tzv. tradičních stran - ČSL a ČSS (směrodatná odchylka v rozmezí 0,8 - 1,0).

Výraznější difference mezi experty (směrodatná odchylka v intervalu od 1,5 do 1,7 bodu) zaznamenáváme u LDS, KAN, HSD-SMS, strany Československý národní kongres a Svobodného bloku a jsou patrně důsledkem jejich "snížené čitelnosti" na politické scéně. Tyto strany experti zařazují na škále od "levice" přes "střed" až ke "krajní pravici".

Srovnáme-li zařazení nezávislých expertů se sebezařazením strany jejich představiteli (předsedou nebo místopředsedou strany), pak až na výjimky (Svobodný blok, ČSNK) je optika představitelů stran orientována blíže ke středním hodnotám škály, zatímco zařazení expertů je řádově o 1 až 2 body blíže k levému, resp. pravému okraji škály. Zjištění, že vlastní strana je zařazována spíše ke středním hodnotám škály, není v této souvislosti překvapující. Zkušenosti, které máme z rozhovorů s představiteli politických stran tuto tendenci také potvrzují. Zaznamenali jsme často argumentaci tohoto typu: "... v důsledku předchozího vývoje se většina stran orientuje spíše doprava; proto se naše strana snaží být jakýmsi rovnovážným faktorem politiky."

Z aplikované devítibodové škály "levo-právěho" kontinua jsme na základě analýzy získaných empirických údajů a zkušeností ze šetření podobného typu (viz například výzkumy Fessel + GFK Institutu ve Vídni, výzkumy AISA, IVVM apod.) odvodili škálu o pěti bodech; body značíme jako: 1 - krajní levice (bod 1 původní škály), 2 - levice (body 2, 3 původní škály), 3 - střed (4, 5, 6), 4 - pravice (7, 8) a 5 - krajní pravice (9). (Při speciálních úlohách by bylo patrně možné relativně široký střed z původní škály dále specifikovat jako "levý střed" a "pravý střed".)

2.2. Pokus o identifikaci základních částí politického spektra v České republice

S vědomím toho, že soubor našich expertů je relativně malý (32 platných případů), pokusili jsme se obohacení o poznání získané předcházejícími analytickými postupy určit základní dimenze českého politického spektra. (Vzhledem k možnému rozsahu tohoto textu prezentujeme na tomto místě z aplikovaných vícerozměrných analýz pouze výsledky získané pomocí faktorové analýzy).

Identifikovali jsme šest základních faktorů. Z toho první tři faktory (viz tabulka 3) se podílejí 54,5 % na vysvětlení celkové variance a mají univerzálnější charakter než zbývající tři faktory.

Základní dimenze pohledu na politické strany charakterizuje: Faktor 1 je univerzální faktor, v němž jsou zastoupeny pouze strany zařazené blíže k pravému okraji škály politického spektra. Lze jej nazvat jako "strany od pravice ke krajní pravici" (SB, RU-SB, PŽS, SPR-RSČ). Faktor 2 představuje reprezentanty tzv. klasické pravice současné politické scény - ODS, KDS, LDS, ODA. Faktor 3 má vysoké faktorové zátěže u stran představujících neradikální, v období sběru našich dat spíše "umírněnou" levicí (ČSSZ, SZ, ČSSD).

Další faktory jsou slabší. Faktor 4 zahrnuje dvě strany, které se nacházejí podle jiných analýz na různých místech škály "levo-právěho" kontinua (KAN, ČSL). Pracovně by snad bylo možné nazvat tuto dimenzi "od pravice k pravému středu".

Faktor 5 je dimenzí "od středu k levíci", jsou v něm zastoupeny OH, HSD-SMS, ČSS a ČSSD. Faktor 6, který má nejnižší podíl na vysvětlení celkové variance, je syčen jedinou stranou - KSČM - reprezentující dimenzi krajní levice. (Mimo uvedené dimenze zůstala strana ČSNK).

Pokusme se o konstrukci schématu umístění jednotlivých stran na "levo-pravém" kontinuu. Vycházíme přitom z analytických údajů uvedených v tabulce 2 a z výsledků faktorové analýzy (tabulka 3).

3. Závěry

1) Expertní šetření i rozhovory s představiteli politických stran prokázaly, že strany a hnutí teprve hledají své místo v tvořícím se systému politických stran. Na tomto konstatování nemění nic ani skutečnost, že většina dotázaných zařazovala své koaliční partnery či konkurenční strany (včetně strany vlastní) na škále znázorňující "levo-pravé" kontinuum bez větších problémů.

2) Pro českou politickou scénu v roce 1991 bylo mj. charakteristické:

- a) majorita stran směrem od pravého středu politického spektra až po krajní pravici;
- b) minimum stran s levicovou orientací;
- c) početné zastoupení stran od levého středu až po pravý střed politického spektra.

3) Jedním z hlavních politických dělítek stran zastoupených na různých místech "levo-pravého" kontinua je v západních demokraciích uváděn vztah stran k sociálně ekonomickým problémům země. [Kaase, Klingemann 1983].

Na základě výsledků z rozhovorů s představiteli politických stran lze charakterizovat, alespoň v hrubých rysech, která hodnotící kritéria sociálně ekonomických problémů se spojují se stranami "levice", "pravice" a se stranami "politického středu" na české politické scéně (viz podle rozdělení stran v politickém spektru ve schématu 1):

Strany "levice a krajní levice" - formulují vážné výhrady proti koncepci a způsobům provádění ekonomické reformy i proti jejím vedoucím činitelům (ČSSD, KSČM), zdůrazňují význam celospolečenské samosprávy se zahrnutím samosprávy výrobní, kritizují provádění restitucí, které jsou údajně překážkou ekonomické reformy (KSČM), odmítají růst nezaměstnanosti; jsou vesměs proti komercializaci kultury (ČSDF, LA, ČSSD) a kritizují nepropracovanost sociální reformy; požadují a předkládají koncepty "husté" zachytne sociální sítě (ČSSD). Strany levice upozorňují na to, že před volbami 1990 žádná politická síla neměla privatizaci, tak jak je realizována, ve svém volebním programu; kritika "malé privatizace"; prosazování předkupního práva zaměstnanců (ČSSD); výhrady k nekontrolovatelnému vstupu zahraničního kapitálu.

Strany politického "středu" - prosazují tržní hospodářství, ale současně i zabezpečení sociálních jistot; v ekonomické oblasti jsou jejich programy orientovány spíše liberálně, v sociální oblasti zdůrazňují sociální spravedlnost a sociální citění (neznamená to ale, že jsou pro rovnostářství). Používají velmi často termínu

"sociální tržní hospodářství" (strany levého středu ČSSZ, ČSS). Strany tendující k pravému středu kritizují malou a velkou privatizaci, prosazují různé formy vlastnictví (od státního, obecního, soukromého až po vlastnictví charitativních organizací). Jsou pro neomezený přístup zahraničního kapitálu (ČSNK). Kladou důraz na individuum, ale neodmítají zcela myšlenky kolektivismu.

Strany "právice a krajní právice" - vesměs podporují hlavní koncept ekonomické reformy, jsou pro rychlý rozvoj soukromého podnikání; v orientaci stran je zdůrazněn zájem o soukromé podnikatele, živnostníky. Jsou pro "šokovou ekonomickou terapii", podporují hlavní představitele probíhající ekonomické reformy (ČSL, ODA, ODS, KAN). Jsou vesměs pro to, aby stát řešil sociální problémy, ale zároveň upozorňují, že sociální jistoty nelze garantovat v takové míře jako dosud. Prosazují neústupnost různým sociálním tlakům (ODS, ODA). Jsou pro diferenciaci v řešení sociálních problémů, odpovědnost je třeba přenést ze "státu na lidi". Zdůrazňují úlohu individua a rodiny.

Pro strany krajní právice je navíc typická silná vlastenecká orientace, rovněž ale ostrý nesouhlas s realizovanou koncepcí ekonomické reformy - preferují radikálnější formy ekonomické reformy.

Tabulky

Tabulka 1. Obsahová charakteristika "levo-pravého" kontinua
(průměry ze škály 1-9)

Kategorie	Strany						SD
	krajní levice	levice	středu	pravice	krajní pravice	průměr celkem	
(1)kolektivismus-							
(9)individualismus	3,0	4,5	6,7	8,6	9,0	6,8	(2,4)
(1)etatismus-							
(9)liberalismus	4,0	4,7	8,7	7,9	9,0	7,0	(2,2)
(1)egalitářství-							
(9)diferenciace	6,0	6,0	6,7	7,4	8,0	6,4	(1,8)
(1)centralismus-							
(9)decentralismus	7,0	7,2	8,2	8,1	9,0	7,9	(1,2)
(1)plán-							
(9)trh	4,0	5,7	7,7	8,0	9,0	7,0	(1,8)
(1)kosmopolitismus-							
(9)nacionalismus	5,0	4,7	4,5	4,1	7,0	4,7	(1,7)

Tabulka 2. Zařazení politických stran⁵ podle škály "levo-pravého" kontinua (škála 1-9) (medián,průměr)

Název	Hodnocení expertů			sebezařazení*)
	medián	průměr	směrodatná odchylka	hodnota
levá strana kontinua				
KSČM	1,0	1,4	0,6	3,0
ČSDF	2,0	2,6	1,2	4,0
ČSSD	3,0	3,1	1,1	4,0
ČSSZ	4,0	3,8	1,0	5,0
ČSS	4,0	4,0	0,8	4,0
SZ	4,0	4,1	1,1	**)
OH	5,0	5,3	1,3	-
HSD-SMS	5,0	5,5	1,6	-
ČSNK	5,0	5,7	1,7	7,0
ČSL	6,0	6,1	1,0	6,0
LDS	6,5	6,4	1,5	-
KDS	7,0	6,7	1,1	-
PŽS	7,0	6,7	1,3	6,0
ODA	7,0	6,9	1,4	-
ODS	7,0	7,2	1,2	-
KAN	8,0	7,3	1,5	-
RU-SB	8,0	7,4	1,2	6,0
SB	8,0	7,4	1,5	9,0
SPR-RSČ	9,0	8,8	0,5	7,0
pravá strana kontinua				

Poznámky: *) pouze u vybraných stran

**) uvádí, že stojí mimo politické spektrum

⁵) KSČM - Komunistická strana Čech a Moravy; ČSDF - Československé demokratické fórum; ČSS - Československá strana socialistická; ČSSZ - Československá strana zemědělská; SZ - Strana zelených; OH - Občanské hnutí; HSD-SMS - Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko; ČSNK - Československý národní kongres; ČSL - Československá strana lidová; LDS - Liberálně demokratická strana; PŽS - Podnikatelsko-živnostenská strana; ODA - Občanská demokratická aliance; KDS - Křesťansko-demokratická strana; ODS - Občanská demokratická strana; KAN - Klub angažovaných nestraníků; RU-SB - Republikánská unie-Svobodný blok; SV - Svobodný blok; SPR-RSČ - Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa.

Tabulka 3. Základní dimenze politického spektra v ČR 1991

Faktory a jejich podíl na vysvětlení celkové variance	Obsah faktorů (strany)	Faktorová zátěž
Faktor 1 (30,8 %)	SB RU-SB PŽS SPR-RSČ	0,862 0,847 0,712 0,520
Faktor 2 (12,2 %)	LDS ODS ODA KDS	0,872 0,820 0,762 0,749
Faktor 3 (11,5 %)	ČSSD SZ ČSSZ	0,775 0,758 0,652
Faktor 4 (8,9 %)	KAN ČSL	0,779 -0,743
Faktor 5 (8,6 %)	ČSDF HSD-SMS OH ČSS	0,859 0,534 0,512 0,435
Faktor 6 (6,5 %)	KSČM	0,836

Schéma 1. Politické spektrum v České republice v roce 1991

								ODS		
								KDS		
			ČSSZ					ODA	RU	
			ČSS	OH				LDS	SB	
KSČM	ČSDF	ČSSD	SZ	HSD-SMS	ČSNK	ČSL	PŽS	KAN	SPR-RSČ	
krajní			levý			pravý				krajní
levice			střed			střed				pravoce
LEVICE			STŘED			PRAVICE				

JAROSLAV HUDEČEK je odborným pracovníkem Sociologického ústavu ČSAV. Zabýval se výzkumem sociální struktury, výzkumem mládeže a v posledních letech se v rámci projektu "Změny politického systému" věnuje problematice sociálních souvislostí procesů politické transformace. Podílí se na spolupráci s řadou zahraničních institucí, zejména při zkoumání otázek politické orientace. Z posledních publikací: *The Czechoslovak Youth in the Process of Social Changes - a New Life Orientation*, in: *The Young People of Eastern and Western Europe: Values, Ideologies and Prospects*, ed. L. Tomasi, Reverdito Edizioni, Trento, 1991, str.319-323; *Erste Schritte der tschechoslowakischen Gesellschaft im Transformationsprozess (Erkenntnisse und Forschung)* in: *Sozialwissenschaften im Transformationsprozess (Erfahrungen-Ansätze-Analysen)*, Michael Thomas (Hrsg.) Akademie Verlag GmbH Berlin (se Zdenkou Mansfeldovou).

Literatura

- Barnes, S. H. 1971. "Left, Right and the Italian Voter." *Comparative Political Studies* 4: 157-175.
- Federální shromáždění České a Slovenské federativní republiky. 1991. Informační materiál. Praha.
- Kaase, M., H. D. Klingemann. 1983. *Wahlen und politisches System*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Model Rakousko - postavení politických stran v demokracii. 1991. Sborník. Wien: Renner-Institut.
- Pappi, F. U. 1983. "Die Links-Rechts Dimension des deutschen Parteiensystems und die Parteipräferenz - Profile und Wählerschaft." S. 422-441 in *Wahlen und politisches System*, hrsg. M. Kaase, H. D. Klingemann. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Rezler, L. 1990. *An attempt to identify background of political left and right continuum in Czechoslovakia*. Praha: SoÚ ČSAV.

Summary

An analysis of the processes connected with the formation of a multi-party system was, among other things, a part of the research project "The Changes in the Political System in the CSFR" (which was conducted by the Institute for Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences). By means of a survey that was carried out in 1991, the dimensions of the classical left-right spectrum were rendered and analyzed. Directed interviews with the representatives of political parties formed a part of this inquiry as well.

In spite of the fact that most parties have so far looked for their place in the political system, one can already differentiate the parties according to the content dimension of the "left-right" continuum, which is defined, for instance, by such polar pair categories as "collectivism-individualism", "etatism-liberalism", "egalitarianism-differentiation", "plan-market", and so on.

Six basic dimensions in the political spectrum in the Czech Republic have been identified. The parties situated in the direction from right-of-center to the extreme right wing form the basic dimension; the parties situated from left-of-center to right-of-center are significantly represented as well. The evaluation criteria of topical socioeconomic problems are markedly differentiated among the parties situated in different places on the political spectrum. In the final summary the basic features of the left wing and right wing, including the political center are characterized according to the above-mentioned criteria.

E. Beneš a F. Peroutka o Slovensku a Slovácích

V tomto čísle predkladáme čtenáři dva dokumenty reprezentující dva póly jedné z antinomií, o nichž pojednává úvodní stať, antinomií soužití Čechů a Slováků ve společném státě. "Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti" Edvarda Beneše (1934) je jedním pólem antinomie, je predstavou, koncepci. Peroutkův úvodník "Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?" (1935) je druhým pólem antinomie, predstavuje realizaci koncepce a současně vyjadřuje antinomií slovenskou. Oba dokumenty a další vývoj skutečností, o nichž pojednávají, pak dávají za pravdu Hegelově myšlence citované v úvodní stati, jeho "Isti dějin".

K Benešově Reči k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti

Článek "Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti" dr. Edvarda Beneše z roku 1934 byl v roce 1937 publikován ve sborníku Edvard Beneš, státník a filosof, vydaném nakladatelstvím Jos. Mazáče v Praze. První studie sborníku "Filosof" pochází z pera J. Patočky, druhou studii "Státník" napsal E. Sobota a třetí "Osobnost" J. Werstadt. Čtvrtá část "Myšlenky a názory dra E. Beneše" obsahuje i výňatky z jeho spisů, mezi nimi i Reč k Slovákom..., uvedenou ve sborníku pod názvem. "Poměr Čechů a Slováků", kterou uvádíme jako dokument tohoto tematického čísla. (Otiskujeme jej beze změny, protože by kromě pravopisných oprav bylo třeba provést také opravy stylistické. Opravujeme pouze chybné mezery mezi slovy.)

V dokumentu je formulováno stanovisko k aktuálnímu, tehdy stejně jako dnes, citlivému a kontroverznímu problému poučeného, předvídatavého, realistického a tedy také nezbytně kontroverzního autora, jehož jméno je spojováno zejména se dvěma tragickými zvraty ČSR, a který se stal ústřední postavou, do níž politikové a oba národy promítají své špatné svědomí. Svým způsobem neřešitelná situace: tam, kde dominují tyto vrstvy lidské psychiky, rozum živoří. Aniž jsou zkoumány jevy, situace a role osobností, jsou tvořeny ideologické obrazy a stereotypy. Projev je dokladem čechoslovakistického pojetí Čechů a Slováků jako jednoho národa, jež ovšem kladlo na stejnou úroveň jak českou, tak slovenskou větev.

L. Brokl, E. Broklová

E. Beneš: Poměr Čechů a Slováků

Ja budem vždy zásadne stáť proti tej politickej fantázii - ináč to nemôžem pomenovať - ktorá hovoriac o slovenskej administrácii, slovenských úradoch a slovenskej hospodárskej správe a podnikaní, razí jednostranné heslo "Slovensko Slovákom". Ak to má znamenať, že Slováci majú plné právo na umiestnenie v štátnej administrácii a vo verejnom hospodárskom živote podľa svojho početného pomeru tak ako Česi, že miesta tie nemajú sa dávať Čechom na ujmu Slovákov, že nemá byť robený nejaký taký preferenčný rozdiel, vtedy úplne

súhlasím. Ale ak to má znamenať, že na Slovensku nemá byť v štátnej administratíve a iných oboroch zamestnaný Čech, odmietam to a budem to odmietat vždy. Ale s rovnakou rozhodnosťou musíme odmietnuť, jestli by sa niekedy či u štátnych alebo iných úradov ukázala tendencia nepripúšťať alebo vylučovať v zemiach českých Slovákov.

Odmietam to hlavne v záujme Slovákov a Slovenska samotného. Kto takýto požiadavek kladie, nechápe vývoj Slovenska a vývoj nášho štátu, nemá správneho poňatia o potrebách Slovenska v budúcnosti a biologických nezbytnostiach celého nášho národa. Vytýkam tomuto názoru hlavne prílišnú skromnosť. Slováci nesmú chcieť ovládnuť len Slovensko. Slováci musia chcieť spoluvládnuť v celej republike. Vytýkam slovenskej inteligencii, že často nechce ísť do českých zemí a má tendencie zostať doma, vytýkam jej po tejto stránke istého druhu pohodlnosť, pasivitu a nedostatok expanzie. Opakujem, že slovenská inteligencia musí chcieť dobyť celého štátu a účastiť sa tu vlády vo všetkých oboroch. Ale bolo mi tiež poukázané na niektoré prípady neuveriteľnej obmedzenosti na strane českej, keď v zemiach českých spierali sa umiestiť Slovákov. Myslím, že spoločnou dohodou takýmto veciam musíme urobiť koniec.

Uvážte len, že prírastok Slovákov je bezmála dva razy tak veľký ako prírastok Čechov. V desaťročí 1920 - 1930 pribudlo Slovákov asi 11 %, Čechov asi 7 %. U Rusov podkarpatských je to ešte nápadnejšie. V ďalšom našom národnom vývoji populačnom bude tedy slovenská čiastka národa proti českej časti národa pomerne stále silnej, čo znamená, že z 15 milionov Čechoslovákov bude za tricať-štyridať rokov Slovákov približne asi tretina, kým dnes je ich asi štvrtina. To však bude tiež znamenať, že Slovensko im v žiadnom prípade nepostačí, nevystačí im hospodársky a kultúrne a nebude im stačiť svojimi možnosťami politickými. Slováci budú musieť z dôvodov politicko-biologických, nezávislých na ich vôli a mienke, pustiť sa do expanzie po celom štáte. To je zákon biologický a to je zákon sociologický. Ak by sme prijali heslo "Slovensko Slovákom" podľa niektorých jeho neprozreteľných hlasateľov, budú sa Slováci za dvacať-tricať rokov na Slovensku dusiť a živoríť.

Slováci nesmú tiež zabúdať na svoju veľkú celonárodnú úlohu. Je zase proste sociologickým zákonom, že vrstvy národa, žijúce ďalej od mestskej a priemyselnej kultúry, že čiastky národa, ktoré sú vo väčšom styku s prírodou a živou bezprostrednejšou ľudovou kultúrou národnou, majú stále a stále v živote národa veľké obrodné poslanie. Česi ako časť národa, bližšia západnej kultúre, preniknutá mestskou, priemyselnou a technickou civilizáciou moderného sveta, musia byť obrodzovaní prílivom novej národnej sily. Túto národnú silu budú na dlhé desaťročia môcť nášmu národnému celku dať len Slováci, ako mladšia vetev národného kmeňa, životne nevyčerpaná, bezprostrednou ľudovou silou biologickou a kultúrnou veľmi bohatá, ako časť národa, ktorá bude na budúci národný celok pôsobiť nepomerne viac, nežli sa Slovákom zdá, ktorá má v našom národnom živote a v našom štáte ďaleko väčšie úkoly, než aby sa starala len o to, či sú všetky miesta na Slovensku obsadené Slovákmi.

Jedným slovom: Slováci majú veľký úkol národný a veľký úkol slovanský; Slovákom pripadnú v budúcich desaťročiach tieto povinnosti k sebe samým,

k národu československému a k Europe, Slováci nemajú právo tomuto úkolu vyhnúť, a i keby mu vyhnúť chceli, nebudú to môcť urobiť, pretože pomery, vývoj v tomto štáte a vývoj nášho okolia ich proste k tomuto poslaniu donúti v záujme ich vlastnom a celého jednotného národa. Mne je preto samozrejmé, že každý Slovák inteligent má síce mať jednakú možnosť umiestenia ako každý Čech, ale páše hriech na svojej vlastnej budúcnosti, na budúcnosti štátu a na veľkom poslaní svojho vlastného národa, kto chce uzavrieť Slovákov do hraníc Slovenska. Chcel by som, aby si to uvedomila predovšetkým mladá generácia slovenská, ale tiež všetci rozhodujúci činitelia v zemiach českých.

Ja viem, že mi snáď niekto namietne, že toto je a bude cesta k postupnej asimilácii Slovákov a že silnejší český element, silnejší materiálne a silnejší kultúrne, postupne element slovenský premôže. Bol bych neúprimný, keby som celkom otvorene nepovedal, že si prajem postupného vývojového sjednocovania oboch vetví nášho národa vo všetkých smeroch. Nechcem ani Čechom, ani Slovákom po tejto stránke vykladať niečo, čo nepokládám za správne, lebo čo by jedných alebo druhých malo udržiavať na omyle. Ja som predovšetkým presvedčený, že žiadna moc na svete tejto jednote dnes už nezabrání a že povinnosťou Čechov a Slovákov je celkom otvorene a môže si povedať, v akom smere a v akom smysle, v akom duchu a v akom tempe chcu, aby proces sjednotenia pokračoval. Povedal som, že tu posobia zákony biologické a sociologické na celý náš národný celok a že našou politickou úlohou proste je dať týmto zákonom správny smer a zvlášte správne časové tempo. Každé umelé urychľovanie, každé násilné asimilovanie, každý neprirodzený krok, ktorý by zbytočne provokoval, krivdil, bol by chybou, bol by krivdou, nespravodlivosťou a v demokratickom režime jednoducho násilím.

Vieme preca dobre, ako sa k vyššej národnej jednote vyvíjaly jednotlivé národy európske. Vidíme ešte dnes, že medzi Nemcom z južného Bavorska a Nemcom z Oldenburga je ďaleko väčší rozdiel než medzi nami Čechmi a Slovákmí. Vieme preca, že vo Švajčiarsku majú nemecký dialekt, ktorým sa píše a vyučuje, a ktorému pruský Nemec vôbec nerozumie. Vieme, že podstatu jednotnosti národa určuje dnes predovšetkým a zvlášte kultúrne spoločenstvo, psychologické vedomie jednotnosti politickej a mravnej, spoločenstvo štátne a vedomá vôľa vytvoriť silné spoločné národné vedomie. Tohoto vedomia a tejto vôle musí byť u nás čo najviac. Všetko ostatné je vedľajšie.

Čech musí v tomto sjednocovacom procese dať Slovákoví svoju spôsobilosť organizačnú, svoju metódičnosť v práci, svoju západoeurópsku schopnosť chápať celý život racionálne, svoju vytrvalosť a solidnosť v dennej činnosti, svoju aktivnosť a pribojnosť v podnikaní. Slovák musí dať českému životu nový kontakt s pôvodnejšou ľudovou kultúrou po stránke biologicko-sociálnej, musí dať svoju citovú korektúru českému racionalizmu a českej vypočítavosti a humanizovať ju, musí mu doniesť novú zásobu biologických i citových prvkov k tvoreniu nových kultúrnych hodnôt, zvlášte na poli života umeleckého a sociálneho. Všetky slovenské zvláštnosti, všetka poezia slovenského života vo všetkých oboroch a smeroch musia byť v budúcnosti veľkou studnicou obohatenia spoločnej kultúry a jednoty národnej.

K Peroutkově úvodníku v Přítomnosti XII/47, 27. 11. 1935

"Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?", s. 737.

Čtenář, český i slovenský, si z pozoruhodného kontrapunktu obou dokumentů vezme potřebné i bez komentáře. Rádi bychom se zde však ozvali p. Peroutkovi, přesto, že od jeho konkursu uplynulo již 57 let: myslíme, že rozumíme. Víme, že ještě i dnes dopadneme jako všichni Vaši tehdejší kandidáti, ale právě to dá za pravdu našemu poznání.

Z Vašeho úvodníku, pane Peroutko, totiž přesvědčivě vyvstává základní antinomie Slovenska, která zůstala nepovšimnuta: Slovensko tehdy bylo i nebylo, a spíše nebylo. Slovensko - to byly vlastně regiony (M. Rázus snad trochu rozuměl Turčianskému sv. Martinu, ale ničemu více) spíše než celek, než Slovensko. Slovensku nebylo možné rozumět, rozumět jinak než takto. A možná mnohé, čemu v českých zemích nerozumějí dnes, má základy v téže antinomii Slovenska: sledujeme slovenský tisk a diskuse, Slováci to opět říkají sami, jen jim rozumět: Slovensko dosud je i není, Slovensko je samo sobě dosud hlavní antinomií, v níž se, doufejme, stále více nejen hledá, ale i nalézá.

L. Brokl, E. Broklová

F. Peroutka: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?

Budeme asi musít vypsát konkurs. Hledá se někdo, kdo rozumí Slovensku. Ale skoro bych ani nikomu neradil, aby se o to místo ucházel, protože je spojeno s mnohými nepříjemnostmi. Jistě není příjemné, jestliže se o něčím rozumu pochybuje příliš často. A žádný jiný osud nepotkal ještě nikoho, kdo v "Přítomnosti" někdy něco psal o slovenských věcech, lhostejno psal-li to Čech nebo Slovák a psal-li o politice nebo o literatuře. Vždycky, když jsme se zaradovali, že konečně jsme někoho našli, kdo se ve Slovensku vyzná, vynořil se někdo druhý, kdo Slovensku ještě lépe rozuměl a kdo toho prvního prohlásil za ignoranta, vším slovenským duchem opuštěného. Ale sláva toho druhého trvala jen tak dlouho, dokud se neobjevil třetí znalec Slovenska. Ten třetí pak toho druhého zničil na rozumu i charakteru stejně, jako to před tím ten druhý udělal s tím prvním. Pripustili jsme zde několikrát Slováky k debatě a o slovenských věcech. Obvyklý obraz byl, že jeden Slovák druhému vyčítal, že o poměrech své vlasti nemá ani tušení. Dám-li všechny tyto své zkušenosti dohromady, dospěji k úsudku, že Slovensku vůbec sotva kdo rozumí. Pochopit tuto zemi, to se zdá být něco tak těžkého, ba nemožného, jako se před válkou zdálo nemožným pochopit svatou Rus. Co spisovatelů si tehdy pro otázku toho smyslu rozbilo hlavy!

Dovolte, abych si požaloval. Mám k tomu právo. Napsal ...do "Přítomnosti" něco slovenský básník a poslanec Martin Rázus. Zdálo by se, že Slovensku snad mohl rozumět. Ale chyba lávky! Ihned nám dopsali jiní Slováci a zapřísahali nás, abychom Rázusovi zavřeli ústa; že prý snad trochu rozumí Turčianskému Sv. Martinu, ale ničemu více. Poslali jsme svého spolupracovníka k otecko Hlinkovi. Starý Hlinka patrně svým nepřestávajícím junáctvím trochu okouznil našeho spolupracovníka a on o něm do "Přítomnosti" napsal celkem sympatisující reportáž. Také tu by se zdálo, že je vše v pořádku, neboť mnozí a mnozí prohlašují,

že Hlinka - toť Slovensko. Vládní Slováci prohlásili našeho spolupracovníka za naivního výletníka na Slovensko a považovali jeho články do té míry za škodlivé, že využili svých vztahů k ministru spravedlnosti a dali nám ty články zkonfiskovat asi na čtrnácti místech. Zároveň nám dali pro úplnost zkonfiskovat článek, ve kterém se jiný náš spolupracovník, Slovák, vyslovoval pro to, aby ľudová strana byla přibrána do vlády. Dobrá, řekli jsme si, možná, že ten Slovák opravdu nerozumí Slovensku, když chce, aby ľudáci byli vzati do vlády. Ale potom se stalo toto: jiný Slovák, starý, předpřevratový a jak se říká zasloužilý Slovák, přinesl nám letos článek o tom, že ľudová strana za žádnou cenu nesmí být přibrána do vlády, a moc nás prosil, abychom jej uveřejnili. Řekli jsme si: máme trochu jiný názor, ...ale řekli jsme si dále, před námi stojí starý zkušený Slovák, který toho nepochybně ví o Slovensku mnohem více než my; nemáme právo zadržeti tuto informaci veřejnosti. Dali jsme tedy článek do tisku a napsali jsme své výhrady do úvodní poznámky. Pane bože, to jsme si dali! Objevilo se totiž ihned, že ani tento starý Slovák Slovensku vůbec nerozumí. Sneslo se na nás krupobití dopisů od Slováků, ve kterých jsme byli upozorňováni, že uveřejňovati podobné články se velmi blíží úplnému ignorantství v slovenských otázkách a zároveň že je to něco jako otravování studní. Tu jsme počínali již býti netrpělivými. Neboť 1. kdo je pro to, aby ľudová strana vstoupila do vlády, nerozumí (podle úsudků Slováků) Slovensku a zasluhuje býti zkonfiskován; 2. kdo je proti tomu, aby ľudová strana vstoupila do vlády, nerozumí (podle úsudků Slováků) Slovensku a zasluhuje, aby mu bylo vynadáno. Jedna tato pravda zřejmě vylučuje druhou, a přece obě pronášeli Slováci. Psal nám do "Přítomnosti" o slovenských věcech Čech, usedlý v Bratislavě. Slováci nám dopsali: Čech - co může vědět o Slovensku. Psal nám *potom* o slovenských věcech mladý Slovák. Nejlepší, co nám o něm ze Slovenska vzkázali, bylo, že - pije. Psal k nám ušlechtilý, dnes již mrtvý Hamaliár: skoro ho vyvrhli ze slovenského národa. Napsal nám mladý Slovák dopis, že o jiných věcech dobře píšeme, ale o slovenských špatně. Uctivě otiskujeme tento dopis, chceme se káti, žádáme jen o radu, jak to učiniti. Sotva však dopis vyjde, napíše nám jiný mladý Slovák: "Pán redaktor, neupodezrievam Vás zo zlomyselnosti, len je mi veľmi podivné a trapné, keď by mladí Slováci mali posielat' Vám len podobné dopisy..." Objevilo se opět, že ten kdo nás z nepochopení Slovenska kárá, sám Slovenska přý vůbec nechápe...

Ve všech těchto případech, jež jsem citoval, vždy Slovák na Slováka křičel, že Slovensku nerozumí. A každý z nich mluvil jménem Slovenska. Vždy jedna strana, jedna skupina vystoupila: hle, já jsem Slovensko! A vymáhala, aby to bylo uznáno, a aby nikomu jinému slovenský duchovní kredit nebyl již poskytován. Řekl jsem si: takový muž, který Slovensku rozumí tak, aby se to všem líbilo, vůbec neexistuje. Ale kdybyste snad přece věděli o tak úhořovitě bytosti, o takovém genui obratnosti, poraďte. Neboť zajisté toužíme žít se Slováky v klidu a přátelství.

SOCIOLOGICAL

194 757: 1994

CONTENTS

Introduction	147
ARTICLES	
Brokl, L.: Between November, 1989 and democracy - antinomies of our politics	150
Herzmann, J.: The elections in the context of the development of public opinion 1989-1991	165
Sláma, J.: The Parliamentary elections 1935, 1946, 1990 - not only history	184
Rak, V.: Parliament elections candidates in Czechoslovakia at July 1990	200
Reschová, J.: New politics with the new people	222
Syllová, J.: Czech National Council in 1990	237
Siváková, D.: The Slovak National Council	247
Harmadyová, V.: The Czech and Slovak press in the period of the election campaign	264
Hudeček, J.: An attempt at the identification of parties along the "left-right" continuum	275
DOCUMENTS	284

REVIEW

2

PE 4583

galerie

SOCIOLOGICKÝ

OBSAH

Úvodem	147
STATI	
Brokl, L.: Mezi listopadem 1989 a demokracií - antinomie naší politiky	150
Herzmann, J.: Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989 - 1991	165
Sláma, J.: Parlamentní volby 1935, 1946, 1990 - ne pouze historie	184
Rak, V.: Kandidáti do parlamentních voleb v Československu v červnu 1990	200
Reschová, J.: Nová politika s novými lidmi	222
Syllová, J.: Česká národní rada v roce 1990	237
Siváková, D.: Slovenská národná rada	247
Harmadyová, V.: Česká a slovenská tlač v období volební kampane	264
Hudeček, J.: Pokus o identifikaci stran na "levo-pravém" kontinuu	275
DOKUMENTY	
Beneš, E.: Poměr Čechů a Slováků	284
Peroutka, F.: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?	287

ČASOPIS

2